

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

магістра

на тему: «Образ М. С. Грушевського в сучасній Україні»

Виконала: студентка VI курсу

денної форми навчання

напряму підготовки

(спеціальності)

032 «історія та археологія»

Лут Дар'я Василівна

Керівник: к.і.н., доцент

Журавльов Денис

Володимирович

Рецензент:

Харків – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ І. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія дослідження	6
1.2. Структура джерельної бази.....	15
1.3. Аналіз методології та методів дослідження.....	20
РОЗДІЛ ІІ. ПОПУЛЯРНИЙ ОБРАЗ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО ЯК ІСТОРИКА	
2.1. Формування образу М. С. Грушевського як науковця в періодичних виданнях.....	22
2.2. Репрезентація наукової спадщини М. С. Грушевського в літературі.....	34
РОЗДІЛ ІІІ. ПОПУЛЯРНИЙ ОБРАЗ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО ЯК ПОЛІТИКА	
3.1 Висвітлення політичної діяльності М. С. Грушевського в пресі.....	49
3.2 Інтерпретація політичної постаті М. С. Грушевського в літературі.....	66
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	86

ВСТУП

Актуальність теми дослідження зумовлена декількома важливими чинниками. В умовах розбудови незалежної української держави та протистояння російській агресії особливого значення набуває вивчення постатей, які стояли біля витоків української державності та формування національної ідентичності. Михайло Грушевський як видатний історик, громадсько-політичний діяч є однією з ключових фігур українського державотворення та націотворення.

Дослідження образів М. С. Грушевського набуває особливої ваги з огляду на необхідність подолання радянських ідеологічних стереотипів та міфів, які тривалий час спотворювали сприйняття української державності та його внеску в розвиток української історичної науки є важливим завданням сучасної гуманітаристики. В контексті сучасних викликів, зокрема російсько-української війни, актуалізується потреба у вивченні державотворчої спадщини М. С. Грушевського, його концепції української державності та бачення місця України у світовому контексті. Його ідеї та діяльність як голови Центральної Ради мають важливе значення для розуміння історичних витоків сучасного українського державотворення.

Вивчення образів М. С. Грушевського в сучасній Україні дозволяє простежити трансформацію суспільного сприйняття цієї постаті від радянських часів до сьогодення, що є важливим для розуміння процесів формування історичної пам'яті та національної ідентичності українців. Його наукова, політична та громадська діяльність залишаються актуальним джерелом досвіду для сучасного державного будівництва.

Таким чином, дослідження образів М. С. Грушевського в сучасній Україні є актуальним та важливим завданням, що сприяє глибшому розумінню процесів українського державотворення та національного відродження.

Об'єктом дослідження є постать Михайла Сергійовича Грушевського.

Предметом дослідження виступають два популярні образи М. С. Грушевського – історика та політика, відображені в літературі, традиційних та електронних ЗМІ.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1991-2024 років. Такі хронологічні рамки дозволяють простежити еволюцію сприйняття постаті М. С. Грушевського за весь період незалежності, виявити основні етапи трансформації його образу та проаналізувати сучасні інтерпретації його спадщини.

Нижньою хронологічною датою є 1991 рік, коли було проголошено незалежність України. Саме в цей період почався процес переосмислення постаті М. С. Грушевського без радянської ідеологічної заангажованості, відкрили доступ до раніше засекречених матеріалів, розпочалося активне перевидання його наукових праць та відбулося повернення ім'я Грушевського в публічний простір. Верхньою хронологічною межею є 2024 рік. Це обґрунтовано можливістю проаналізувати найновіші дослідження та публікації про Грушевського.

Територіальні межі дослідження охоплюють всю територію України в її міжнародно визнаних кордонах, включаючи тимчасово окуповані території (АР Крим та окремі райони Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областей). Такі територіальні межі дозволять дослідити образи М. С. Грушевського в масштабах всієї України.

Метою дослідження є комплексний та всебічний аналіз формування, трансформації та сучасного стану образу М. С. Грушевського в незалежній Україні, його відображення в суспільній свідомості, науковому дискурсі та публічному просторі.

Для досягнення мети було поставлено такі **завдання**:

1. Проаналізувати процес переосмислення постаті М. С. Грушевського після здобуття Україною незалежності.
2. Дослідити основні форми репрезентації образу М. С. Грушевського в науковій літературі, пресі, інтернет-ЗМІ.

3. Визначити ключові етапи та особливості трансформації сприйняття постаті Грушевського в період 1991-2024 років.

4. Дослідити вплив сучасних суспільно-політичних процесів на інтерпретацію постаті та спадщини М. С. Грушевського.

5. З'ясувати особливості сприйняття образу М. С. Грушевського в різних регіонах України та його роль у формуванні національної ідентичності.

Наукова новизна результатів дослідження зумовлена означенням та розробкою актуальної теми. Зокрема у науковій роботі:

1. Вперше здійснено комплексний порівняльний аналіз образів М. С. Грушевського як історика та політика в сучасному українському науковому та медійних дискурсах.

2. Виявлено особливості трансформації конструювання образів М. С. Грушевського як політичного діяча та науковця в період 1991-2024 років.

Практичне значення отриманих результатів. Результати, отримані в ході дослідження, можуть бути використані для розробки науково-методичних курсів з історії України, культурології, імагології в школах та вишах, створення презентацій, баз даних, використовуватися з метою популяризації української тематики в світі.

Структура дослідження зумовлена її метою та завданнями. Робота складається зі вступу, 3-х розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (129 пунктів). Загальний обсяг роботи складає 105 сторінок, їх основного тексту – 85.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія проблеми

У світлі сучасних дискусій про національну ідентичність та культурне самовизначення України особлива увага приділяється образу видатного історика та політика Михайла Сергійовича Грушевського. Його наукова спадщина відіграє значну роль у формуванні історичної свідомості та національного самосприйняття українського суспільства. Однак інтерпретація його особистості та діяльності є предметом активного обговорення серед істориків, культурологів та громадських активістів.

У даному підрозділі ми проведемо аналіз наукової літератури на дану тематику. Для початку її було поділено за хронологічним принципом на періоди: період становлення незалежної України (1991-2005 рр.), період накопичення дослідницького матеріалу та поглиблене вивчення спадщини (2006-2015 рр.), ювілейний період (2016 р.), сучасний період (2017-2023 рр.).

Період становлення незалежної України (1991-2005 рр.) характеризується поступовим звільненням від радянських ідеологічних обмежень та поверненням до неупередженого вивчення постаті М. Грушевського, що супроводжувалося відновленням доступу до раніше закритих архівних документів і формуванням нового наукового дискурсу про видатного українського історика та державного діяча. Праця Р. Пирога¹ має принципове значення для розкриття образу Грушевського, оскільки висвітлює складний період життя вченого на перетині наукової діяльності та політичних реалій радянської доби, демонструючи багатогранність його

¹ Пиріг Р. Я. М. С. Грушевський: між історією і політикою (1924–1934 рр.). – С. 50–61 // Український історичний жур-нал. – 1991. – № 5. – С. 51. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/1991/7/5.pdf> (дата звернення 15.11.2024).

особистості та не просто траєкторію взаємодії з владою в умовах тоталітарної системи. Робота Я. Дашкевича¹ цінна глибоким особистісним підходом до вивчення постаті М. С. Грушевського, розкриває його як багатогранну особистість поза межами суто наукової діяльності, та допомагає сформувати цілісний образ вченого в контексті українського інтелектуального та громадсько-політичного життя. Інша праця Р. Пирога² розкриває методологічні та джерелознавчі виклики у вивченні життя М. Грушевського, що є ключовим для формування об'єктивного та всебічного образу видатного історика в сучасному українському науковому дискурсі, також дослідження допомагає зрозуміти складність та багатогранність біографічного наративу про діяча. Монографія Ю. Шаповала та І. Верби³ презентує комплексне дослідження життя та діяльності М. Грушевського, що сприяє формуванню цілісного та багатогранного образу видатного історика в сучасному українському науковому просторі, також праця розкриває різні аспекти біографії Грушевського, допомагаючи осмислити його роль у вітчизняній історії та культурі. Отже, у зазначений період не так багато робіт, які б змогли допомогти при дослідженні образів М. С. Грушевського в сучасній Україні, вони радше слугують для загального ознайомлення з постаттю діяча.

Другий період (2006-2015 рр.) можна вважати, як якісно новий етап дослідження спадщини М. С. Грушевського, характерний активним введенням до наукового обігу раніше невідомих архівних документів та комплексним переосмисленням його багатогранної діяльності. Цей період позначений системний нагромадженням джерельної бази та формуванням

¹ Дашкевич Я. Михайло Грушевський як особа і особистість. Передмова // Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894-1932 рр.). Л.; Нью-Йорк, 1998. – 807 с. <http://archeos.org.ua/wp-content/uploads/2014/09/%D0%94%D0%B0%D1%88%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87-%D0%AF-%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%96.pdf>

² Пиріг Р. Я. Проблеми підготовки наукової біографії Михайла Грушевського // Український історичний журнал. 2005. №4. – С. 14. https://shron3.chtyvo.org.ua/Pyrih_Ruslan/Problemy_pidhotovky_naukovoio_biohrafii_Mykhaila_Hrushevskoho.pdf

³ Шаповал Ю., Верба І. Михайло Грушевський. К., 2005. 352 с. Література\4. shapoval_iu_verba_i_mikhailo_grushevskii.djvu

нових методологічних підходів до вивчення постаті видатного історика та громадсько-політичного діяча. Праця Я. Голобородька¹ розкриває концептуальне значення М. С. Грушевського як фундатора та послідовного виразника української національної ідеї, що допомагає сформувати цілісне уявлення про його роль у становленні сучасної української державності, також дослідження акцентує на визначальному внеску Грушевського в розвиток національної свідомості та державницької перспективи України. Інша праця Я. Дашкевича² має важливе значення, оскільки надає глибокий аналіз історичних діячів, зокрема й М. С. Грушевського, представляючи авторське бачення його ролі в українській історії та висвітлюючи різні аспекти біографії та наукової діяльності через призму фахового погляду відомого українського історика. Праця В. Масненка³ безпосередньо досліджує формування образу Грушевського в масовій свідомості сучасного українського суспільства, що повністю корелюється з тематикою дослідження та надає концептуальну базу для аналізу сприйняття постаті видатного історика та політичного діяча в сучасній Україні. Ще одна праця Р. Пирога є ключовою для розкриття поставлених у дослідженні завдань, оскільки розглядає постать діяча крізь призму актуальних, суспільно-політичних процесів сучасної України, що дозволяє проаналізувати еволюцію та сучасне сприйняття образу науковця. Роботи В. Тельвака⁴

¹ Голобородько Я. Речник української національної ідеї: до 140-річчя від дня народження Михайла Грушевського // Вісник Національної академії наук України. – 2006. – №. 9. – С. 44-52. file:///C:/Users/dasha/Downloads/vnanu_2006_9_4.pdf

² Дашкевич Я. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. Львів, 2006. 808 с. https://shron3.chtyvo.org.ua/Dashkevych_Yaroslav/Postati_Narysy_pro_diiachiv_istorii_polityky_kultury.pdf

³ Масненко В. В. Формування образу М. С. Грушевського в масовій свідомості сучасного українського суспільства // Український історичний журнал. 2006. №. 5. – С. 16. <http://history.org.ua/JournALL/journal/2006/5/2.pdf>

⁴ Тельвак В. Науково-популярні праці Михайла Грушевського в історіографічних дискусіях початку ХХ століття. Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2006. Вип. Х. С. 348–358. https://shron1.chtyvo.org.ua/Telvak_Vitalii/Naukovo_populiarni_pratsi_Mykhaila_Hrushevskoho.pdf

мають важливе значення для розкриття теми дослідження, оскільки висвітлюють процес формування наукового образу М. Грушевського в історіографічному дискурсі різних епох та середовищ, що дозволяє простежити еволюцію сприйняття постаті вченого в історичній перспективі та зрозуміти витoki сучасного образу Грушевського в українському суспільстві.

Ювілейний період (2016 р.) характеризується найбільшою кількістю праць дослідників, адже в цей рік М. Грушевському виповнилося 150 років з дня народження. Праця Г. Бурлаки¹ розширює уявлення про М. С. Грушевського як багатогранну особистість, висвітлюючи його літературну творчість та соціальні погляди, що сприяє формуванню цілісного образу вченого та громадського діяча в сучасній українській суспільній свідомості. Робота І. Верби² має важливе значення, адже пропонує персоніфікований, людський вимір образу Михайла Сергійовича, розкриваючи його особистісні характеристики та внутрішній світ, що дозволяє сформувати більш глибоке та багатогранне розуміння його постаті. Дослідження С. Власюка³ розглядають місце та роль М. Грушевського в сучасній українській політиці пам'яті, що дозволяє проаналізувати формування та трансформацію його образу в офіційному історичному наративі сучасної України. Роботи І.

Тельвак В. Постать Михайла Грушевського в польській історіографії (кінець XIX –XX ст.). Український історичний журнал. 2006. № 5. С. 67–82. <https://elibrary.com.ua/m/articles/view/ПОСТАТЬ-МИХАЙЛА-ГРУШЕВСЬКОГО-В-ПОЛЬСЬКІЙ-ІСТОРИОГРАФІЇ-кінець-XIX-XX-ст?ysclid=m2olow83fo520284389>

¹ Бурлака Г. Соціальні мотиви у літературній творчості Михайла Грушевського // Міжнародна наукова конференція до 150-ліття МС Грушевського: тези доповідей (17 вересня 2016 р., м. Острог). – 2016. – С. 176-181. <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6230/1/53.pdf>

² Верба І. Михайло Грушевський як людина (Mykhailo Hrushevskyi as a Human) // Міжнародна наукова конференція до 150-ліття МС Грушевського: тези доповідей (17 вересня 2016 р., м. Острог). – 2016. – С. 190-191. <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6238/1/57.pdf>

³ Власюк С. Михайло Грушевський у політиці пам'яті сучасної України (Mykhailo Hrushevskyi in Memory Policy of Modern Ukraine) // Міжнародна наукова конференція до 150-ліття МС Грушевського: тези доповідей (17 вересня 2016 р., м. Острог). – 2016. – С. 65-66. <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6181/1/17.pdf>

Гирича¹ мають фундаментальне значення при розкритті теми дослідження, оскільки комплексно представляють сучасний науковий дискурс про М. С. Грушевського, висвітлюючи його як ключового конструктора української модерної нації, аналізуючи досягнення грушевськознавства, дозволяють простежити еволюцію образу Грушевського в сучасній українській історіографії, показуючи його визначальну роль у становленні українського національного проєкту, що безпосередньо впливає на сучасне сприйняття постаті вченого та політичного діяча в українському суспільстві. Праця В. Гоцуляка² репрезентує Грушевського як ключову постать української історії, що допомагає сформувати цілісне уявлення про його визначальну роль у становленні та розвитку українського національного руху. Робота О. Денисюка³ висвітлює академічний вимір вивчення спадщини Михайла Сергійовича в сучасній українській науковій інституції, що допомагає зрозуміти процеси формування та збереження наукового образу історика. Праця С. Єрмоленка⁴ презентує актуальне осмислення спадщини Грушевського в контексті сучасності, демонструючи тяглість його

¹ Гирич І. Б. Досягнення і перспективи розвитку сучасного грушевськознавства (до 150-річчя від дня народження МС Грушевського) (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 28 вересня 2016 року) //Вісник НАН України. – 2016. – С. 1-7. http://www.visnyk-nanu.org.ua/sites/default/files/files/Visn.2016/11/Visn_11-2016%2B7_Hyrych.pdf

Гирич І. Б. М. Грушевський у досягненні ідейно-культурної соборності та подоланні наддніпрянського партикуляризму в 1906–1907 рр.(за матеріалами щоденника) //Український історичний журнал. 2016. – С. https://shron1.chtyvo.org.ua/Hyrych_Ihor/M_Hrushevskiy_u_dosiahnenni_ideino-kulturnoi_sobornosti_ta_podolanni_naddniprianskoho_partykuliaryzm.pdf

Гирич І. Б. Михайло Грушевський: конструктор української модерної нації. – Київ: Смолоскип, 2016. – 840 с.

² Гоцуляк В. В. М. С. Грушевський-ключова постать української історії //Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції" Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку", присвяченої 615-річчю першої документальної згадки про місто Ров, 475 річчю з часу надання місту Бару Магдебурзького. – 2016. – С. 142-146. <https://eprints.cdu.edu.ua/860/1/barska.pdf>

³ Денисюк О. Грушевськiana в Острозькій академії (Hrushevskiana in Ostroh Academy) //Міжнародна наукова конференція до 150-ліття МС Грушевського: тези доповідей (17 вересня 2016 р., м. Острог). – 2016. – С. 67-68. <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6182/1/18.pdf>

⁴ Єрмоленко С. Думки понад часом (До 150-річчя від дня народження МС Грушевського) //Культура слова. – 2016. – С. 1-5. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/122934/03-Yermolenko.pdf?sequence=1>

інтелектуальних ідей та їх значущість для сучасного українського суспільства. Дослідження О. Завальнюка¹ розкриває специфічний аспект діяльності М. С. Грушевського як дослідника освітніх процесів, що збагачує та поглиблює розуміння його багатогранного образу в сучасній Україні як науковця, який приділяв особливу увагу освітньому розвитку українського народу. Робота А. Киридон² безпосередньо досліджує трансформацію образу діяча в контексті меморіальної культури та суспільної пам'яті, що дозволяє простежити еволюцію сприйняття постаті історика в українському соціумі та зрозуміти механізми формування його сучасного образу. Праця Л. Корнійчук³ висвітлює сприйняття та інтерпретацію постаті Грушевського через призму творчості А. Жуковського, що дозволяє простежити формування образу видатного історика в науковій діаспорній традиції, яка вплинула на сучасне українське грушевськознавство. Робота І. Музики⁴ представляє діяча як державотворця та ідеолога українськими державності, що є важливим аспектом формування його сучасного образу в контексті розбудови незалежної України. Комплекс праць Р. Пирого⁵ – відомого

¹ Завальнюк О. М. Михайло Грушевський як історик освіти українців // Освіта, наука і культура на Поділлі. – 2016. – №. 23. – С. 17-32. file:///C:/Users/dasha/Downloads/Onkr_2016_23_4.pdf

² Киридон А. Образ Михайла Грушевського: еволюція пам'яттєвого дискурсу (Image of Mykhailo Hrushevskiy: Evolution of Memorable Discourse) // Міжнародна наукова конференція до 150-ліття МС Грушевського: тези доповідей (17 вересня 2016 р., м. Острого). – 2016. – С. 11-14. 13. Киридон.pdf

³ Корнійчук Л. Михайло Грушевський у творчості Аркадія Жуковського (Mykhailo Hrushevskiy in Works of Arkadii Zhukovskiy) // Міжнародна наукова конференція до 150-ліття МС Грушевського: тези доповідей (17 вересня 2016 р., м. Острого). – 2016. – С. 69-71. <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6183/1/19.pdf>

⁴ Музика І. В. Михайло Грушевський - ідеолог і творець української держави. Часопис Київського університету права. 2016. № 3. С. 9-14. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001041951>

⁵ Пиріг Р. Я. Відзначення шістдесятиліття Михайла Грушевського: політичний контекст // Література та культура Полісся. Серія: Історичні науки. – 2016. – №. 85. – С. 4-12.

Пиріг Р. Я. Відзначення ювілею Михайла Грушевського 1926 року в контексті подальшої долі вченого // Архіви України. – 2016. – №. 5-6. – С. 7-19.

Пиріг Р. Я. Михайло Грушевський і Академія: нереалізоване президентство (1924—1928 pp.) // Вісник НАН України. – 2016. <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/107368/03Pyrih.pdf?sequence=1>

Пиріг Р. Я. Михайло Грушевський: суспільне усвідомлення історичної постаті // Український історичний журнал. 2016. №4. – С. 7.

дослідника постаті Грушевського має фундаментальне значення для розкриття теми, оскільки всебічно висвітлює різні аспекти формування образу Михайла Сергійовича в українському суспільстві. Дослідження ювілейних відзначень 1926 року та їх політичного контексту дозволяють простежити трансформацію сприйняття постаті діяча в різні історичні періоди, що є важливим для розуміння еволюції його образу до сучасності. Аналіз академічної діяльності та нереалізованого президентства в ВУАН розкриває важливий інституційний вимір діяльності вченого, що впливає на формування його сучасного образу як видатного науковця та організатора української науки. Особливо цінним є дослідження процесу суспільного усвідомлення історичної постаті Грушевського, що безпосередньо корелює з темою дослідження та надає теоретико-методологічну базу для аналізу сучасного сприйняття його образу в українському суспільстві. Праці В. Тельвака та співавторів¹ представляють різні аспекти формування та еволюції образу Грушевського як у історичній ретроспективі, так і в сучасному контексті, дослідження оцінок громадсько-політичної діяльності діяча його сучасниками та аналіз ювілейної грушевськіани першої третини XX століття дозволяють простежити витoki та трансформацію сприйняття постаті видатного історика. Особливу цінність має аналіз конференційних підсумків ювілейного року Грушевського, що демонструє сучасний стан наукового осмислення його постаті та відображає актуальні тенденції в

file:///C:/Users/dasha/Downloads/Пиріг%20Р.%20Я.%20М.%20Грушевський%20суспільне%20усвідомлення%20історичної%20постаті.pdf

¹ Тельвак В. Громадсько-політична діяльність Михайла Грушевського в Галичині в оцінках сучасників. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Lublin*, 2016. Vol. LXXI.S. 65–88. http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_17951_f_2016_71_65

Тельвак В. Конференційні підсумки ювілейного року Михайла Грушевського // *Український історичний журнал*. – 2016. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/130128/13Telvak.pdf?sequence=1>
Тельвак В., Тельвак В. Ювілейна грушевськіана першої третини XX століття. – 2016. – С. 1-3. <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6161/1/4.pdf>

формуванні образу. Робота А. Токарської¹ розглядає національно-культурний вимір спадщини Грушевського через призму ювілейної рецепції, що допомагає зрозуміти актуалізацію його ідей та внеску в розвиток української духовності в контексті сучасного національного відродження. Дослідження В. Шарка² представляє діяча в контексті «великих українців» та через призму ювілейної дати, що відображає сучасне суспільне сприйняття його постаті як одного з найвидатніших діячів української історії та культури.

Сучасний період (2017-2023 рр.) характеризується активною меморіалізацією постаті М. С. Грушевського в контексті декомунізації та російсько-української війни, що супроводжується переосмисленням його державотворчих ідей та наукової спадщини. Робота Г. Бондар³ є важливим дослідженням для розуміння сучасної медійної репрезентації постаті М. С. Грушевського в Україні, оскільки аналізує особливості конструювання його образу в друкованих ЗМІ та демонструє трансформацію суспільного сприйняття історичної постаті в сучасному українському інформаційному просторі. Монографія Р. Пирога та В. Тельвака⁴ є фундаментальним дослідженням, оскільки дозволяє прослідкувати еволюцію образу Михайла Сергійовича від радянських часів до сьогодення та зрозуміти, як сучасна українська історіографія трактує постать видатного історика та державного діяча. Дослідження Тельваків⁵ є цінним, адже воно розкриває сприйняття його постаті в різних вимірах (науковому, громадському та приватному) на

¹ Токарська А. Слово, закорінене у національний дух (до 150-річчя від дня народження М. Грушевського) // Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія: Юридичні науки. – 2016. – №. 855. – С. 259-263. file:///C:/Users/dasha/Downloads/vnulpurn_2016_855_42.pdf

² Шарко В. О. Великі українці. Михайло Грушевський: до 150-річчя від дня народження Михайла Сергійовича Грушевського. – 2016. – 51 с.

³ Бондар Г. Між історією та пам'яттю:(не) конструювання образу Михайла Грушевського в сучасних друкованих медіа України // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2017. – С. 48.

⁴ Пиріг Р. Я., Тельвак В. В. Михайло Грушевський: біографічний нарис: Науково-популярне видання. – Київ: «Либідь», 2017. – 576 с.

⁵ Тельвак В., Тельвак В. Грушевський-історик у полемічному просторі Центрально-Східної Європи зламу століть: наукове, громадське, приватне // Електронний історичний журнал Scriptorium nostrum. – 2017. – №. 2 (8). – С. 65-90.

між XIX-XX століть, що дозволяє простежити історичні витоки сучасних інтерпретацій образу вченого в українському суспільстві. Ще одна монографія Р. Пирога та В. Тельвака¹ представляє сучасний комплексний огляд на постать Грушевського та його сприйняття в українському суспільстві, аналізуючи як біографічні аспекти, так і його вплив на формування національної історичної пам'яті в контексті сучасної України. Дослідження В. Тельвака, В. Вернера та В. Тельвак² має ключове значення для розкриття теми, оскільки аналізує сприйняття постаті Грушевського через призму цифрових джерел (соціальні мережі, блоги, форуми, онлайн-медіа), що відображає актуальне бачення історика в сучасному інформаційному просторі та демонструє трансформацію його образу в цифрову епоху. Праця О. Яся³ є вагомим для розкриття теми, оскільки аналізує теоретичну спадщину Грушевського та його концептуальні підходи до історіописання, що допомагає зрозуміти підґрунтя сучасного сприйняття його як провідного українського історика. Робота розкриває інтелектуальний вплив Грушевського на формування української історичної науки, що залишається актуальним у сучасному академічному середовищі та суспільній думці.

Таким чином, історіографія із проблематики дослідження є досить широкою та об'ємною, що дає змогу зробити об'єктивні висновки щодо досліджуваного питання. Однак незважаючи на значну кількість досліджень, присвячених цим проблемам, рівень вивченості деяких аспектів залишається недостатнім.

¹ Пиріг Р. Я., Тельвак В. Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби //Херсон: Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС. – 2021. – 572 с. <https://oldiplus.ua/files/contents/959.pdf>

² Тельвак В., Вернер В., Тельвак В. Рецепція постаті Михайла Грушевського у світлі джерел «born digital» як елемент сучасної історичної свідомості //Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія. – 2023. – №. 12/54. – С. 285-309. <file:///C:/Users/dasha/Downloads/95355547.pdf>

³ Ясь О. Михайло Грушевський як історик-концептуаліст. Світогляд, 2023, №5. – С. 1-5. https://shron1.chtyvo.org.ua/Yas_Oleksii/Mykhailo_Hrushevskiy_iak_istoryk-kontseptualist_Do_150-richchia_Naukovoho_tovarystva_imeni_Shevchenk.pdf?

1.2 Структура джерельної бази

Дослідження питання образу Михайла Сергійовича Грушевського в сучасній Україні вимагає залучення досить великої кількості джерельної бази. Джерельну базу нашого дослідження склали різноманітні матеріали та документи: перш за все це періодичні видання, праці самого М. С. Грушевського, архівні матеріали та листи.

Періодичні видання, що виходять на території України складають фундамент джерельної бази. При дослідженні аналізувались регіональні видання Полтавщини: «Зоря Полтавщини»¹, Інтернет-видання

¹ Пустовіт Т. Михайло Сергійович Грушевський і його полтавські друзі та кореспонденти // Зоря Полтавщини. 2016. 26 вересня. URL: <http://www.old.zorya.poltava.ua/2016/09/26/myhajlo-sergijovych-grushevskij-i-jogo-poltavski-druzi-ta-korespondenty/> (дата звернення: 05.11.2024).

Корнєва В. Дослідник минувшини і творець живої історії // Зоря Полтавщини. 2016. 28 вересня. URL: <http://www.old.zorya.poltava.ua/2016/09/28/doslidnyk-mynuvshyny-i-tvorets-zhyvoyi-istoriyi/> (дата звернення: 05.11.2024).

Вітрич М. Із когорти патріотів України // Зоря Полтавщини. 2018. 28 лютого. URL: <http://zorya.poltava.ua/iz-kogorti-patriotiv-ukraini/> (дата звернення: 05.11.2024).

Корнєва В. Знак української свободи // Зоря Полтавщини. 2018. 20 квітня. URL: <http://zorya.poltava.ua/znak-ukrainskoi-svobodi/> (дата звернення: 05.11.2024).

Пустовіт Т. Весна 1918 року: початок нового етапу в Українській революції // Зоря Полтавщини. 2018. 8 травня. URL: <http://zorya.poltava.ua/vesna-1918-roku-pochatok-novogo-etapu-v-ukr/> (дата звернення: 05.11.2024).

Корнєва В. На роздоріжжі долі обнялись... // Зоря Полтавщини. 2018. 29 травня. URL: <http://zorya.poltava.ua/na-rozdorizhzi-doli-obnjalis/> (дата звернення: 05.11.2024).

За матеріалами офіційного сайту УІНП // Зоря Полтавщини. 2020. 15 січня. URL: <http://zorya.poltava.ua/100-rokiv-tomu-poltavec-simon-petljura-zapochatkuvav-kulturnu-diplomatiju-unr-abo-pro-svitovij-triumf-shhedrika/> (дата звернення: 05.11.2024).

Степаненко М. Історія України очима Олеса Гончара // Зоря Полтавщини. 2020. 21 липня. URL: <http://zorya.poltava.ua/istorija-ukraini-ochima-olesja-gonchara/> (дата звернення: 05.11.2024).

Походун П. Село неначе погоріло ... // Зоря Полтавщини. 2021. 23 листопада. URL: <http://zorya.poltava.ua/selo-nenache-pogorilo/> (дата звернення: 05.11.2024).

Творець Української держави новітнього часу // Зоря Полтавщини. 2011. 4 жовтня URL:

«Полтавщина»¹, «Кременчуцька газета»²; Київщини: «Вечірній Київ»¹ та всеукраїнське видання «Факти та коментарі»². Саме завдяки дослідженню

<http://www.old.zorya.poltava.ua/2011/10/04/oidhaou-oedhainuei-aadhaeaae-iaoiuiiai-ano/> (дата звернення 04.11.2024).

Таран П. Місто Лева // Зоря Полтавщини. 2009. 22 жовтня. URL: <http://www.old.zorya.poltava.ua/2009/10/22/inoi-aaaa/> (дата звернення: 05.11.2024).

Переяславська рада: погляд крізь віки // Зоря Полтавщини. 2013. 24 січня. URL: <http://www.old.zorya.poltava.ua/2013/01/24/iadhayneaanuea-dhaaa-iaaeyu-edhcu-ace/> (дата звернення 04.11.2024).

Пустовіт Т. Добро нашого народу вимагає од нас високого напруження // Зоря Полтавщина. 2013. 8 листопада. URL: <http://www.old.zorya.poltava.ua/2013/11/08/dobro-nashogo-narodu-vymagaye-od-nas-v/> (дата звернення 04.11.2024).

¹ Прес-служба Полтавської ОДА. У Полтаві відкрили меморіальну дошку історика і політику Михайлу Грушевському // Інтернет-видання «Полтавщина». 2016. 26 вересня. URL: <https://poltava.to/project/1775/> (дата звернення: 06.11.2024).

Полтавській офіс УІНП. Грушевського, Бандери, Шухевича, Стуса: у Глобинській громаді деколонізували топонімію // Інтернет-видання «Полтавщина». 2023. 29 вересня. URL: <https://poltava.to/project/7966/> (дата звернення: 06.11.2024).

² Назарова Н. У Кременчуці Шевченку стерли вуса // Кременчуцька газета. 2019. 5 грудня. URL: <https://kg.ua/news/u-kremenchuci-shevchenku-sterli-vusa> (дата звернення: 06.11.2024).

Омельченко Г. Україна чи Русь-Україна? Про шахрайство московитів, які привласнили собі назву нашої країни // Кременчуцька газета. 2022. 5 квітня. URL: <https://kg.ua/news/ukrayina-chi-rus-ukrayina-pro-shahraystvo-moskovitiv-yaki-privlasnili-sobi-nazvu-nashoyi> (дата звернення: 06.11.2024).

За матеріалами ТСН. 29 вересня 2022 року – цей день в історії, народні традиції та основні події // Кременчуцька газета. 2022. 29 вересня. URL: <https://kg.ua/news/29-veresnya-2022-roku-cey-den-v-istoriyi-narodni-tradiciyi-ta-osnovni-podiyi> (дата звернення: 06.11.2024).

За матеріалами «ТСН» та «Апостроф». 20 березня, свято – все про цей день, яке церковне свято, що не можна робити // Кременчуцька газета. 2023. 20 березня. URL: <https://kg.ua/news/20-bereznnya-svyato-vse-pro-cey-den-yake-cerkovne-svyato-shcho-ne-mozhna-robiti> (дата звернення: 06.11.2024).

За матеріалами ТСН. 11 грудня – все про цей день, яке церковне свято, що не можна робити // Кременчуцька газета. 2023. 11 грудня. URL: <https://kg.ua/news/11-grudnya-vse-pro-cey-den-yake-cerkovne-svyato-shcho-ne-mozhna-robiti> (дата звернення: 06.11.2024).

За матеріалами ТСН. 20 березня – все про цей день, яке церковне свято, що не можна робити // Кременчуцька газета. 2024. 20 березня. URL: <https://kg.ua/news/20-bereznnya-vse-pro-cey-den-yake-cerkovne-svyato-shcho-ne-mozhna-robiti> (дата звернення: 06.11.2024).

Романченко Л. У Кременчуцькому краєзнавчому музеї нові надходження: медаль «Михайло Грушевський 1866-1934» // Кременчуцька газета. 2024. 18 квітня. URL: <https://kg.ua/news/u-kremenchuckomu-kraieznavchomu-muzeyi-novi-nadhodzhennya-medal-mihaylo-grushevskiy-1866-1934> (дата звернення: 06.11.2024).

-
- ¹ Катаєва М. Як не посварилися в Києві // Вечірній Київ. 2016. 27 травня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/6380/> (дата звернення: 07.11.2024).
- Катаєва М. В музеї показують, яким бачили Київ Грушевський, Булгаков, Пушкін // Вечірній Київ. 2016. 26 серпня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/7898/> (дата звернення: 07.11.2024).
- Афіша киянина на 1 та 2 жовтня // Вечірній Київ. 2016. 30 вересня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/8596/> (дата звернення: 07.11.2024).
- Хронологія розвитку України під час революції 1917-1918 рр. // Вечірній Київ. 2017. 19 січня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/data/archive/pdf/587f8bafca939.pdf> (дата звернення: 07.11.2024).
- Голова Шевченківського району вшанував пам'ять Грушевського // Вечірній Київ. 2017. 17 березня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/12759/> (дата звернення: 07.11.2024).
- З нагоди Дня народження Михайла Грушевського влаштують вечірку // Вечірній Київ. 2017. 12 вересня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/16530/> (дата звернення: 07.11.2024).
- Колесникова Ю. День народження Республіки // Вечірній Київ. 2017. 16 листопада. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/data/archive/pdf/5a0c8cb568396.pdf> (дата звернення: 07.11.2024).
- Пирлик О. Ювілей Універсалу // Вечірній Київ. 2017. 16 листопада. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/data/archive/pdf/5a0c8cb568396.pdf> (дата звернення: 07.11.2024).
- Катаєва М. Від Петлюри до батяр: топ-4 українські картини вересня // Вечірній Київ. 2018. 30 вересня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/25487/> (дата звернення: 07.11.2024).
- Інформаційні матеріали до 25-річчя від дня ухвалення Конституції України. Український інститут національної пам'яті // Вечірній Київ. 2021. 28 червня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/uploads/2021/06/10/2021.pdf> (дата звернення: 07.11.2024).
- Косова О. Представники міської влади поклали квіти до пам'ятників Шевченка і Грушевського // Вечірній Київ. 2021. 24 серпня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/55790/> (дата звернення: 07.11.2024).
- Катаєва М. У центрі Києва навколо пам'ятника Михайлові Грушевському зробили новаторське укриття: фото // Вечірній Київ. 2022. 30 травня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/67007/> (дата звернення: 07.11.2024).
- Асадчева Т. У столиці з'явилася вулиця на честь засновника Галицько-Волинського князівства // Вечірній Київ. 2022. 12 грудня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/75619/> (дата звернення: 07.11.2024).
- Асадчева Т. Київоблрада змінила рік заснування Київщини: що кажуть історики // Вечірній Київ. 2023. 31 березня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/80682/> (дата звернення: 07.11.2024).
- Руденко Л. Куди поїхати до Карпат – популярні серед туристів об'єкти та напрямки // Вечірній Київ. 2023. 29 травня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/83507/> (дата звернення: 07.11.2024).
- Петришин О. «Сьогодні кожен впізнає у гербі Київщини – герб Москви»: інтерв'ю з геральдистом Олексієм Руденком про некоректну символіку // Вечірній Київ. 2023. 8 серпня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/86673/> (дата звернення: 07.11.2024).
- Асадчева Т. Золотий тризуб на синьому щиті: цікаві факти про Державний герб України // Вечірній Київ. 2024. 19 лютого. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/95101/> (дата звернення: 07.11.2024).
- ² Моє прізвище Грушевський. Центральна Рада деє тут? // Факти та коментарі. 3 березня. 2017. URL: <https://fakty.ua/231456-moya-familiya-grushevskij-centralnaya-rada-gde-to-zdes> (дата звернення: 08.11.2024).

періодичних видань можна визначити яким чином сприймають постать М. С. Грушевського пересічні громадяни, які в повсякденному житті не читають наукову літературу, надаючи перевагу пресі. В результаті бачимо, що більшість людей сприймають Михайла Сергійовича як політичного діяча,

Осипчук І. Спочатку депутати Української Центральної Ради зарплатню не отримували // Факти та коментарі. 2017. 10 березня. URL: <https://fakty.ua/231831-ponachalu-deputaty-ukrainskoj-centralnoj-rady-zarplatu-ne-poluchali> (дата звернення: 08.11.2024).

Вишневецька С. Концерт ніколи не закінчувався без того, щоб хто-небудь не втратив свідомість // Факти та коментарі. 2021. 21 березня. URL: <https://fakty.ua/371179-koncert-nikogda-ne-zakanchivalsya-bez-togo-chtoby-kto-nibud-ne-poteryal-soznanie> (дата звернення: 08.11.2024).

Вишневецька С. Завод з випуску радянських «Жигулів» хотіли побудувати в Броварах під Києвом // Факти та коментарі. 2021. 26 березня. URL: <https://fakty.ua/371711-zavod-po-vypusku-sovetskih-zhigulej-hoteli-postroit-v-brovarah-pod-kievom> (дата звернення: 08.11.2024).

Кальницький М. Як це було: Михайло Грушевський і дочка Костянтина Ушинського фінансували навчальні заклади Києва // Факти та коментарі. 2021. 29 серпня. URL: <https://fakty.ua/383818-kak-eto-bylo-mihail-grushevskij-i-doch-konstantina-ushinskogo-finansirovali-uchebnye-zavedeniya-kieva> (дата звернення: 08.11.2024).

Вишневецька С. Якщо відрубують руки, то буду писати музику, тримаючи перо в зубах»: Дмитро Шостакович народився 115 років тому // Факти та коментарі. 2021. 26 вересня. URL: <https://fakty.ua/385692-esli-otrubbyat-ruki-to-budu-pisat-muzyku-derzha-pero-v-zubah-dmitrij-shestokovich-rodilsya-115-let-nazad> (дата звернення: 08.11.2024).

Бесперстова О. Анатолій Крим: «Мій новий роман — про майбутнє України, там вона розпалася за інтересами» // Факти та коментарі. 2021. 4 листопада. URL: <https://fakty.ua/388530-anatolij-krym-moj-novyj-roman---o-buducshem-ukrainy-tam-ona-raspalas-po-interesam> (дата звернення: 08.11.2024).

Вишневецька С. «Торговець смертю мертвий»: як помилковий некролог змусив Альфреда Нобеля придумати престижну премію // Факти та коментарі. 2021. 10 грудня. URL: <https://fakty.ua/391304-torgovec-smertyu-mertv-kak-oshibochnyj-nekrolog-o-smerti-zastavil-alfreda-nobelya-pridumat-prestizhnuyu-premiyu> (дата звернення: 08.11.2024).

Микитюк В. «Прочитати книгу Грушевського»: в Одесі суд виніс вирок чоловіку, який агітував за рашистів // Факти та коментарі. 2022. 18 липня. URL: <https://fakty.ua/404243-prochitat-knigu-grushevskogo-v-odesse-sud-vynes-prigovor-muzhchine-kotoryj-agitiroval-za-rashistov> (дата звернення: 08.11.2024).

Осипчук І. «В словах путіна про те, що «Ленін створив Україну», історичної правди немає ані крихти»: як насправді УНР стала незалежною // Факти та коментарі. 2023. 22 січня. URL: <https://fakty.ua/414105-v-slovah-putina-o-tom-hto-lenin-sozdal-ukrainu-net-ni-krohi-istoricheskoy-pravdy-kak-na-samom-dele-unr-stala-nezavisimoy> (дата звернення: 08.11.2024).

Осипчук І. За яких обставин Таганрог та Білгород ставали столицею України, але все ж опинилися в складі росії: історик про ці драматичні події // Факти та коментарі. 2024. 26 серпня. URL: <https://fakty.ua/442319-pri-kakih-obstoyatelstvah-taganrog-i-belgorod-stanovilis-stolicej-ukrainy-no-vse-zhe-okazalis-v-sostave-rossii-istorik-ob-etih-dramaticheskikh-sobytyyah> (дата звернення: 08.11.2024).

адже кількість статей про нього в такому образі переважає статті в яких його зображують, як історика. Проте варто зауважити, що у періодичних виданнях дуже мало публікацій про М. Грушевського до 2016 року, хоча архіви більшості проаналізованих видань доступні з 2007 року. При дослідженні наукової діяльності М. С. Грушевського важливу роль відіграють його власні наукові та публіцистичні праці¹, а також архівні документи². Епістолярна спадщина є важливим джерелом для розуміння формування образу М. Грушевського, оскільки через приватне листування розкриває особисте сприйняття історика його сучасниками. Листи А. Крючко до В. Дорошенка³ дозволяють побачити неофіційний погляд на постать Грушевського, що допомагає краще зрозуміти витоки сучасних оцінок його діяльності та особистості.

Отже, аналіз джерельної бази дослідження підтверджує наявність відповідних документів і матеріалів, необхідних для вирішення поставлених

¹ Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. — Рипол Классик, 2013. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=ru&lr=&id=kvjAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA1&dq=«Освобождение+России+и+украинский+вопрос»&ots=tF2_OARX86&sig=5dyD6GXKeysovEvX7TmbY92xwjY&redir_esc=y#v=onepage&q=«Освобождение%20России%20и%20украинский%20вопрос»&f=false (дата звернення 11.11.2024).

Грушевський М. С. З біжучої хвилі // Статті й замітки на теми дня. — 1905. — Т. 1906. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Hrushevskiy/Z_bizhuchoi_khvyli_Polsko-ukrainski_motyvy.pdf?PHPSESSID=pbdh5b1670cki07vb4kb20n5u5 (дата звернення 11.11.2024).

Грушевський М. Якої ми хочемо автономії і федерації — 4-е вид. — Київ, 1917. — 18 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00004244 (дата звернення 11.11.2024).

Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання // Хто такі українці і чого вони хочуть. — К.: Т-во «Знання в Україні», 1991. — С. 225–236. — 240 с. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Hrushevskiy/Khto_taki_ukraintsi_i_choho_vony_khochut_zb.pdf (дата звернення 11.11.2024).

² Проект автономного статуту України. 1917 р. / ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 1, арк. 108–111 зв URL: <https://old.archives.gov.ua/Sections/Constitution/2/index.php?26> (дата звернення 11.11.2024).

³ Гирич І. Б., Тихолоз Н. Б. Носіться далі з своїм Грушевським...: листи Анни Крючко до Володимира Дорошенка з архіву УВАН у США // Українська біографістика. — 2022. — №. 23. — С. 192–261. file:///C:/Users/dasha/Downloads/103268630.pdf

завдань у межах дослідження. Загалом, зібрана база є досить репрезентативною, але часом погано доступною для детального аналізу, що може ускладнити висвітлення основних аспектів теми.

1.3 Аналіз методології та методів дослідження

Дослідження образу М. С. Грушевського в сучасній Україні потребує комплексного міждисциплінарного підходу та застосування широкого спектру наукових методів. Методологічною основою роботи стали принципи історизму, об'єктивності, системності та всебічного наукового пізнання.

Теоретико-методологічним підґрунтям виступає імагологія – міждисциплінарна галузь гуманітарного знання, що вивчає образи «своїх» і «чужих», автообрази та гетерообрази в суспільній, культурній та літературній свідомості. Для кращого розуміння імагологічного підходу було опрацьовано методологічні праці З. Алієвої¹ та Н. Дічек². Імагологічний підхід дозволяє простежити формування, трансформацію та особливості функціонування образу М. С. Грушевського в сучасному українському суспільстві, виявити чинники, що впливають на його конструювання та сприйняття різними соціальними групами.

У процесі дослідження було використано наступні методи:

Пошуково-дослідницький метод – застосований під час пошуку, виявлення та відбору релевантних джерел та історіографічних праць. Це дозволило сформувати репрезентативну джерельну базу дослідження.

¹ Алієва З. Імагологія в літературі: національні стереотипи та конструювання ідентичності в художній літературі //Scientific Collection «InterConf+». – 2023. – №. 32 (151). – С. 262-267. <https://archive.interconf.center/index.php/2709-4685/article/view/3065>

² Дічек Н. П. Імагологія як новий напрям дослідження історії освіти України. – Науково-видавничий центр “Sci-conf. com. ua”, 2020. <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2020/08/FUNDAMENTAL-AND-APPLIED-RESEARCH-IN-THE-MODERN-WORLD-28-28.08.20.pdf#page=147>

Бібліографічний метод – використаний для систематизації та класифікації виявлених джерел та літератури, створення їх науково-довідкового апарату.

Контент-аналіз – застосований для вивчення змістовного наповнення різних джерел, виявлення основних наративів та інтерпретацій щодо постаті М. С. Грушевського.

Метод порівняльного аналізу – використаний для порівняння різних інтерпретацій та оцінок діяльності М. С. Грушевського, що існують в сучасному українському суспільстві.

Біографічний метод – застосований для вивчення життєвого шляху та діяльності історичної постаті та їх впливу на формування сучасного образу.

Системний метод – використаний для комплексного аналізу різних аспектів формування та функціонування образу М. С. Грушевського як цілісної системи.

Метод періодизації – дозволив простежити еволюцію образу М. С. Грушевського в хронологічній послідовності та виділити основні етапи його трансформації.

Вказана методологічна база дозволила здійснити науково-обґрунтований аналіз мети й завдань, сформулювати обґрунтовані висновки наукового дослідження.

РОЗДІЛ 2

ПОПУЛЯРНИЙ ОБРАЗ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО ЯК ІСТОРИКА

2.1. Формування образу М. С. Грушевського як науковця в періодичних виданнях

Великий дослідницький інтерес становить зображення постаті М. С. Грушевського в українській пресі, адже це дозволяє простежити еволюцію розуміння та сприйняття його наукової спадщини у сучасному публічному просторі. Періодичні видання – це важливі джерела формування суспільної думки, які відіграють значну роль у репрезентації образу Грушевського як видатного історика для широкої аудиторії та впливають на його сприйняття в українському суспільстві. Особливу увагу варто приділити тому, яким чином сучасна українська преса висвітлює науковий доробок Михайла Сергійовича, значення його наукової спадщини для розвитку української історичної науки та актуальність його історичних концепцій для сьогодення. Це набуває особливого значення в контексті сучасних дискусій про національну ідентичність та історичну пам'ять.

Аналіз сучасних періодичних видань дозволяє простежити, як саме популярний образ Грушевського-історика функціонує в академічному дискурсі та суспільній свідомості, впливаючи на формування сучасного розуміння української історіографічної традиції та національної ідентичності. Серед сучасних періодичних видань для аналізу було обрано видання Полтавщини^{1,2,3}, Київщини⁴ та всеукраїнські тижневики^{5,6}. Вибір саме цих

¹ «Зоря Полтавщини» : обласна громадсько-політична газета : вебсайт. URL: <http://zorya.poltava.ua> (дата звернення: 05.11.2024).

² Інтернет-видання «Полтавщина» : вебсайт. URL: <https://poltava.to/> (дата звернення: 05.11.2024).

³ «Кременчуцька газета» : веб-сайт. URL: <https://kg.ua/> (дата звернення: 05.11.2024).

⁴ «Вечірній Київ» : веб-сайт. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/> (дата звернення: 05.11.2024).

⁵ «Дзеркало тижня» : веб-сайт. URL: <https://zn.ua/> (дата звернення: 05.11.2024).

⁶ «Факти» : веб-сайт. URL: <https://fakty.ua/> (дата звернення: 05.11.2024).

регіональних інтернет-видань зумовлений можливістю на основі публікацій з різних областей України дослідити, в якому контексті писали про Грушевського, проаналізувати особливості висвітлення його постаті як історика та визначити хронологічні межі появи цих публікацій.

Розпочнемо з «Зорі Полтавщини», обласної громадсько-політичної газети. Найперша стаття, яка розміщена у онлайн-архіві видання датується 4 жовтня 2011 року¹. У ній подано біографічний нарис про М. С. Грушевського. В основному автор приділив більшу частину уваги Грушевському як політику, проте згадується його наукова діяльність у Львівському університеті, відзначається робота над «Історії України-Руси», описується створення Українського соціологічного інституту у Відні, а також згадується його робота в Історичній секції Академії наук. У статті «Переяславська рада: погляд крізь віки» йдеться про історичне значення Переяславської угоди 1654 року. Автор розглядаючи оцінки істориків стосовно угоди згадує Грушевського та наводить його думку стосовно неї. Також автор цитує Михайла Сергійовича у контексті розгляду постаті Б. Хмельницького та зазначає, що він називає його «людиною дійсно великою своїми індивідуальними здібностями і можливостями...»². Стаття Вікторії Корневої «Дослідник минувшини і творець живої історії», що вийшла 28 вересня 2016 року описує життєвий шлях М. С. Грушевського від народження у місті Холм до смерті у Кисловодську. Авторка висвітлює його академічні досягнення, зокрема навчання в Київському університеті та подальшу професорську діяльність у Львівському університеті. Також, приділено особливу увагу внеску Грушевського в розвиток української науки через керівництво Науковим товариством імені Шевченка та створення

¹ Творець Української держави новітнього часу // Зоря Полтавщини. 2011. 4 жовтня URL: <http://www.old.zorya.poltava.ua/2011/10/04/oaidhaou-oedhainuei-aadhaeaae-iiioiuiiai-ano/> (дата звернення 04.11.2024).

² Переяславська рада: погляд крізь віки // Зоря Полтавщини. 2013. 24 січня. URL: <http://www.old.zorya.poltava.ua/2013/01/24/iadhayneaanuea-dhaaa-iaaeya-edhcu-ace/> (дата звернення 04.11.2024).

фундаментальної праці «Історія України-Руси»¹. Стаття присвячена до 150-річного ювілею М. Грушевського.

Стаття Марії Вітрич «Із когорти патріотів України», від 28 лютого 2018 року присвячена Василю Капністу, але в ній згадується М. Грушевський як науковець: «До такого висновку дійшли як першовідкривач документів польський історик Е. Дембінський, так і українські науковці М. Грушевський, О. Оглоблін та ін.»². 20 квітня 2018 року вийшла стаття В. Корневої під назвою «Знак української свободи», у якій М. Грушевський зображений більше політиком, проте образ історика простежується завдяки посиланню на його «Ілюстровану історію України», яка була популярним виданням того часу. Історичні знання науковця допомогли звернути увагу на тризуб з монет Володимира Великого. Грушевський як історик розумів важливість цього символу адже він підкреслював тисячолітню історію української державності та спростовував російські імперські наративи про початок державності в Україні³. Інша стаття В. Корневої «На роздоріжжі долі обнялись...», від 29 травня 2018 року описує тісні дружні стосунки між двома визначними постатями української історії – Михайлом Грушевським та Василем Кричевським. Основна увага приділена їх співпраці у створенні «Дому Грушевських» у Києві, що став символом українського архітектурного модерну. Особливо було описано про довіру родини Грушевських до художнього смаку Кричевського. Стаття закінчується описом того, як Кричевський розробив проєкт надгробка на могилі свого друга, обравши лаконічний напис «Михайло Грушевський», підкреслюючи значущість цієї постаті для української історії. І хоч у даній статті, більший

¹ Корнева В. Дослідник минувшини і творець живої історії // Зоря Полтавщини. 2016. 28 вересня. URL: <http://www.old.zorya.poltava.ua/2016/09/28/doslidnyk-mynuvshyny-i-tvorets-zhyvoyi-istoriyi/> (дата звернення: 05.11.2024).

² Вітрич М. Із когорти патріотів України // Зоря Полтавщини. 2018. 28 лютого. URL: <http://zorya.poltava.ua/iz-kogorti-patriotiv-ukraini/> (дата звернення: 05.11.2024).

³ Корнева В. Знак української свободи // Зоря Полтавщини. 2018. 20 квітня. URL: <http://zorya.poltava.ua/znak-ukrainskoi-svobodi/> (дата звернення: 05.11.2024).

акцент йде на взаємини між Грушевським та Кричевським, у ній все ж згадується наукова робота Михайла Сергійовича, як професора історії¹. Наступна стаття, яку ми розглянемо була написана Миколою Степаненком має назву «Історія України очима Олеся Гончара» та була опублікована 21 липня 2020 року. Автор у своїй статті аналізує використання топоніму «Україна» та його варіації у щоденниках Олеся Гончара. Ця стаття є цікавою нам тим, що у ній згадується фундаментальна праця Грушевського «Історія України-Руси», і сам він зображується як історик. Зокрема, було наведено його думку про те, що царська історіографія штучно прив'язувала російський народ до Київського престолу, тим самим позбавляючи його власної історії².

Павло Походун – автор статті «Село неначе погоріло...», яку опублікували 23 листопада 2021 року розповідає нам про трагічні події Голодомору 1932-1933 років у селі Більськ. Автором було описано жакливі методи конфіскації продовольства у селян, діяльність місцевих активістів, які забирали останні крихти їжі, та страждання людей від голоду. Проте, у поданій статті згадується М. Грушевський у образі історика, а саме автор цитує його: «Український сепаратизм – це породження нечистого сумління російської бюрократії, яка протягом століть придушувала всі політичні, культурні й національні прагнення українців», та пише, що він «великий дослідник нашої історії»³. Отже, як висновок варто зазначити, що було проаналізовано архів «Зорі Полтавщини» з 2007 року, який розміщено на їх сайті у вільному доступі, але публікацій присвячених М. С. Грушевському мало, і це насправді дивно, адже дане періодичне видання у себе на сайті зазначає, що є одним з найстаріших та найпопулярніших видань Полтавщини, а Грушевський – не сама остання людина в українській історії.

¹ Корнєва В. На роздоріжжі долі обнялись... // Зоря Полтавщини. 2018. 29 травня. URL: <http://zorya.poltava.ua/na-rozdorizhzi-doli-obnjalis/> (дата звернення: 05.11.2024).

² Степаненко М. Історія України очима Олеся Гончара // Зоря Полтавщини. 2020. 21 липня. URL: <http://zorya.poltava.ua/istorija-ukraini-ochima-olesja-gonchara/> (дата звернення: 05.11.2024).

³ Походун П. Село неначе погоріло ... // Зоря Полтавщини. 2021. 23 листопада. URL: <http://zorya.poltava.ua/selo-nenache-pogorilo/> (дата звернення: 05.11.2024).

На сайті Інтернет-видання «Полтавщина» 29 вересня 2023 року було розміщено статтю «Грушевського, Бандери, Шухевича, Стуса: у Глобинській громаді деколонізували топонімію» у якій йдеться про те, що рішенням за номером 966 15-ої сесії Глобинської міської ради Кременчуцького району перейменовано 76 об'єктів топонімії, та у нових назвах увічнено безліч історичних постатей. Таких статей у Інтернеті безліч, то чому я додала саме цю? Все просто, адже саме у ній Грушевського назвали «літописцем української історії, автором фундаментальної праці 10-томної «Історії України-Руси», видатним істориком, літературознавцем, письменником, публіцистом, академіком Всеукраїнської академії наук», що якнайкраще зображує Михайла Сергійовича у образі історика¹.

Ніка Назарова у статті «У Кременчуці Шевченку стерли вуса», опублікованій 5 грудня 2019 року зазначає, що на стіні міні-поля спорткомплекса «Нафтохімік» вандалами були зіпсовані зображення українських видатних діячів, серед яких Тарас Шевченко, Ліна Костенко та Михайло Грушевський. Що цікавого у даній статті – так це те, що поки авторка статті називає Грушевського істориком, хтось псує його зображення, та явно зневажає діяча².

У «Кременчуцькій газеті» 5 квітня 2022 року було опубліковано статтю, що має назву «Україна чи Русь-Україна? Про шахрайство московитів, які привласнили собі назву нашої країни», автором якої є Г. Омельченко йдеться про історичну проблему привласнення Московією назви «Русь» та історичної спадщини Київської Русі. Автор розглядає історичні факти щодо формування Московського князівства, його перейменування Петром I на Російську імперію, та наголошує на важливості повернення історичної назви «Русь-Україна» сучасній Україні. Автор цитує М. Грушевського, як

¹ Полтавський офіс УІНП. Грушевського, Бандери, Шухевича, Стуса: у Глобинській громаді деколонізували топонімію // Інтернет-видання «Полтавщина». 2023. 29 вересня. URL: <https://poltava.to/project/7966/> (дата звернення: 06.11.2024).

² Назарова Н. У Кременчуці Шевченку стерли вуса // Кременчуцька газета. 2019. 5 грудня. URL: <https://kg.ua/news/u-kremenchuci-shevchenku-sterli-vusa> (дата звернення: 06.11.2024).

академіка: «Ми є народ, у якого вкрали назву»¹. 29 вересня 2022 року було опубліковано статтю з рубрики «У цей день», де зазначили, що «у 1866 році народився видатний український історик та письменник М. С. Грушевський»². Наступного року, 20 березня також було опубліковано статтю з рубрики «У цей день», де зазначалося, що «у 1917 році – українського історика Михайла Грушевського обирають головою Центральної Ради»³. У цьому ж році, 11 грудня «Кременчуцька газета» публікує статтю з рубрики «У цей день», де вказує, що «у 1914 році — у Києві за зв'язки з австрійським урядом російська поліція заарештовує українського історика Михайла Грушевського»⁴. 20 березня 2024 року за матеріалами ТСН було опубліковано статтю з рубрики «У цей день», де зазначено, що «у 1917 році, українського історика Михайла Грушевського, що тоді перебував у Москві, обирають головою Центральної Ради»⁵. Цікаво те, що один і той самий факт було опубліковано у 2023 та 2024 роках, проте в останній рік було вказано про перебування Грушевського у Москві. ««У Кременчуцькому краєзнавчому музеї нові надходження: медаль «Михайло Грушевський 1866-1934»» — стаття, яку написала Л. Романченко описує надходження пам'ятної медалі на честь М. С. Грушевського до музею у Кременчуці. Авторка також наводить факти з біографії діяча роблячи

¹ Омельченко Г. Україна чи Русь-Україна? Про шахрайство москвитів, які привласнили собі назву нашої країни // Кременчуцька газета. 2022. 5 квітня. URL: <https://kg.ua/news/ukrayina-chi-rus-ukrayina-pro-shahraystvo-moskovitiv-yaki-privlasnili-sobi-nazvu-nashoyi> (дата звернення: 06.11.2024).

² За матеріалами ТСН. 29 вересня 2022 року – цей день в історії, народні традиції та основні події // Кременчуцька газета. 2022. 29 вересня. URL: <https://kg.ua/news/29-veresnya-2022-roku-cey-den-v-istoriyi-parodni-tradiciyi-ta-osnovni-podiyi> (дата звернення: 06.11.2024).

³ За матеріалами «ТСН» та «Апостроф». 20 березня, свято – все про цей день, яке церковне свято, що не можна робити // Кременчуцька газета. 2023. 20 березня. URL: <https://kg.ua/news/20-bereznaya-svyato-vse-pro-cey-den-yake-cerkovne-svyato-shcho-ne-mozhna-robiti> (дата звернення: 06.11.2024).

⁴ За матеріалами ТСН. 11 грудня – все про цей день, яке церковне свято, що не можна робити // Кременчуцька газета. 2023. 11 грудня. URL: <https://kg.ua/news/11-grudnya-vse-pro-cey-den-yake-cerkovne-svyato-shcho-ne-mozhna-robiti> (дата звернення: 06.11.2024).

⁵ За матеріалами ТСН. 20 березня – все про цей день, яке церковне свято, що не можна робити // Кременчуцька газета. 2024. 20 березня. URL: <https://kg.ua/news/20-bereznaya-vse-pro-cey-den-yake-cerkovne-svyato-shcho-ne-mozhna-robiti> (дата звернення: 06.11.2024).

більший акцент на його політичній діяльності, проте згадує його наукову діяльність, а саме: професорство у Львові, президентство у ВУАН, авторство численних наукових праць. Але ці факти подаються більш стисло і слугують радше для створення повноти образу, ніж як основний фокус розповіді¹. Проаналізувавши усі статті «Кременчуцької газети» з червня 2016 по листопад 2024 року варто зазначити, що статей вкрай мало. Більше того, статей присвячених суто Грушевському майже немає, в основному – це рубрика «У цей день». Дійсно дивно, що автори цієї газети публікують одне речення про день народження Михайла Сергійовича, проте на той самий ювілей, що був у 2016 році не роблять жодної статті присвяченої діячу.

Періодичне видання Київщини «Вечірній Київ» – це щоденна україномовна громадсько-політична газета, яка наразі функціонує в якості суспільно-політичного інтернет-ЗМІ, заснована 1 березня 1927 року. М. Катаєва у статті «У музеї покажуть Київ видатних історичних постатей» від 27 травня 2016 року описує виставковий проєкт «Як не посварилися в Києві», який розповідає про видатних представників різних галузей мистецтва, що були пов'язані з Києвом. Серед них – письменники Олександр Пушкін, Михайло Булгаков, Шолом-Алейхем, балетмейстер Серж Лифар, дисиденти-шістдесятники, а також історик Михайло Грушевський. Авторка зазначає М. Грушевського у образі українського історика, не згадуючи про його політичну діяльність². Наступна стаття також належить М. Катаєвій, та продовжує розповідь про виставку «Як не посварилися в Києві». Тобто попередню статтю можна вважати анонсом, а ця вже детально описує цікаві факти з життя вищеназваних діячів. Зокрема, авторка наводить такий цікавий факт з життя Михайла Сергійовича – він полюбляв антикварні крамниці на

¹ Романченко Л. У Кременчуцькому краєзнавчому музеї нові надходження: медаль «Михайло Грушевський 1866-1934» // Кременчуцька газета. 2024. 18 квітня. URL: <https://kg.ua/news/u-kremenchuckomu-kraieznavchomu-muzeyi-novi-nadhodzhennya-medal-mihaylo-grushevskiy-1866-1934> (дата звернення: 06.11.2024).

² Катаєва М. Як не посварилися в Києві // Вечірній Київ. 2016. 27 травня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/6380/> (дата звернення: 07.11.2024).

Подолі. Головним чином у статті більш задіяно образ історика, ніж політика¹. У «Афіші киянина на 1 та 2 жовтня» від 30 вересня 2016 року було розміщено повідомлення про проведення лекції «Останній ювілей Михайла Грушевського. Історія однієї київської фотографії» від кандидата історичних наук, провідного співробітника Інституту історії України пані Оксани Юркової. Було анонсовано, що під час лекції всі бажаючі можуть почути розповідь про те, яким чином академік М. Грушевський святкував у Києві свій останній ювілей – 60-річчя життя та 40-річчя творчої діяльності у жовтні 1926 року². У анонсі використано образ Грушевського як історика. 30-го травня було опубліковано статтю під назвою «Пам'ятник Михайлу Грушевському в центрі Києва отримав інноваційне накриття: фотозвіт», авторства Марини Катаєвої. У ній повідомлено, що до дня Києва навколо пам'ятника Грушевському була встановлена конструкція за проєктом RE: Ukraine. Monuments. На ній зображено оригінальний пам'ятник, а також розміщено інформаційну табличку з написом: «пам'ятник зображує видатного українського історика,... автора понад 2000 наукових праць»³. Варто зазначити, що про політичну діяльність Грушевського на даній табличці подано більше. Тетяна Асадчева, у статті «У столиці з'явилася вулиця на честь засновника Галицько-Волинського князівства» від 12 грудня 2022 року зазначає, що більшість вулиць, провулків та площ Києва було перейменовано від назв, що були пов'язані з росією, чи радянським союзом на користь Романа Мстиславовича – великого князя київського з династії Рюриковичів. Під час написання статті авторка використала цитату М. Грушевського: «Роман полишив по собі глибокий слід в народній пам'яті й

¹ Катаєва М. В музеї показують, яким бачили Київ Грушевський, Булгаков, Пушкін // Вечірній Київ. 2016. 26 серпня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/7898/> (дата звернення: 07.11.2024).

² Афіша киянина на 1 та 2 жовтня // Вечірній Київ. 2016. 30 вересня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/8596/> (дата звернення: 07.11.2024).

³ Катаєва М. У центрі Києва навколо пам'ятника Михайлові Грушевському зробили новаторське укриття: фото // Вечірній Київ. 2022. 30 травня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/67007/> (дата звернення: 07.11.2024).

сильно відбив ся в народній фантазії: його з цього погляду треба поставити на рівні з Володимиром Великим і Мономахом, з тим тільки що індивідуальність Романа в народній і книжній традиції зазначилася далеко найвизначніше ніж тих двох героїв», що зображує його як історика. Також зазначено, що Михайло Сергійович ставить постать Романа Мстиславовича на одному рівні з такими правителями, як Володимир Мономах та Володимир Великий¹. У статті «Київоблрада змінила рік заснування Київщини: що кажуть історики», Т. Асадчевої, що вийшла 31 березня 2023 року йдеться про те, що на основі своїх досліджень Київська обласна рада визначила 842 рік датою заснування Київщини як адміністративно-територіальної одиниці. У статті описуються дискусії відомих істориків, які підкріплюють свої аргументи історичними фактами, та цитуванням видатних історичних постатей. Так Тарас Чухліб – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник Інституту історії України НАНУ використав цитату «українського історика, академіка Михайла Грушевського»: «Історія вже застає цю територію [Київщину] сконцентрованою; щонайменше уже у VIII віці ця концентрація була довершеним фактом, судячи з історії Руського імені»². «Куди поїхати до Карпат – популярні серед туристів об'єкти та напрямки» – стаття Леоніда Руденка, опублікована 29 травня 2023 року розповідає читачам про мальовничу красу українських Карпат, та про місця які варто відвідати туристами. Серед них згадується про: «музей Івана Франка, який розташовано у будинку друга Івана Яковича, до якого часто навідувався Франко, а також ціла плеяда видатних постатей української культури – історик Михайло Грушевський та інші»³. Отже, автор у статті намагаючись завабити туристів до Карпат згадує про Михайла Сергійовича у

¹ Асадчева Т. У столиці з'явилася вулиця на честь засновника Галицько-Волинського князівства // Вечірній Київ. 2022. 12 грудня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/75619/> (дата звернення: 07.11.2024).

² Асадчева Т. Київоблрада змінила рік заснування Київщини: що кажуть історики // Вечірній Київ. 2023. 31 березня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/80682/> (дата звернення: 07.11.2024).

³ Руденко Л. Куди поїхати до Карпат – популярні серед туристів об'єкти та напрямки // Вечірній Київ. 2023. 29 травня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/83507/> (дата звернення: 07.11.2024).

образі історика. 8 серпня було опубліковано статтю під назвою ««Сьогодні кожен впізнає у гербі Київщини – герб Москви»: інтерв'ю з геральдистом Олексієм Руденком про некоректну символіку», авторка якої Олена Петришин. У тексті статті розкривається позиція геральдиста О. Руденка, який вважає, що найдавнішим гербом Київщини є «срібний ангел, що молиться» – символ, відомий з XV століття, що чинний герб Київської області, який зображує святого Юрія Змієборця, є фактично копією герба москви, що викликає занепокоєння. Також він пропонує повернутися до найдавнішого символу Київських земель – «срібного ангела, що молиться» – який використовувався понад 200 років. Як підсумок, О. Руденко зазначає, що зміна герба на більш автентичний є важливим кроком для утвердження української ідентичності, особливо в умовах війни з росією. Для підтвердження своїх слів згадує Грушевського: «геній української історії і перший голова Центральної Ради Михайло Грушевський називав саме Архистратига «казенним московським гербом»¹. Т. Асадчева, у своїй статті «Золотий тризуб на синьому щиті: цікаві факти про Державний герб України» від 19 лютого 2024 року розповідає про важливе значення тризуба – державного герба України. Авторка зазначає, що тризуб є одним з трьох офіційних символів України поряд з прапором та гімном. Також йдеться про історію походження, а саме вказується, що свій початок символ бере з часів Київської Русі, коли він був особистим знаком князя Володимира Великого. Описано про те, що протягом історії тризуб неодноразово ставав символом боротьби українського народу за свою незалежність, відображаючись на монетах, печатках та інших офіційних атрибутах. У 1991 році, коли було поновлено незалежність України тризуб було затверджено як офіційний малий герб держави, хоча Великий Герб так і не був остаточно затверджений. Наводячи один із фактів, авторка підкріплює його цитатою Михайла

¹ Петришин О. «Сьогодні кожен впізнає у гербі Київщини – герб Москви»: інтерв'ю з геральдистом Олексієм Руденком про некоректну символіку // Вечірній Київ. 2023. 8 серпня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/86673/> (дата звернення: 07.11.2024).

Грушевського: «Тризуб – ознака питоменна, незапозичена, зв’язана з нашою тисячолітньою державною політичною і культурною історією», пишучи про нього, як про історика¹. Отже, підводячи підсумки стосовно видання «Вечірній Київ» варто зазначити, що було опрацьовано матеріал починаючи з 2015-го року (саме з цього року на сайті розміщено архівні матеріали статей) по 2024-й. У 2016 році було опубліковано три статті, що пов’язані з образом Грушевського як історика, вони були присвячені до 150-річчя з дня народження діяча, та анонсували читачам про проведення заходів на яких усі бажаючі зможуть дізнатися більше про Михайла Сергійовича. Дві статті було опубліковано у 2022-му році, зокрема у першій зазначалося про побудову оборонної конструкції пам’ятнику Грушевському, а в іншій автор цитував діяча. Автори «Вечірнього Києва» у 2023 році опублікували три статті, у яких згадується постать Грушевського, проте статті присвячені не йому, в них використовуються лише його висловлювання. Стаття 2024-го року несе в собі також лише фразу Михайла Сергійовича. Статті газети «Вечірнього Києва» зазвичай читають близько 30 тисяч людей (інформація розміщена у них на сайті), вони є одним з найголовніших видань Києва, і не опублікували жодної статті, в якій могли розкрити постать Грушевського, як історика – це прикро.

«Факти та коментарі» – це провідне національне видання, яке веде свою літературно-публіцистичну діяльність з серпня 1997 року. 21 березня 2021 року було опубліковано замітку з рубрики «У цей день», в якій йшлося про те, що: «20 березня 1917 р. Український історик Михайло Грушевський обраний головою Центральної Ради — революційного парламенту, який керував національно-визвольним рухом», Грушевського зображено у образі історика². У рубриці «У цей день» від 26 березня 2021 року написано: «26

¹ Асадчева Т. Золотий тризуб на синьому щиті: цікаві факти про Державний герб України // Вечірній Київ. 2024. 19 лютого. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/95101/> (дата звернення: 07.11.2024).

² Вишневська С. Концерт ніколи не закінчувався без того, щоб хто-небудь не втратив свідомість // Факти та коментарі. 2021. 21 березня. URL: <https://fakty.ua/371179-koncert-nikogda-ne-zakanchivalsya-bez-togo-chtoby-kto-nibud-ne-poteryal-soznanie> (дата звернення: 08.11.2024).

березня 1917 р. – з заслання в Україну повернувся історик Михайло Грушевський», що також зображує його як історика¹. Стаття «Анатолій Крим: «Мій новий роман — про майбутнє України, там вона розпалася за інтересами»» написана Бесперстовою Ольгою від 4 листопада 2021 року описано інтерв'ю з письменником, сценаристом та драматургом Анатолієм Кримом. Загалом у статті йдеться про минуле та сьогодення України, про особистостей, які вплинули на перебіг її історії, про творчість, про українську мову, про Зеленського, про Майдан, а також про російсько-українську війну, яка тоді не була у такій активній стадії, як зараз. Нас цікавить дана стаття тим, що А. Крим у своїй розповіді згадує Михайла Сергійовича як історика: «У нас були великі історики. Наприклад, Яворницький, той самий Грушевський»². 18 липня 2022 року було опубліковано статтю ««Прочитати книгу Грушевського»: в Одесі суд виніс вирок чоловіку, який агітував за рашистів», Микитюк Вікторії. У ній йдеться про те, що судом в Одесі було розглянуто справу місцевого мешканця, якого було звинуватили у антидержавній діяльності. Згідно з вирокі, чоловік у соціальній мережі «Однокласники», протягом весни розміщував матеріали сепаратистського характеру. Він стверджував у своїх дописах, що південно-східні міста України насправді є частиною так званої «новоросії», та були засновані російськими правителями. Окрім цього він також закликав жителів цих міст до збройного повстання проти української влади та приєднання до російської федерації. Суд визнав його винним у закликах до повалення конституційного ладу та порушення територіальної цілісності України. Та найцікавіше – це прочитати відому книгу «Історія України-Руси» видатного українського історика Михайла Грушевського, що свідчить про нього, як дійсно видатного

¹ Вишневецька С. Завод з випуску радянських «Жигулів» хотіли побудувати в Броварах під Києвом // Факти та коментарі. 2021. 26 березня. URL: <https://fakty.ua/371711-zavod-po-vypusku-sovetskih-zhigulej-hoteli-postroit-v-brovarah-pod-kievom> (дата звернення: 08.11.2024).

² Бесперстова О. Анатолій Крим: «Мій новий роман — про майбутнє України, там вона розпалася за інтересами» // Факти та коментарі. 2021. 4 листопада. URL: <https://fakty.ua/388530-anatolij-krym-moj-novyj-roman---o-buducshem-ukrainy-tam-ona-raspalas-po-interesam> (дата звернення: 08.11.2024).

історика та про гарну історичну освіту працівників одеського суду¹. Підсумовуючи аналіз провідного національного видання «Факти та коментарі», варто відзначити, що хоча їхній онлайн-архів охоплює публікації починаючи з 1999 року, особливу цінність для дослідження становлять матеріали у яких висвітлюються події сучасної України. За 2021 рік було опубліковано три статті, у яких є, на жаль, лише згадка про Грушевського як історика, а не присвячена йому стаття. У 2022 році лише одна стаття, проте цікава, адже засудженому у вирокі вказали, щоб він прочитав працю «Історія України-Руси» М. Грушевського, для кращого розуміння історії своєї країни. Така мала кількість публікацій зумовлена тим, що дане видання позиціонує Грушевського більше як політика, ніж історика.

2.2 Репрезентація наукової спадщини М. С. Грушевського в літературі

Михайло Грушевський – це знакова постать української історіографії, адже його науковий доробок досі викликає глибокий дослідницький інтерес. Багато дослідників вважають його фундатором української історичної школи, адже він запропонував принципово новий погляд на вітчизняну історію, кардинально змінивши усталені наративні практики. Актуальність дослідження образу Грушевського як історика зумовлена необхідністю комплексного переосмислення його внеску в українську історію. В сучасних умовах становлення української історичної науки особливо важливо провести критичний аналіз методологічних підходів, наукових стратегій в працях видатного вченого. Грушевський проводив дослідження у різних сферах: від монументальних праць з історії України до локальних студій, це створює унікальне дослідницьке поле для аналізу його професійного

¹ Микитюк В. «Прочитати книгу Грушевського»: в Одесі суд виніс вирок чоловіку, який агітував за рашистів // Факти та коментарі. 2022. 18 липня. URL: <https://fakty.ua/404243-prochitat-knigu-grushevskogo-v-odesse-sud-vynes-prigovor-muzhchine-kotoryj-agitiroval-za-rashistov> (дата звернення: 08.11.2024).

портрету. Дослідження, аналіз та вивчення образу Грушевського як історика дозволить не лише реконструювати його наукову біографію, але й простежити еволюцію українознавчих досліджень. Постать Михайла Сергійовича Грушевського постає складним інтелектуальним феноменом у сучасному науковому дискурсі, що здатен продукувати нові дослідницькі парадигми та методологічні підходи до вивчення вітчизняної історії.

Михайло Грушевський у 1886 році після закінчення Тифліської гімназії вступив до Київського університету Св. Володимира, так розпочався його освітній шлях. Навчався на історико-філологічному факультеті, який закінчив в 1890 році, продовжив наукову діяльність як професорський стипендіат кафедри російської історії. Його наставником був В. Антонович, і вже в 1891 році молодий науковець створив працю «Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV ст.», яка принесла йому золоту медаль. З 1894 по 1914 рік він працював на посаді керівника всесвітньої історії у Львівському університеті, спеціалізувався на східноєвропейській (переважно українській) історії. Посаду отримав за сприяння свого наставника. Також, у 1894 році М. Грушевський успішно захистив магістерську дисертацію про Барське староство. З 1893 року він був членом Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, а з 1897 по 1913 рік він очолював його та редагував «Записки», його внесок у розвиток товариства був вагомим. За його керівництва було розгорнуто масштабну роботу з публікації історичних джерел в серіях «Жерела до історії України-Руси» та «Пам'ятки української мови та літератури». У 1906 році започаткував «Україно-руський архів». Разом з О. Маковеєм та І. Франком М. Грушевський активно займався видавничою справою, у 1898 році було засновано «Літературно-науковий вістник», а наступного року він долучився до створення «Української видавничої спілки». У 1904 році у Львові було створено Товариство прихильників української літератури, науки і штуки за його ініціативи. Початок XX століття ознаменувався тим, що Михайло Сергійович розширив свою діяльність у Києві, а саме: у 1906 році заснував

Українське наукове товариство, редагував його видання, у 1907 році переніс туди редакцію «Літературно-наукового вістника», у 1909-1912 роках сприяв виданню народних газет «Село» та «Засів». У 1907 році М. Грушевський намагався отримати посаду завідувача кафедри в Університеті Св. Володимира, проте не здобув необхідної підтримки¹.

Після цього Михайло Грушевський розпочав активну політичну діяльність, проте після встановлення гетьманської влади його діяльність як історика знову активізувалася. Подальший життєвий шлях був пов'язаний з еміграцією – в квітні 1919 року до Праги, а потім до Відня. У столиці Австрії він проявив себе як талановитий організатор, адже створив Український соціологічний інститут та долучився до формування Комітету допомоги голодним України. Грушевський перебуваючи закордоном не припиняв своєї інтелектуальної праці, активно займався науковою роботою та публіцистикою. Співзаснування Комітету незалежної України, міжнародної громадської організації стало важливою віхою його діяльності. Ця громадська організація взяла на себе місію інформування світової спільноти про політичні прагнення українського народу. З 1919 по 1924 роки вчений жив та працював у різних європейських містах – Празі, Парижі, Женеві, Берліні та Відні, де продовжував свою викладацьку діяльність. У 1919 році він офіційно вступив до лав Української партії соціалістів-революціонерів, де діяч очолив «Закордонну делегацію» та став редактором партійного видання «Борітеся – Поборете!»².

Після 1918 року, у Києві академічна кар'єра Грушевського розгорталася в умовах складного протистояння двох наукових інституцій. Як відзначає дослідниця З. Зайцева, у той період існували два центри наукового життя – Українське наукове товариство та Українська Академія наук,

¹ Музика І. В. Михайло Грушевський - ідеолог і творець української держави. Часопис Київського університету права. 2016. № 3. С. 9-14. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001041951> (дата звернення 15.11.2024).

² Музика І. В. Михайло Грушевський... С. 9-14.

створена за часів Гетьманату П. Скоропадського. Грушевський, як очільник УНР не підтримував Василенка та Вернадського (засновників УАН) щодо організації академії. Деякі члени УНТ долучилися до розбудови УАН, але керівництво нової академії, яке спиралося на державну підтримку, пішло шляхом відокремлення від Українського наукового товариства. У результаті це призвело до того, що національна наукова традиція, яку десятиліттями розвивав Грушевський, опинилася на периферії академічного життя. З 1918 по 1921 роки обидві установи співіснували, втілюючи різні підходи до організації наукових досліджень. Але з впровадження політики українізації ситуація змінилося, та створилися умови для повернення Грушевського в Україну. Він отримав звання академіка ВУАН у 1923 році, ще перебуваючи у Празі. У Грушевського був особливий погляд на розвиток академічної традиції в Україні. На відміну від Вернадського та Василенка він був прихильником ідеї самостійного зародження української науки та її організаційних форм, та наголошував на необхідності відмежування від зовнішніх впливів¹.

М. Грушевський повернувся до Києва в березні 1924 року, і це ознаменувалося відродженням деяких структур та видань колишнього УНТ у рамках Академії. У тому ж році його було призначено на посаду керівника історико-філологічного відділу ВУАН, що підтвердило його науковий авторитет. Згодом він отримав посаду очільника археографічної комісії ВУАН. 12 січня 1929 року його було обрано дійсним членом та академіком Академії Наук СРСР – це стало визначною подією в науковій кар'єрі Грушевського. Науково-дослідна кафедра історії України стала провідним центром історичних досліджень під керівництвом Михайла Сергійовича. Кафедра мала розгалужену структуру з трьох секцій: методології і соціологічного обґрунтування історії (очолював О. Гермайзе), соціальної і

¹ Зайцева З. В. Вернадський і М. Грушевський: долання конфліктогенних зон в організації української науки //Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика. – 2013. URL: http://history.org.ua/JournALL/xxx/xxx_2013_18/12.pdf (дата звернення: 15.11.2024).

політичної історії (очолював О. Грушевський), та історії культури (очолював сам М. Грушевський)¹.

Період найбільшої академічної активності Михайла Грушевського це 1924-1930 роки. У цей час він керував основними історичними установами ВУАН: очолював кафедру історії українського народу при Історико-філологічному відділі, координував роботу Історичної секції з її численними комісіями, керував археографічною комісією та науково-дослідною кафедрою історії України. Проте варто зауважити, що його організаційна діяльність не обмежувалася керівництвом існуючих установ. У 1928 році Грушевським було розроблено амбітні проекти створення двох нових інституцій: Українського історичного інституту та Інституту для дослідження пережитків примітивної культури і народної творчості України. Також він хотів перемістити з Відня до Києва Український соціологічний інститут, приділяючи особливу увагу розвитку історико-соціологічним дослідженням. Під керівництвом Михайла Сергійовича вийшло друком близько 80 наукових видань, які включали періодичні та серійні публікації. Серед варто згадати журнал «Україна», збірники «Студії з історії України», «За сто літ»².

За керівництва М. Грушевського наукові підрозділи демонстрували високу активність, особливо яскраво це проявилось у публікаційній діяльності за 1926 рік. Адже саме цей рік став особливо плідним для української науки, світ побачив низку фундаментальних видань – перший том «Українського археографічного збірника», перший том «Пам'яток українського письменства», першу книгу п'ятого тому «Історії української літератури». Важливе досягнення – це публікація двох випусків збірника «Первісне громадянство на Україні та його пережитки на Україні» (за редакцією К. Грушевської). Також було видано ґрунтовне дослідження «Київ

¹ Музика І. В. Михайло Грушевський - ідеолог і творець української держави. Часопис Київського університету права. 2016. № 3. С. 9-14. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001041951> (дата звернення 15.11.2024).

² Музика І. В. Михайло Грушевський... С. 9-14.

та його околиця в історії і пам'ятках». Саме завдяки цим працям було засвідчено високий рівень української історичної науки та ефективність організаційної роботи Михайла Сергійовича¹.

Останні роки наукової та організаційної діяльності М. Грушевського позначилися драматичними подіями. Ще 25 квітня 1929 року він виступав на загальних зборах АН СРСР виголошуючи ініціативу про створення Інституту української історії, а вже восени того ж року за вказівкою більшовицького керівництва було розпочато процес знищення створених ним наукових установ. Поступову ліквідацію комісій під керівництвом Михайла Сергійовича було розпочато наприкінці 1929 року, сесією Ради ВУАН, яку було завершено у 1933 році. У вересні 1930 року припинила своє існування Науково-дослідна кафедра історії України. 11 грудня того ж року Партійний осередок ВУАН запровадив систематичну критику теоретичних поглядів Грушевського через публічні реферати. До Москви М. Грушевський переїхав 7 березня 1930 року, але вже 23 березня 1931 року його було заарештовано за антирадянську діяльність та за надумані звинувачення у керівництві неіснуючим «Українським національним центром». Він перебував у харківському слідчому ізоляторі ОДПУ, де під тиском визнав свою провину. Звільнили його 4 квітня 1931 року, але заборонили повертатися до Києва. Вчений відмовився від попередніх свідчень щодо участі у контрреволюційній націоналістичній діяльності вже перебуваючи у Москві. Де-юре перебування Михайла Сергійовича в Москві вважалося науковим відрядженням, де-факто це було, так зване, «почесне вигнання». Перебуваючи у Москві під постійним наглядом НКВС протягом 1931-1934 років, формально він керував лише кафедрою історії українського народу доби торговельного капіталу. Також, у цей період учений працював над десятим томом «Історії України-Руси», який завершувала його донька Катерина, та опублікований на початку 1937 року,

¹ Пиріг Р. Я. М. С. Грушевський: між історією і політикою (1924–1934 pp.). – С. 50–61 // Український історичний жур-нал. – 1991. – № 5. – С. 51. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/1991/7/5.pdf> (дата звернення 15.11.2024).

вже після смерті історика. Останні роки життя Михайла Сергійовича Грушевського були сповнені жорсткими кампаніями цькування, які були організовані під виглядом «критики» більшовицьким керівництвом¹.

Я. Дашкевич у своїй статті зображує М. Грушевського як визначну постать української історіографії, чий вплив на розвиток історичної науки був надзвичайно вагомим. Автор зазначає, що «світова історіографія має колосальний пласт наукової літератури, в якій через призму різних поглядів дана оцінка особистості та інтелектуального життя М. Грушевського»². Значущість постаті Грушевського як історика підтверджується тим, що його діяльність стала основою для формування окремого напрямку досліджень. За словами автора, «історіографія з окресленої проблематики склала новий дослідницький ландшафт у світовій історичній науці – грушевськознавство»³. Однак доля наукової спадщини М. Грушевського була складною, особливо в радянський період. Я. Дашкевич відзначає, що «в радянській Україні, на відміну від української діаспори, впродовж майже півстоліття (друга половина 1930-х – перша половина 1980-х рр.) всі питання, що стосувалися будь-яких аспектів його діяльності, з ідеологічних міркувань замовчувалися, викривлялися або фальсифікувалися»⁴. Проте після розпаду СРСР образ Грушевського як історика суттєво зазнав трансформації. Автор зазначає, що «поступово в Україні склалася сприятлива для розуміння наукової спадщини М. Грушевського інтелектуальна атмосфера разом із формуванням національної свідомості»⁵. Отже, таким чином у роботі Я. Дашкевича М.

¹ Музика І. В. Михайло Грушевський - ідеолог і творець української держави. Часопис Київського університету права. 2016. № 3. С. 9-14. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001041951> (дата звернення 15.11.2024).

² Дашкевич Я. Михайло Грушевський як особа і особистість. Передмова // Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894-1932 рр.). Л.; Нью-Йорк, 1998. – 807 с. <http://archeos.org.ua/wp-content/uploads/2014/09/%D0%94%D0%B0%D1%88%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87-%D0%AF.-%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%96.pdf> (дата звернення 12.11.2024).

³ Дашкевич Я. Михайло Грушевський як особа і особистість... 807 с.

⁴ Дашкевич Я. Михайло Грушевський як особа і особистість... 807 с.

⁵ Дашкевич Я. Михайло Грушевський як особа і особистість... 807 с.

Грушевський постає як визначний історик, чия наукова спадщина, незважаючи на періоди замовчування та критики, залишається важливою частиною української історіографії та продовжує значний інтерес дослідників.

У своїй статті В. Тельвак підкреслює роль Грушевського як популяризатора історії, це простежується у його реченні: «наукова популяризація як одне з важливих суспільних завдань історика, вже з перших років перебування М. Грушевського у Львові знаходилась у центрі його дослідницької активності»¹. За оцінкою автора, М. Грушевський створив цілісну національну модель української історії, вважає це унікальним внеском, адже «до того часу не було видано цілісного, написаного з ясних національних позицій, курсу вітчизняної історії»². Важливою характеристикою, за Тельваком, є його наукова об'єктивність. Це підтверджується згадкою про «спокійний академічний тон оповідання, об'єктивність у висвітленні спірних наукових проблем»³. При цьому, автор показує Грушевського як принципового науковця, який твердо відстоював свої погляди, що видно з його реакцій на критику. На думку автора, праці Михайла Сергійовича стали «могутньою зброєю національного усвідомлення і самопізнання серед широких верств нашого громадянства». Отже, у підсумку В. Тельвак зображує М. Грушевського як багатогранного історика, який поєднував ґрунтовність наукового підходу з популяризаторською діяльністю, об'єктивністю дослідження з чіткою національною позицією, що робить його визначною постаттю в українській історіографії початку ХХ століття.

¹ Тельвак В. Науково-популярні праці Михайла Грушевського в історіографічних дискусіях початку ХХ століття. Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2006. Вип. Х. С. 348–358. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Telvak_Vitalii/Naukovo_populiarni_pratsi_Mykhaila_Hrushevskoho.pdf? (дата звернення 12.11.2024).

² Тельвак В. Науково-популярні праці Михайла Грушевського в історіографічних дискусіях початку ХХ століття... С. 348-358.

³ Тельвак В. Науково-популярні праці Михайла Грушевського в історіографічних дискусіях початку ХХ століття... С. 348-358.

Я. Голобородько зображує Михайла Сергійовича як визначну постать української історичної науки, називає його «титанічною та універсальною постаттю»¹. Особливо автор підкреслює методологічну інноваційність Грушевського, наводячи його власний принцип «нікому не вірити» та цитуючи його розуміння науки як «неперестанного скептицизму», що веде до «роботи синтетичної»². Важливий аспект авторської оцінки – це визнання міждисциплінарного підходу М. Грушевського до історичних досліджень. «Історія української літератури» це яскраво демонструє, де він «виступав насамперед суспільствознавцем, котрий крізь призму культурно-історичних цінностей викладає й оцінює розвиток літературного процесу»³. Також у статті описано про унікальну здатність історика поєднувати різні аспекти гуманітарних наук для створення цілісної картини історичного процесу. На мою думку, М. Грушевський як історик дійсно заслуговує таку високу оцінку. Його головний внесок полягає у створенні системного підходу до вивчення української історії, який базується на критичному аналізі джерел та міждисциплінарному синтезі. Варто зазначити, що він не обмежувався лише описом подій, а прагнув зрозуміти саме соціальні процеси і те, як вони вплинули на історичний розвиток України.

Л. Винар у своїй статті надає надзвичайно високу оцінку Грушевському як історику, який зробив унікальний внесок в українську історіографію. Автор погоджується з Я. Дашкевичем, який називає працю М. Грушевського «подвигом» та стверджує, що «Михайло Грушевський залишається найбільшим істориком України»⁴. Основне досягнення історика, на думку автора – це створення фундаментальної праці «Історії України-

¹ Голобородько Я. Речник української національної ідеї: до 140-річчя від дня народження Михайла Грушевського //Вісник Національної академії наук України. – 2006. – №. 9. – С. 44-52. URL: file:///C:/Users/dasha/Downloads/vnanu_2006_9_4.pdf (дата звернення 16.11.2024).

² Голобородько Я. Речник української національної ідеї. С. 44-52.

³ Голобородько Я. Речник української національної ідеї. С. 44-52.

⁴ Винар Л. Михайло Грушевський в історії України //Наукові записки [Національного університету Острозька академія]. Історичні науки. – 2013. – №. 21. – С. 176-181. URL: <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/2251/1/29.pdf> (дата звернення 16.11.2024).

Руси», яку характеризує як унікальний твір, «подібним до якого може похвалитися небагато націй світу»¹. Підтверджуючи важливість цієї праці зазначає, що її було перекладено англійською мовою як найвидатнішу працю з історії України. Л. Винар описує роль Грушевського в історії України як архітектора нової моделі історії України творця так званої «історичної схеми Грушевського». Варто зазначити, що ця схема не була статичною, а постійно доповнювалася та розвивалася. Автор вказує, що вона «стала загальною визнаною схемою української історіографії» і залишається актуальною до сьогодні². Внесок Грушевського у методологію історичних досліджень також отримав високу оцінку. Автор підкреслює, що Михайло Сергійович дав «своєму народові найсильнішу зброю, яку тільки можна було подати»³. Важливо відзначити, що в статті практично відсутня критика робіт чи методології Грушевського, це можна вважати певним недоліком, оскільки збалансований підхід міг би надати більш повну картину його наукової спадщини.

О. Ясь у своїй досить новій статті зображує М. Грушевського як визначного історика-універсала, чия діяльність мала та має фундаментальне значення для розвитку української історичної науки. Автор підкреслює його надзвичайну працездатність та відданість справі, це підтверджується словами автора про «сильний культ робітника з надзвичайною самопопеченням обраній справі»⁴. Другою важливою рисою О. Ясь називає універсалізм Грушевського: «Його студії охоплювали терени національної історії, етнології, культури, соціології й історії літератури»⁵. Через це автор відносить Михайла Сергійовича до особливого типу українських

¹ Винар Л. Михайло Грушевський в історії України... С. 176-181.

² Винар Л. Михайло Грушевський в історії України... С. 176-181.

³ Винар Л. Михайло Грушевський в історії України... С. 176-181.

⁴ Ясь О. Михайло Грушевський як історик-концептуаліст. Світогляд, 2023, №5. – С. 1-5. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Yas_Oleksii/Mykhailo_Hrushevskiy_iak_istoryk-kontseptualist_Do_150-richchia_Naukovoho_tovarystva_imeni_Shevchenk.pdf? (дата звернення 16.11.2024).

⁵ Ясь О. Михайло Грушевський як історик-концептуаліст... С. 1-5.

інтелектуалів – «типу гуманітарія-енциклопедиста». Автор приділив особливу увагу новаторському підходу Грушевського до написання української історії. Його концепція «відроджень і садів-занепадів» дозволила елегантно вирішити проблему історичних розривів в українській історії. За словами автора, «концепція М. Грушевського містила два занепади і два відродження українського національного життя»¹. Гарним підходом є те, що автор не ідеалізує постать історика, відзначаючи певні обмеження та недоліки його підходу. Наприклад, вказується на «типові і нетипові хиби позитивістської історіографії, персональні упередження, пануючі стереотипи, пізнавальні суперечності»². Також, автором було підкреслено консерватизм Михайла Грушевського щодо нових методологічних підходів: він «дуже негативно ставився до апріорного пізнання», хоча «таки засвоював нові віяння, хоч і вибірково»³. Говорячи про масштабність завданням, яке поставив перед собою Грушевський, автор називає його «фантастичним і майже нездоланим у руслі того часу». Але при цьому було підкреслено, що «Історія України-Руси» була проєктом, реалізованим на граничній межі можливого!»⁴. На мою думку, ця стаття є досить збалансованою та об'єктивною. Адже автор успішно демонструє як визначні досягнення Грушевського, так і обмеження його підходу, що були значною мірою зумовлені часом та обставинами його діяльності.

В. Тельвак у своїй статті представляє М. Грушевського як унікальну постать української історичної науки, зауважує, що він органічно поєднував академічну діяльність з громадсько-політичним служінням. Розглядаючи позитивні сторони наукової діяльності автор зазначає про міждисциплінарний вплив, а саме підкреслює, що Грушевський ініціював потужні міждисциплінарні дискусії, які «мали модернізаційний вплив на всю

¹ Ясь О. Михайло Грушевський як історик-концептуаліст... С. 1-5.

² Ясь О. Михайло Грушевський як історик-концептуаліст... С. 1-5.

³ Ясь О. Михайло Грушевський як історик-концептуаліст... С. 1-5.

⁴ Ясь О. Михайло Грушевський як історик-концептуаліст... С. 1-5.

вітчизняну гуманітарстику, сприяючи концептуальному та інституційному утвердженню українських студій як повноправної складової словістики»¹. Значна увага у статті приділена науково-організаційному таланту. У західноєвропейських колах визнавався його «крупний науковий і організаційний талант», особливо через діяльність Українського соціологічного інституту². В. Тельвак також зазначає, що унікальність Грушевського в тому, що він фактично змінив місце України в європейській історіографії. За короткий час «у професійному середовищі остаточно утвердився, як рівноправний, український погляд на увесь спектр східноєвропейської історичної проблематики»³. Особливо показова революція про сприйняття вченого: від образу «в'язня сумління» до «батька Грушевського» – провідника нації, який «не лише повернув народу його історичну пам'ять, але й став біля керма відродженої держави»⁴. На мою думку, стаття добре описує образ Грушевського як історика, зосереджуючи увагу на феномені здатності поєднувати академічну скрупульозність з потужною національно-просвітницькою місією.

І. Гирич у своїй статті розкриває еволюцію наукового осмислення постаті М. Грушевського, надає надзвичайно позитивну оцінку його внеску в українську історіографію. Першочергово, автор зазначає про визначальну роль Михайла Сергійовича у формування модерної української історичної науки та національної ідентичності. Про це свідчить теза, що Грушевський є «творцем модерного суспільно-політичного життя Наддніпрянської України» та тим, хто «виробив концепт сучасного політичного українця»⁵. Важливий

¹ Тельвак В. Добрий історик, але поганий політик»: рецепція творчої спадщини Михайла Грушевського після 1914 року. *Scriptorium nostrum*. 2015. No 1–2. С. 35–64. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Telvak_Vitalii/Dobryi_istoryk_ale_pohanyi_polityk_retseptsiia_tvorchoi_spadschyny_Mykhaila_Hrushevskoho_pislia_1914.pdf (дата звернення 17.11.2024).

² Тельвак В. Добрий історик... С. 35-64.

³ Тельвак В. Добрий історик... С. 35-64.

⁴ Тельвак В. Добрий історик... С. 35-64.

⁵ Гирич І. Б. Досягнення і перспективи розвитку сучасного грушевськознавства (до 150-річчя від дня народження МС Грушевського) (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 28

аспект оцінки – це подолання попередніх стереотипів про М. Грушевського. Як його раніше звинувачували в поразці Української революції 1917-1921 років, то сучасні дослідники намагаються спростовувати такі односторонні судження. Автор закликає до переосмислення ролі М. Грушевського, щоб його діяльність розглядали не через протиставлення, а через взаємодоповнення різних історіографічних напрямів. У статті автор І. Гирич описує М. Грушевського як всебічного науковця, чиї інтереси виходили далеко за межі традиційної історичної науки. Це підтверджується широким спектром його наукових праць – від «Історії України-Руси» до досліджень української літератури, публіцистики та історії окремих регіонів. Отже, підсумовуючи можна зробити висновок про те, що стаття, написана І. Гиричем, є глибоким та неупередженим аналізом наукової спадщини М. Грушевського. Серед переваг варто виділити: всебічність дослідження, адже автор розглядає постать Михайла Сергійовича крізь призму різних наукових напрямків – від історії до літературознавства; об'єктивність, бо присутня еволюція наукової думки про Грушевського, подолання старих стереотипів та міфів. Серед критичних зауважень можна виділити деяку надмірну місцями апологетику постаті діяча, та трохи бракує критичного аналізу можливих методологічних обмежень його наукових праць. Проте, загалом стаття є високопрофесійним дослідженням, що всебічно та неупереджено розкриває значення Михайла Грушевського для української історичної науки.

В іншій статті В. Тельвак представляє Грушевського, як видатного науковця, чия діяльність мала революційне значення для української історіографії. З позитивного він виокремлює методологічну унікальність Михайла Сергійовича, адже він характеризується як історик, який «не тільки знає факти, але й відчуває наше минуле життя»¹. Його ключова перевага – це

вересня 2016 року) //Вісник НАН України. – 2016. – С. 1-7. URL: http://www.visnyk-nanu.org.ua/sites/default/files/files/Visn.2016/11/Visn_11-2016%2B7_Нурчак.pdf (дата звернення 17.11.2024).

¹ Тельвак В. Науково-популярні праці Михайла Грушевського в історіографічних дискусіях початку ХХ століття. Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2006. Вип. Х. С. 348–358. URL:

здатність поєднувати наукові та артистичні елементи дослідження. Також автор високо оцінює оригінальність поглядів Грушевського на усталені наукові проблеми. Особливо відзначається його внесок у формування національного наративу української історії та створення цілісного курсу вітчизняної історії. Автор не лише хвалить М. Грушевського, але й розглядає негативні сторони його діяльності як історика. Зокрема це домінація аналітичної складової у творчості, надмірна категоричність у відстоюванні власних гіпотез, зауваження до професійної термінології, яку використовував Грушевський та нерівномірність опрацювання історичних періодів. Але, В. Тельвак наголошує на тому, що ці недоліки не применшують загальної високої наукової цінності праць М. Грушевського, а радше є природними обмеженнями тогочасної історичної науки. На загал автор статті однозначно підкреслює епохальне значення наукової спадщини Михайла Сергійовича, а його праці називає «могутньою зброєю національного усвідомлення», що мають виняткову наукову та суспільну цінність. Отже, на мою думку, стаття описує Грушевського доволі з позитивної сторони. Критичні зауваження присутні, вони є обґрунтованими. Автор детально, структуровано та об'єктивно розглядав постать М. Грушевського як історика.

Підсумовуючи можна зробити висновок про те, що аналіз представлених наукових статей демонструє надзвичайно високу оцінку наукової діяльності Михайла Грушевського в українській історіографії. Майже всі дослідники визначають його як унікальну постать, яка здійснила революційний внесок у розвиток української історичної науки. Більшість дослідників визначають у діяльності Грушевського методологічну інноваційність (принцип критичного аналізу, «неперестанного скептицизму» та міждисциплінарного підходу), універсалізм наукових досліджень (охоплення історії, етнології, соціології, літературознавства), концептуальний внесок (створення «історичної схеми» та концепції «відроджень і занепадів»

в українській історії), формування національного наративу (створення цілісної картини українського історичного процесу), та поєднання академічної діяльності з національно-просвітницькою місією. Також дослідники визначали недоліки його діяльності, зокрема методологічні обмеження його підходу, які в більшості випадків властиві історичній науці ХХ століття. Отже, Грушевський-історик в літературі постає як справжній архітектор української історичної науки, який не лише створив фундаментальні праці, але й сформував новий погляд на українську історію, перетворивши історіографію на потужний інструмент національного самоусвідомлення.

РОЗДІЛ 3

ПОПУЛЯРНИЙ ОБРАЗ М. С. ГРУШЕВСЬКОГО ЯК ПОЛІТИКА

3.1 Висвітлення політичної діяльності М. С. Грушевського в пресі

Значною мірою формування суспільного сприйняття видатних історичних постатей залежить від їх висвітлення у засобах масової інформації. Особливо це стосується тих визначних діячів, які безпосередньо брали участь у національно-визвольного русі, адже їхня діяльність тривалий час замовчувалась або більшою мірою викривлялася радянською владою в історіографії. До таких особистостей належить Михайло Грушевський. Проведення аналізу публікацій періодичних видань сучасної України дозволить простежити, яким чином наразі відбувається висвітлення популярного образу Грушевського як політика в суспільній свідомості українців.

Особливу увагу варто приділити тому, як саме сучасні засоби масової інформації описують політичну та громадську діяльність Михайла Сергійовича – як голови Української Центральної Ради, першого президента УНР, теоретика української державності та лідера національного руху. Важливим аспектом дослідження є те, яким чином періодичні видання інтерпретують політичні погляди Грушевського, його концепцію України, бачення федеративного устрою та шляхів досягнення національної незалежності у світлі сучасних подій. Аналіз популярного образу Грушевського як політика в сучасних періодичних виданнях дозволяє не лише краще зрозуміти процес формування історичної пам'яті, але й виявити, наскільки його політичні ідеї та досвід державного будівництва залишаються актуальними в контексті сучасних викликів, що стоять перед Україною.

Для аналізу було обрано ті ж самі видання, що і у попередньому розділі, а саме періодика Полтавщини¹, Київщини² та всеукраїнські тижневики³.

Пропоную розпочати з періодичних видань Полтавщини, а саме обласної громадсько-політичної газети «Зоря Полтавщини», що була заснована у вересні 1943 року. Перша стаття у даному виданні датована 22 жовтня 2009 року, але вона присвячена місту Лева, а не М. Грушевському⁴. Проте, автор згадує його у контексті винятково як «відомого політика». «Творець Української держави новітнього часу» – стаття, у якій описується біографія Михайла Грушевського: народження у Холмі, навчання в Тифліській гімназії та Київському університеті, останні дні життя в Москві, смерть у Кисловодську⁵. У тексті М. Грушевського описано як комплексну постать, але автор робить помітний акцент на його політичній діяльності. Детально описано його роль як очільника Центральної Ради, підкреслено його участь у проголошенні УНР та розробці IV Універсалу, акцентується увага на його державотворчій діяльності та прийнятті важливих законів, а також висвітлюється його позиція щодо більшовицької влади та європейської орієнтації України. Варто зазначити, що політична складова діяльності описана більш емоційно та детально, зокрема автор називає М. Грушевського «творцем першої Української держави новітнього часу». Стаття «Добро нашого народу вимагає од нас високого напруження» від 8 листопада 2013

¹ «Зоря Полтавщини» : обласна громадсько-політична газета : вебсайт. URL: <http://zorya.poltava.ua> (дата звернення: 05.11.2024).

Інтернет-видання «Полтавщина» : вебсайт. URL: <https://poltava.to/> (дата звернення: 05.11.2024).

«Кременчуцька газета» : веб-сайт. URL: <https://kg.ua/> (дата звернення: 05.11.2024).

² «Вечірній Київ» : веб-сайт. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/> (дата звернення: 05.11.2024).

³ «Дзеркало тижня» : веб-сайт. URL: <https://zn.ua/> (дата звернення: 05.11.2024).

«Факти» : веб-сайт. URL: <https://fakty.ua/> (дата звернення: 05.11.2024).

⁴ Таран П. Місто Лева // Зоря Полтавщини. 2009. 22 жовтня. URL: <http://www.old.zorya.poltava.ua/2009/10/22/inoi-aaaa/> (дата звернення: 05.11.2024).

⁵ Творець Української держави новітнього часу // Зоря Полтавщини. 2011. 4 жовтня URL: <http://www.old.zorya.poltava.ua/2011/10/04/oaidhaou-oedhainuei-aadhaeaae-iaoiuiiai-ano/> (дата звернення: 04.11.2024).

року присвячена 100-річчю від візиту М. Грушевського до Полтави з нагоди відкриття українського клубу та вшанування 75-х роковин смерті І. П. Котляревського¹. У тексті наведено повний текст промови Грушевського, де він говорить про необхідність перетворення слів у конкретні справи, закликає до тверезої оцінки тогочасних досягнень українського руху. У статті М. Грушевський постає як політичний та громадський діяч. Адже зміст його промови має чітке політичне спрямування – він говорить про необхідність розширення національного руху та об'єднання інтелігенції з народними масами. Його характеризують як «майбутнього керівника Центральної Ради УНР», підкреслюючи його політичну роль. У своїх виступах він торкається актуальних суспільно-політичних тем. Отже, хоча на початку статті його називають «видатним українським істориком, професором», весь подальший текст зосереджується на його громадсько-політичній діяльності. 26 вересня 2016 року було опубліковано статтю під назвою «Михайло Сергійович Грушевський і його полтавські друзі та кореспонденти», автором якої є Тарас Пустовіт. У тексті, автор докладно висвітлив постать М. С. Грушевського як політика, та його зв'язки з Полтавщиною. Було описано його взаємовідносини з місцевою інтелігенцією, науковцями та громадськими діячами кінця XIX-початку XX століття. Особливу увагу Т. Пустовіт звернув на співпрацю через видавничу діяльність, зокрема через «Літературно-науковий вісник» та видання Наукового товариства імені Т. Шевченка. Доволі детально текст описує політичну діяльність Грушевського, його роль у створенні та діяльності Товариства українських поступовців, та співпрацю з полтавськими депутатами Державної думи. Описано візит М. С. Грушевського до Полтави у 1913 році, під час якого він виступав на відкритті Українського клубу та в місцевому театрі, де закликав до об'єднання зусиль заради розвитку українського національного руху. Також, у статті було

¹ Пустовіт Т. Добро нашого народу вимагає од нас високого напруження // Зоря Полтавщина. 2013. 8 листопада. URL: <http://www.old.zorya.poltava.ua/2013/11/08/dobro-nashogo-narodu-vymagaye-od-nas-v/> (дата звернення 04.11.2024).

згадано про сучасне вшанування пам'яті Михайла Сергійовича на Полтавщині – найменування вулиць, встановлення пам'ятника та меморіальної дошки¹. Вікторія Корнєва, у своїй статті ««Дослідник минувшини і творець живої історії» від 28 вересня 2016 року присвятила значну частину тексту про політичну діяльність Грушевського, особливо його ролі як голови Української Центральної Ради під час національно-визвольних змагань 1917-1918 років. Також було описано складні відносини з радянською владою після повернення в УРСР у 1924 році, арешт у 1931 році та загадкові обставини смерті у 1934 році². Обидві статті присвячені до 150-річного ювілею діяча.

Стаття В. Корнєвої «Знак української свободи», від 20 квітня 2018 року присвячена українському гербу, проте в ній згадується Михайло Грушевський переважно як політичний діяч та ідеолог у контексті створення державної символіки України. У тексті описано активну участь Грушевського у дискусії щодо вибору державного герба УНР восени 1917-на початку 1918 року. М. Грушевський, як голова Центральної Ради наполягав на створенні нового державного символу, пропонуючи різні варіанти: золоту літеру «У» на щиті, золоті зірки за кількістю українських земель, золотий плуг на синьому тлі³. «Весна 1918 року: початок нового етапу в Українській революції», стаття Т. Пустовіта, яка була опублікована 8 травня 2018 року. Вже з назви зрозуміло якому періоду української історії присвячена дана стаття. У ній зображено політичний образ Грушевського, як одного з провідних діячів Української Центральної Ради, що активно брав участь у

¹ Пустовіт Т. Михайло Сергійович Грушевський і його полтавські друзі та кореспонденти // Зоря Полтавщини. 2016. 26 вересня. URL: <http://www.old.zorya.poltava.ua/2016/09/26/myhajlo-sergijovyich-grushevskij-i-jogo-poltavski-druzi-ta-korespondenty/> (дата звернення: 05.11.2024).

² Корнєва В. Дослідник минувшини і творець живої історії // Зоря Полтавщини. 2016. 28 вересня. URL: <http://www.old.zorya.poltava.ua/2016/09/28/doslidnyk-mynuvshyny-i-tvorets-zhyvoyi-istoriyi/> (дата звернення: 05.11.2024).

³ Корнєва В. Знак української свободи // Зоря Полтавщини. 2018. 20 квітня. URL: <http://zorya.poltava.ua/znak-ukrainskoi-svobodi/> (дата звернення: 05.11.2024).

процесі створення демократичної української держави. Ним було запропоновано адміністративний поділ України на основі 30-ти земель, виділено окремі округи для великих міст, таких як Київ, Харків та Одеса. Описано, що у критичний момент, коли німецьке військо втрутилося у роботу Центральної Ради, Михайло Сергійович продемонстрував рішучість та не підкорився наказу підняти руки догори, що стало символічним жестом його незламності¹.

У статті видання «Зоря Полтавщини», яка вийшла 15 січня 2020 року під назвою «100 років тому полтавець Симон Петлюра започаткував культурну дипломатію УНР, або про світовий тріумф «Щедрика»» розповідається Українську республіканську капелу, а саме про її створення у 1919 році та діяльність. Вона стала важливим інструментом культурної дипломатії УНР. Під керівництвом Олександра Кошиця, та за ініціативою Симона Петлюри хор вирушив у європейське турне з метою представлення української культури та утвердження ідеї політичного суверенітету України. Особлива увага приділяється першому виступу капели у Празі, де вперше на світовій сцені прозвучав «Щедрик» Миколи Леонтовича, який згодом став всесвітньо відомим як «Carol of the Bells». У даній статті Михайла Грушевського згадано досить епізодично – як одного з присутніх на празькій прем'єрі «Щедрика», як людину, що позитивно оцінила культурну ініціативу уряду УНР, та як Голову Української Центральної Ради. Також у цій статті його цитують: «Я не музикант і не уявляв собі, що наша пісня може робити таке сильне враження на чужинців. Визнаю, що така подорож нашого хору цілком себе оправдовує»². Отже, підводячи підсумки стосовно статей з «Зорі

¹ Пустовіт Т. Весна 1918 року: початок нового етапу в Українській революції // Зоря Полтавщини. 2018. 8 травня. URL: <http://zorya.poltava.ua/vesna-1918-roku-pochatok-novogo-etapu-v-ukr/> (дата звернення: 05.11.2024).

² За матеріалами офіційного сайту УІНП // Зоря Полтавщини. 2020. 15 січня. URL: <http://zorya.poltava.ua/100-rokiv-tomu-poltavec-simon-petljura-zapochatkuvav-kulturnu-diplomatiju-unr-abo-pro-svitovij-triumf-shhedrika/> (дата звернення: 05.11.2024).

Полтавщини» варто зазначити, що три з них детально розкривали Михайла Сергійовича як політичного діяча та були присвячені 150-му ювілею з дня його народження (дві з них). У 2009 році була опублікована стаття, де Грушевський згадувався в контексті інших подій, у 2011 році вийшла стаття повністю присвячена його діяльності, а у 2013 році була опублікована ще одна стаття, присвячена 100-річчю від його візиту в Полтаву. У трьох статтях, які були опубліковані у 2018-му та 2020-му роках Грушевського як політика описано епізодично, адже вони присвячені не йому. Варто зазначити, що «Зоря Полтавщини» – це одне з найбільш популярних видань Полтавської області, їх архів у вільному доступі надається з 2007 року, проте на основі проведеного аналізу виявлено, що статей присвячених М. С. Грушевському мало. Хоча були очікування на статті присвячені 145-му ювілею з дня народження, що був у 2009 році, та 155-му ювілею, який був у 2021 році.

Інтернет-видання «Полтавщина» на своєму сайті 26 вересня 2016 року опублікувало статтю у тексті якої йдеться про урочисте відкриття меморіальної дошки в Полтаві на честь 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського. Дошку було встановлено на будівлі по вулиці Стрітенській 37, де колись Грушевський виступав при відкритті Українського клубу. В церемонії відкриття взяли участь місцеві посадовці, архівісти, студенти та громадськість. Під час заходу підкреслювалася важливість постаті Грушевського як для історії України, так і для сучасності. Зокрема, згадувалося про його роль як голови Центральної Ради УНР. Микола Білокінь – керівник апарату Полтавської ОДА зазначив, що Грушевський: «будував нашу Україну на головних принципах — законність і демократія», а Тарас Пустовіт – заступник директора Державного архіву у Полтавській області сказав, що: «Грушевський — величина історична. Він був головою Центральної ради УНР у 1917-1918 роках. Заслуги його

безцінні: у 1917 році — існували вислови «Україна у нас мати, а Грушевський — батько», його називали «Шевченком XX століття»¹.

На сайті періодичного видання «Кременчуцька газета» 29 вересня 2022 року було опубліковано статтю з рубрики «У цей день», де зазначили, що «у 1866 році народився політичний діяч, голова УЦР М. С. Грушевський»². Ліна Романченко — авторка статті «У Кременчуцькому краєзнавчому музеї нові надходження: медаль «Михайло Грушевський 1866-1934»», що була опублікована 18 квітня 2024 року описує життєвий шлях діяча, називає його видатною постаттю в українській історії. Загалом стаття присвячена тому, що до Кременчуцького музею надійшла пам'ятна медаль на честь Грушевського. Проте, авторка описує основні етапи життя Михайла Сергійовича, а саме: народження в Холмі, навчання у Київському університеті, професорську діяльність у Львові, політичну діяльність під час революційних подій 1917-1918 років, еміграцію та повернення в радянську Україну, де він продовжив наукову діяльність до свого вимушеного переїзду до Москви. Л. Романченко робить більший акцент на образі Грушевського як політика, адже описує його роль в Українській Центральній Раді, участь у створенні ключових документів того періоду, еволюції політичних поглядів від автономізму до ідеї незалежності³. Підводячи підсумок дослідження даного періодичного видання варто зазначити, що публікацій «Кременчуцької газети», у яких би автори висвітлювали образ Михайла Сергійовича як політика майже немає,

¹ Прес-служба Полтавської ОДА. У Полтаві відкрили меморіальну дошку історика і політику Михайлу Грушевському // Інтернет-видання «Полтавщина». 2016. 26 вересня. URL: <https://poltava.to/project/1775/> (дата звернення: 06.11.2024).

² За матеріалами ТСН. 29 вересня 2022 року — цей день в історії, народні традиції та основні події // Кременчуцька газета. 2022. 29 вересня. URL: <https://kg.ua/news/29-veresnya-2022-roku-cey-den-v-istoriyi-narodni-tradiciyi-ta-osnovni-podiyi> (дата звернення: 06.11.2024).

³ Романченко Л. У Кременчуцькому краєзнавчому музеї нові надходження: медаль «Михайло Грушевський 1866-1934» // Кременчуцька газета. 2024. 18 квітня. URL: <https://kg.ua/news/u-kremenchuckomu-kraieznavchomu-muzeyi-novi-nadhodzhennya-medal-mihaylo-grushevskiy-1866-1934> (дата звернення: 06.11.2024).

лише одна стаття 2024 року, хоча архів надається у вільному доступі з 2016 року.

«Вечірній Київ» - газета, яка була заснована 1 березня 1927 року та позиціонується як щоденна україномовна газета суспільно-політичного спрямування, наразі існує як інтернет-ЗМІ. У випуску газети від 19 січня 2017 року наводиться стаття «Хронологія розвитку України під час революції 1917-1918 рр.», у якій увага приділяється висвітленню процесу становлення та зміцнення позицій Української Центральної Ради на початку української революції 1917-1918 років. У тексті доволі детально автор описує ключові етапи та події, які були пов'язані з діяльністю УЦР, а саме: створення, проведення Всеукраїнського національного конгресу, проголошення незалежності України, підписання Брестського мирного договору. Стаття зображує М. Грушевського як політика, це підтверджує те, що доволі детально описано політичні маневри та рішення УЦР на чолі з Михайлом Сергійовичем, які були спрямовані на зміцнення її позицій та розширення повноважень. Також автор наводить цитати Грушевського, в яких визначено мотиви та обґрунтування важливих політичних кроків¹. 17 березня 2017 року було опубліковано статтю на сайті «Вечірнього Києва», що має назву «Голова Шевченківського району вшанував пам'ять Грушевського». Текст статті описує святкування 100-річчя створення УЦР, зазначається, що представники місцевої влади Шевченківського району міста Києва, а саме голова О. Варяга та директор Департаменту суспільних комунікацій М. Хонда, поклали квіти до пам'ятника М. Грушевського. У своєму виступі Олег Варяга наголосив на тому, що Грушевський був першим президентом України та головою Центральної Ради, яка була створена 100 років тому та поклала початок національно-визвольним змаганням за незалежність України. Отже, підсумовуючи варто зазначити, що у даній статті Грушевський постає у образ політичного діяча, на чому не раз робиться

¹ Хронологія розвитку України під час революції 1917-1918 рр. // Вечірній Київ. 2017. 19 січня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/data/archive/pdf/587f8bafca939.pdf> (дата звернення: 07.11.2024).

акцент¹. «З нагоди Дня народження Михайла Грушевського влаштують вечірку» саме під таким заголовком було анонсовано про святкування дня народження Михайла Сергійовича в Історико-меморіальному музеї імені М. С. Грушевського від 12 вересня 2017 року, а сама подія відбувалася 30 вересня 2017 року. У тексті зазначено, що Грушевський любив святкувати свої дні народження в колі близьких друзів та родини, у теплій та затишній обстановці. Також наводиться його цитата з щоденника: ««Сьогодні міні скінчилося 22 роки; я зранку став пригадувати своє минуле, як воно забулося... День скінчився, рік почався...», від 17 вересня 1888 року. Під час події усі охочі мали змогу побачити театралізовану екскурсію «Позаочі», де розповідалося про повсякденне життя Грушевського та підготовку до ювілейного святкування від двірника Петра Пилученка та хатньої робітниці Теклі. У статті більший акцент робиться на постаті Михайла Сергійовича, як політичного та громадського діяча². У 45-му випуску газети «Вечірній Київ» від 16 листопада 2017 року Михайло Грушевський згадується у двох статтях. Колесникова Юлія – авторка першої статті «День народження Республіки» описує події за яких було проголошено III Універсал та паралельно ці події коментує завідувач відділу Інституту історії Академії Наук, доктор історичних наук, професор Владислав Верстюк. Отже, даний текст розповідає нам про роль Михайла Грушевського та Центральної Ради у проголошенні Української Народної Республіки 20 листопада 1917 року. Описано тогочасні події, зокрема конфлікт між Центральною Радою, Київською Думою та більшовиками за владу в Україні. Звісно, що у даній статті Михайло Сергійович представлений як політик. Це підтверджує той факт, що основна увага приділена його ролі у проголошенні УНР, його заявам та діям як голови Центральної Ради. Також показано, як Грушевський

¹ Голова Шевченківського району вшанував пам'ять Грушевського // Вечірній Київ. 2017. 17 березня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/12759/> (дата звернення: 07.11.2024).

² З нагоди Дня народження Михайла Грушевського влаштують вечірку // Вечірній Київ. 2017. 12 вересня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/16530/> (дата звернення: 07.11.2024).

відстоював ідею національної державності та демократичних перетворень, закладених в III Універсалі¹. Інша стаття, що вийшла у цьому ж номері має назву «Ювілей Універсалу», автор якої Олександр Пирлик, також надаються розповіді та коментарі від наукового співробітника Інституту історії України НАН України Віталія Скальського, директора Музею Української революції Олександра Кучерука та історика Михайла Ковальчука. У тексті описано про те, що рішення Центральної Ради відображало настрої більшості населення України і створювало умови для повної державної незалежності. Проте наголошується, що керівництво ЦР спочатку ставило на автономію у складі Росії, марнуючи час та енергію. Українську Народну Республіку було проголошено Третім Універсалом, це зачіпало інтереси майже всіх мешканців України, розв'язуючи ключові проблеми. Хоча, вищезгадані історики зазначають, що ЦР все ж занадто обережно ставилася до повної незалежності. Текст цієї статті зображує М. С. Грушевського у образі політика, адже основна увага приділяється його ролі та заявам як голови Центральної Ради². Інша стаття М. Катаєвої «Від Петлюри до батяр: топ-4 українські картини вересня» від 30 вересня 2018 року розповідає нам про картини, які вже вийшли, та яких ще немає у прокаті. Серед них нас цікавить кінострічка «Таємний щоденник Симона Петлюри», що був знятий на кіностудії імені О. Довженка. У фільмі описуються події останніх місяців життя Симона Петлюри в еміграції у Парижі, коли він згадує події доби Української Народної Республіки. У стрічці показано образ Грушевського як політика: «Прикметно, що тогочасних політиків Михайла Грушевського та Євгена Нищука втілили актори, які зараз теж у політиці – Богдан Бенюк та Євген Нищук. Також, у статті написано про те, що історик Володимир Сергійчук, який виступав консультантом цього фільму вважає, що внутрішні

¹ Колесникова Ю. День народження Республіки // Вечірній Київ. 2017 16 листопада. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/data/archive/pdf/5a0c8cb568396.pdf> (дата звернення: 07.11.2024).

² Пирлик О. Ювілей Універсалу // Вечірній Київ. 2017. 16 листопада. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/data/archive/pdf/5a0c8cb568396.pdf> (дата звернення: 07.11.2024).

суперечки та нездатність Винниченка та Грушевського дати Петлюрі створити армію призвели до падіння УНР наприкінці 1917 року¹. На сайті «Вечірнього Києва» було розміщено документ від Українського інституту національної пам'яті, що має назву «Інформаційні матеріали до 25-річчя від дня ухвалення Конституції України». У тексті цього документу розповідається про історію розвитку українського конституціоналізму від часів Давньої Русі до сучасності. Також у ньому висвітлено ключові віхи становлення конституційної думки в Україні, представляючи визначних діячів, які зробили внесок у цей процес, серед них – Михайло Грушевський. Зазначено, що його бачення конституційної концепції формується в кінці XVIII-початку XX століть. Особливу увагу було приділено ролі Конституційних проєктів періоду Української революції 1917-1921 років. Звісно, що у даному тексті Михайло Сергійович зображений у образі політика, і це підтверджується тим, що основна увага приділяється його політичним поглядам та конституційним ідеям, зокрема щодо децентралізації, парламентаризму та прав людини. Акцентується увага на тому, що Грушевський розвинув політико-правову концепцію Михайла Драгоманова та запропонував нові конституційні ідеї для майбутньої української держави². 24 серпня 2021 року було опубліковано статтю «Представники міської влади поклали квіти до пам'ятників Шевченка і Грушевського», в тексті якої йдеться про те, що представники міської влади Києва з нагоди святкування 30-ої річниці незалежності України здійснили покладання квітів до пам'ятників таких видатних постатей української історії як Тараса Шевченка та Михайла Грушевського, що розташовані на вулиці Володимирській. Марина Хонда сказала, що: «Постаті Шевченка і Грушевського дуже важливі у нашій історії. Кожен з них у свій час зробив

¹ Катаєва М. Від Петлюри до батяр: топ-4 українські картини вересня // Вечірній Київ. 2018. 30 вересня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/25487/> (дата звернення: 07.11.2024).

² Інформаційні матеріали до 25-річчя від дня ухвалення Конституції України. Український інститут національної пам'яті // Вечірній Київ. 2021. 28 червня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/uploads/2021/06/10/2021.pdf> (дата звернення: 07.11.2024).

дуже багато для того, щоб наша держава стала незалежною. І саме Грушевський очолив вже незалежну Українську Народну Республіку, цим самим на увесь світ заявивши про прагнення нашого народу до самостійності та демократії»¹. Отже, міська влада у даному випадку використала образ Михайла Сергійовича як політичного діяча. «У центрі Києва навколо пам'ятника Михайлові Грушевському зробили новаторське укриття: фото» – саме таку назву має стаття, що була розміщена на сайті «Вечірнього Києва» 30-го травня 2022 року. У ній йдеться про те, що до дня Києва було створено конструкцію навколо пам'ятника Грушевському за системою RE: Ukraine. Monuments, на неї було нанесено графіку із зображенням оригінального пам'ятника, а також додано табличку з написом у якому зазначається, що: «пам'ятник зображує видатного українського громадського, політичного та державного діяча, голову Центральної Ради, Української Народної Республіки...»². Хочеться зазначити, що приємно коли влада через 2 місяці після повномасштабного вторгнення захистила пам'ятник Михайлу Сергійовичу від можливого руйнування, через сусіда-агресора. Проаналізовані матеріали видання «Вечірній Київ» охоплюють часовий проміжок від моменту започаткування онлайн-архіву в 2015 році до теперішнього 2024 року. Наявні матеріали дають змогу проаналізувати, яким чином інтернет-ЗМІ описує політичну діяльність Михайла Сергійовича. У 2017 році було опубліковано три статті присвячені Українській Народній Республіці, в них автори згадували та детально описували Грушевського як політика. Також у 2017 році було ще дві статті, перша була присвячена 100-річчю УЦР, описано покладання квітів до пам'ятника Грушевського, друга стаття анонсувала захід присвячений до дня народження діяча. У статті 2018-го року М. С. Грушевський згадується частково, проте як політичний діяч.

¹ Косова О. Представники міської влади поклали квіти до пам'ятників Шевченка і Грушевського // Вечірній Київ. 2021. 24 серпня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/55790/> (дата звернення: 07.11.2024).

² Катаєва М. У центрі Києва навколо пам'ятника Михайлові Грушевському зробили новаторське укриття: фото // Вечірній Київ. 2022. 30 травня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/67007/> (дата звернення: 07.11.2024).

Статті 2021-го року опублікованій у кількості двох, перша присвячена Конституції України, у якій Грушевський описаний, як політик, який намагався створити конституційні ідеї для майбутньої української держави, інша стаття описує покладання квітів до пам'ятника Михайлу Сергійовича. А тому робимо висновок, що «Вечірній Київ» у більшості своїх статей зосереджується на образі Грушевського як політика.

«Факти та коментарі» – це всеукраїнська суспільно-політична газета, яка видається з серпня 1997 року. Стаття «Моє прізвище Грушевський. Центральна Рада десь тут?» була опублікована 3 березня 2017 року у формі інтерв'ю з кандидатом історичних наук Олександром Алфьоровим. У ній описуються події, яка відбувалися в Києві рівно сто років тому (на момент написання статті), на початку національної революції 1917 року. Спочатку, після зречення Миколи II від престолу, Київ жив звичайним життям, оскільки командування військового округу контролювало потік інформації. Зазначається, що переломний момент настав 3 березня, коли прийшла телеграма, у якій повідомили про перехід влади до Державної думи. У статті також описується про те, як у місті було створено раду об'єднаних громадських організацій для запобігання анархії. Паралельно українські політичні сили заснували Українську Центральну Раду, заочно обравши її головою Михайла Грушевського. Кульмінація революційних подій – це сотисячна маніфестація 19 березня, під час якої було повалено пам'ятник Столипіну на Думській площі. Саме на цьому мітингу Грушевський вперше виступив перед широкими масами. Отже, у тексті даної статті Михайло Грушевський постає, як політичний діяч, адже описується його прибуття до Києва як політичного лідера та перший візит до Центральної Ради. Також значна увага приділена його публічному виступу на мітингу 19 березня, де люди на руках занесли його на балкон міської Думи. Згадується його роль у публікації першого звернення «До Українського Народу» та подальшому перетворенні Центральної Ради з «гуртка за інтересами» на неофіційний

парламент¹. У статті «Спочатку депутати Української Центральної Ради зарплатню не отримували» від 10 березня 2017 року, автором якої є Ігор Осипчук за участю завідувача музею української революції 1917-1921 років Олександра Кучерука та директорки Історико-меморіального музею Михайла Грушевського Світлани Панькової розповідається про життя та діяльність Михайла Сергійовича, зосереджуючись на періоді створення Центральної Ради в Києві сто років тому (на момент написання статті). Описано хронологію подій, як представники політичних та громадських організацій після зречення Миколи II від престолу створили Українську Центральну Раду, головою якої обрали Грушевського, який на той час перебував у засланні в Москві. Стаття розповідає про те, як Михайло Сергійович повернувся до Києва, де у власності мав будинок на Паньківській вулиці. Згодом, у 1918 році під час штурму Києва, цей будинок був зруйнований більшовиками. Також детально описано про діяльність Центральної Ради, яка спочатку була координаційним органом, а потім перетворилася на парламент після проведення Українського Національного Конгресу. У тексті статті також згадано про повернення Грушевського в радянську Україну у 1924 році, його подальший арешт у 1931 році за сфабрикованою справою про Український національний центр, та смерть у 1934 році в Кисловодську. Згадується і трагічна доля доньки Катерини, яку було заарештовано у 1938 році та заслано до таборів, де вона загинула. У своїй статті, І. Осипчук зображує Грушевського як політичного діяча і це підтверджується детальним описом його як голови Центральної Ради, висвітленням його діяльності у розбудові української державності, розповідями про політичні переслідування з боку різних режимів, згадано про його вимушену еміграцію

¹ Моє прізвище Грушевський. Центральна Рада десь тут? // Факти та коментарі. 3 березня. 2017. URL: <https://fakty.ua/231456-moya-familiya-grushevskij-centralnaya-rada-gde-to-zdes> (дата звернення: 08.11.2024).

та повернення в радянську Україну¹. 26 березня 2021 року було опубліковано замітку з рубрики «У цей день», в якій йшлося про те, що: «26 березня 1917 р. – з заслання в Україну повернувся політик Михайло Грушевський», що також зображує його як політика². У статті «Як це було: Михайло Грушевський і дочка Костянтина Ушинського фінансували навчальні заклади Києва», від 29 серпня 2021 року автором якої є Кальницький Михайло загалом розповідається про розвиток освіти в Києві та Російській імперії у XIX-на початку XX століття. Висвітлюється соціальна нерівність в освіті – гімназійна освіта була доступна переважно дітям дворян та чиновників через високу вартість навчання, тоді як більшість населення могла отримати лише початкову освіту в парафіяльних школах. Також у статті приділяється значна увага реформам освіти, що були здійснені при Олександрі II, коли місцева влада почала активніше займатися розвитком масової освіти. Проте нас цікавить, яким чином у даній статті згадується Михайло Грушевський. Отже, про нього пишуть в контексті історії про училище імені його батька Сергія Грушевського. Згадка в політичному контексті – характеристика його як «майбутнього голови Центральної Ради» та натяк на його проукраїнську позицію («активна боротьба за національні українські ідеї»), через яку виникли проблеми з назвою училища. Також у статті описано конфлікт 1914 року, коли чиновники спробували позбавити училище імені Сергія Грушевського, і як Михайло Грушевський відстояв право школи на ім'я батька, погрожуючи припинити фінансування з батьківського спадку³. У

¹ Осипчук І. Спочатку депутати Української Центральної Ради зарплатню не отримували // Факти та коментарі. 2017. 10 березня. URL: <https://fakty.ua/231831-ponachalu-deputaty-ukrainskoj-centralnoj-rady-zarplatu-ne-poluchali> (дата звернення: 08.11.2024).

² Вишневська С. Завод з випуску радянських «Жигулів» хотіли побудувати в Броварах під Києвом // Факти та коментарі. 2021. 26 березня. URL: <https://fakty.ua/371711-zavod-po-vypusku-sovetskih-zhigulej-hoteli-postroit-v-brovarah-pod-kievom> (дата звернення: 08.11.2024).

³ Кальницький М. Як це було: Михайло Грушевський і дочка Костянтина Ушинського фінансували навчальні заклади Києва // Факти та коментарі. 2021. 29 серпня. URL: <https://fakty.ua/383818-kak-eto-bylo-mihail-grushevskij-i-doch-konstantina-ushinskogo-finansirovali-uchebnye-zavedeniya-kieva> (дата звернення: 08.11.2024).

рубриці «У цей день» від 26 вересня 2021 року написано: «29 вересня 1866 р. – народився глава Центральної ради Михайло Грушевський», тобто зображено М. Грушевського як політичного діяча¹. 10 грудня 2021 року, у замітках рубрики «У цей день» було написано, що: «11 грудня 1914 р. – у Києві за звинуваченням у причетності до створення Легіону українських січових стрільців було заарештовано майбутнього голову Української Центральної ради Михайла Грушевського», що характеризує його як політика². У статті І. Осипчука ««В словах путіна про те, що «Ленин создал Украину», історичної правди немає ані крихти»: як насправді УНР стала незалежною», від 22 січня 2023 року йдеться про те, що дата 22 січня – є визначною, адже поєднує в собі дві доленосні події: проголошення суверенітету Української Народної Республіки у 1918 році та історичне возз'єднання українських земель роком пізніше. Ця стаття написана у формі інтерв'ю з завідувачкою відділу Національного музею історії України, кандидата історичних наук Альоною Якубець. Зазначено, що обидві події відбувалися за складних обставин – під час російської агресії проти молодой держави. Також описано міркування про можливості України зберегти свою державність у той буремний час. У даній статті згадується Михайло Сергійович Грушевський: «На початку Української революції (тобто, в 1917 році) Центральна Рада на чолі з Михайлом Грушевським добивалась для України автономії в складі демократичної росії», як голова Центральної

¹ Вишневська С. Якщо відрубають руки, то буду писати музику, тримаючи перо в зубах»: Дмитро Шостакович народився 115 років тому // Факти та коментарі. 2021. 26 вересня. URL: <https://fakty.ua/385692-esli-otrulyat-ruki-to-budu-pisat-muzyku-derzha-pero-v-zubah-dmitrij-shestokovich-rodilsya-115-let-nazad> (дата звернення: 08.11.2024).

² Вишневська С. «Торговець смертю мертвий»: як помилковий некролог змусив Альфреда Нобеля придумати престижну премію // Факти та коментарі. 2021. 10 грудня. URL: <https://fakty.ua/391304-torgovec-smertyu-mertv-kak-oshibochnyj-nekrolog-o-smerti-zastavil-alfreda-nobelya-privumat-prestizhnyu-premiyu> (дата звернення: 08.11.2024).

Ради, що характеризує його як політика¹. «За яких обставин Таганрог та Білгород ставали столицею України, але все ж опинилися в складі росії: історик про ці драматичні події» – це стаття, яка була опублікована 26 серпня 2024 року Ігорем Осипчуком. Стаття написана у формі інтерв'ю з старшим науковим співробітником Інституту історії України НАНУ Геннадієм Єфіменком. У тексті публікації детально описано процес формування кордонів України в період 1917-1925 років, з особливим акцентом на переговори між Українською Центральною Радою та Тимчасовим урядом росії. Зазначається, що важливим фактом у визначенні територій стали дані перепису 1897 року, де враховувалася рідна мова населення. Стаття описує, як під керівництвом Михайла Грушевського прагнула включити до складу України дев'ять губерній: Київську, Волинську, Подільську, Полтавську, Харківську, Катеринославську, Херсонську, Таврійську з Кримом та Чернігівську. Але Тимчасовий уряд спочатку відмовився розглядати це питання, а потім дав згоду лише на чотири з половиною губернії. Звісно, що у даній статті Михайло Грушевський постає як політик, це підтверджується описом його активної політичної діяльності, а саме: складання «Декларації у справах Крайового комітету», ведення переговорів з Тимчасовим урядом, організація З'їзду народів росії. Також описано як він відстоював територіальні інтереси України та намагався побудувати конструктивний діалог з російською владою, незважаючи на загрозу арешту та політичний тиск². Отже, можна підвести підсумки стосовно періодичного видання «Факти та коментарі». Архівні матеріали на сайті цього видання доступні з 1999 року, проте нам цікавий контекст саме сучасної України. У 2017 році

¹ Осипчук І. «В словах путіна про те, що «Ленін створив Україну», історичної правди немає ані крихти»: як насправді УНР стала незалежною // Факти та коментарі. 2023. 22 січня. URL: <https://fakty.ua/414105-v-slovah-putina-o-tom-chto-lenin-sozdal-ukrainu-net-ni-krohi-istoricheskoy-pravdy-kak-na-samom-dele-unr-stala-nezavisimoy> (дата звернення: 08.11.2024).

² Осипчук І. За яких обставин Таганрог та Білгород ставали столицею України, але все ж опинилися в складі росії: історик про ці драматичні події // Факти та коментарі. 2024. 26 серпня. URL: <https://fakty.ua/442319-pri-kakih-obstoyatelstvah-taganrog-i-belgorod-stanovilis-stolicej-ukrainy-no-vse-zhe-okazalis-v-sostave-rossii-istorik-ob-etih-dramaticheskikh-sobytiyah> (дата звернення: 08.11.2024).

було опубліковано дві статті, у яких доволі детально описано Михайла Сергійовича як політика, хоч вони і не були присвячені конкретно йому. Видання у 2021 році опублікувало чотири статті пов'язані з М. Грушевським, а саме три з них – це рубрика «У цей день», де згадується Грушевський у контексті політичної діяльності, та одна про систему освіти, де більш детально описано діяча. У 2023 та 2024 роках було опубліковано по одній статті, які не присвячені М. С. Грушевському особисто, проте у них доволі детально описується його політична та громадська діяльність як голови Центральної Ради.

3.2 Інтерпретація політичної постаті М. С. Грушевського в літературі

Діяльність Михайла Грушевського у політичній сфері завжди неоднозначно сприймалася як серед сучасників, так і серед дослідників. В. Тельвак зазначає у своєму дослідженні, що вже після 1914 року сформувалася стійка дихотомія у сприйнятті Грушевського як «доброго історика, але поганого політика»¹. Така характеристика означає, що потрібен детальний аналіз політичної діяльності М. Грушевського та висвітлення його постаті як політика в працях дослідників, для розуміння складного процесу формування образу Грушевського-політика в сучасній українській історіографії.

Історики стверджують, що політична діяльність М. Грушевського розпочалася з 1899 року, адже саме тоді він брав активну участь у заснуванні Національно-демократичної партії Галичини. Його політичний вплив поширювався через членство у провідних українських організаціях,

¹ Тельвак В. Добрий історик, але поганий політик»: рецепція творчої спадщини Михайла Грушевського після 1914 року. *Scriptorium nostrum*. 2015. No 1–2. С. 35–64. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Telvak_Vitalii/Dobryi_istoryk_ale_pohanyi_polityk_retseptsiiia_tvorchoi_spadschyny_Mykhaila_Hrushevskoho_pislia_1914.pdf (дата звернення 11.11.2024).

наприклад він був ключовою фігурою в керівництві ТУП (Товариство Українських Поступовців), а також у 1905 році долучився до створення Спілки федералістів-автономістів у Петербурзі. Участь у масонському русі займає особливе місце в його політичній біографії, адже він був учасником масонської ложі «Правда», та входив до київської масонської ради, перебував на високій сходинці в ієрархії масонських організацій Російської імперії. З початком Першої світової війни стався драматичний поворот у житті Михайла Сергійовича. Він перебував на відпочинку в селі Криворівня (на той час територія Австро-Угорщини, наразі Івано-Франківська область) та зіткнувся зі значними труднощами при поверненні до Києва. По прибуттю його було заарештовано за підозрою в австрофільстві та ув'язнено в Лук'янівській в'язниці на п'ять місяців, після – відправили на заслання до Симбірська. Осінню 1915-го року йому дозволили переїхати до Казані, через рік – до Москви. Лише після Лютневої революції 1917 року припинилися численні арешти царською владою за політичну діяльність, і це дозволило Грушевському повернутися до Києва¹.

Визначальний етап політичної кар'єри Михайла Грушевського відбувся у березні 1917 року, коли його заочно було обрано очільником Української Центральної ради. 14-го березня він приїхав до Києва та зайшов в будівлю майбутнього українського парламенту (наразі Будинок вчителя) та запитав: «Моє прізвище Грушевський. Центральна Рада десь тут?»². Підтвердження своїх повноважень він отримав через таємне голосування на Всеукраїнському національному конгресі 8 квітня того ж року. Під керівництвом М. Грушевського Центральна Рада продемонструвала стрімку еволюцію політичних прагнень – від початкових вимог національно-культурної автономії до проголошення УНР в січні 1918 року. Прийняття Конституції

¹ Музика І. В. Михайло Грушевський - ідеолог і творець української держави. Часопис Київського університету права. 2016. № 3. С. 9-14. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001041951> (дата звернення 11.11.2024).

² Моє прізвище Грушевський. Центральна Рада десь тут? // Факти та коментарі. 3 березня. 2017. URL: <https://fakty.ua/231456-moya-familiya-grushevskij-centralnaya-rada-gde-to-zdes> (дата звернення: 11.11.2024).

Української Народної Республіки у квітні 1918 року стало кульмінацією державотворчої діяльності, адже в її розробці Грушевський брав безпосередню участь як один із головних авторів ключових політичних документів УЦР. Варто зазначити, що з квітня 1917 року його політична діяльність тісно перепліталася із співпрацею з Українською партією соціалістів-революціонерів, що значною мірою вплинуло на формування політичного курсу Центральної ради¹.

Музика І. В. у контексті розгляду політичного образу М. Грушевського зазначає, що важливо спростувати поширений міф щодо його президентства в УНР, який бере початок від праць Д. Дорошенка. З юридичної точки зору, посада президента УНР не була зазначена ані в державному устрої, ані в Конституції УНР. Це підтверджує відсутність будь-яких офіційних документів, підписаних Грушевським у якості президента УНР. Преса тих часів часто використовувала щодо Михайла Сергійовича термін «президент Ради», хоча його офіційним титулом було «голова». Цікавим фактом є те, що його візитівка французькою мовою з написом «President du Parlement D'Ukraine», що в сучасному розумінні відповідає позиції Голови Верховної Ради України. У пізніших своїх підписах він використовував формулювання «колишній президент Української Центральної Ради», хоча в офіційних протоколах засідань послідовно вживалося українське слово «голова». Отже, хоч Грушевський і не був президентом у сучасному розумінні цієї посади, він фактично виконував функції найвищої посадової особи в системі органів влади УНР як голова Центральної Ради².

Після того, як відбувся державний переворот та встановлення гетьманату характер політичної діяльності Грушевського суттєво змінився.

¹ Музика І. В. Михайло Грушевський - ідеолог і творець української держави. Часопис Київського університету права. 2016. № 3. С. 9-14. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001041951> (дата звернення 11.11.2024).

² Музика І. В. Михайло Грушевський - ідеолог і творець української держави. Часопис Київського університету права. 2016. № 3. С. 9-14. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001041951> (дата звернення 11.11.2024).

Квітень 1919 року позначився початком його еміграційного періоду – спочатку до Праги, а згодом до Відня. У політичному вимірі цей рік ознаменувався офіційним вступом Грушевського до Української партії соціалістів-революціонерів. У цій партії він очолив «Закордонну делегацію» та почав редагувати партійне видання «Борітеся – Поборете!», таким чином продовжуючи свою політичну діяльність в нових умовах¹.

Погляди Михайла Грушевського у контексті розвитку української державності спочатку базувалися на концепції федеративного устрою Російської імперії. У своїй державотворчій візії він передбачав об'єднання українських земель в єдину національну територію саме в межах федеративної російської держави. Грушевський визначав пріоритетним завданням демократичну перебудову Росії на федеративних засадах, де Україна мала отримати особливий статус національно-територіальної автономії. Сенс цих ідей було відображено у збірках статей «Освобождение России и украинский вопрос» та «З біжучої хвилі. Статті і замітки на теми дня»². Варто зазначити, що федералістські погляди М. Грушевського були не лише теоретичними конструкціями, а саме практичним пошуком найбільш оптимального шляху забезпечення українських національних інтересів у тогочасних історичних умовах.

Ідея федералізації Російської імперії у період початку української революції 1917-1919 років знаходила широку підтримку серед українського суспільства, зокрема серед політичної еліти. «Заклик Ради Товариства

¹ Музика І. В. Михайло Грушевський - ідеолог і творець української держави. Часопис Київського університету права. 2016. № 3. С. 9-14. URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001041951> (дата звернення 11.11.2024).

² Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. – Рипол Классик, 2013. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=ru&lr=&id=kvjAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA1&dq=«Освобождение+России+и+украинский+вопрос»&ots=tF2_OARX86&sig=5dyD6GXKeysovEvX7TmbY92xwjY&redir_esc=y#v=onepage&q=«Освобождение%20России%20и%20украинский%20вопрос»&f=false (дата звернення 11.11.2024).
Грушевський М. С. З біжучої хвилі //Статті й замітки на теми дня. – 1905. – Т. 1906. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Hrushevskiy/Z_bizhuchoi_khvyli_Polsko-ukrainski_motyvy.pdf?PHPSESSID=pbdh5b1670cki07vb4kb20n5u5 (дата звернення 11.11.2024).

Українських Поступовців» від 8 березня 1917 року яскраво демонструє прагнення до автономії України в контексті федеративного устрою Росії з парламентською формою правління¹. 6-8 (12-21) квітня 1917 року відбувся Всеукраїнський національний конгрес, головою якого було обрано Грушевського, він відігравав ключову роль у формуванні політичного дискурсу. Адже його теоретичні напрацювання та ідеї було відображено в ухвалених документах. Зокрема, на цьому конгресі Центральна Рада отримала доручення розробити проєкт автономного статуту України, який мав врахувати інтереси національних меншин. У результаті було підготовано проєкт «Автономного статуту України», у якому було закріплено важливі державотворчі принципи. Перша стаття визначала входження України як демократичної республіки до складу Федеративної Російської Республіки з метою забезпечення оборони та економічного добробуту. У другій статті написано про закріплення принципу народного суверенітету. Згідно з нею, український народ мав реалізовувати свої суверенні права через Всенародні Збори України, при цьому чітко було обмежено повноваження центральних органів Федеративної Російської Республіки тими правами, які були їм делеговані безпосередньо². На мою думку, у цьому проєкті є купа недоліків, зокрема сама ідея перебування України у складі Російської Федерації, хоч і на правах автономії. Адже як показує історичний досвід, Росія традиційно прагнула до централізації влади та обмеження прав національних автономій. Навіть, слова про демократичність лишаються лише словами, це не змінить імперської сутності російської держави. Окрім цього було прописано про обмеження можливостей України у сфері міжнародних відносин та військовій сфері, це в свою чергу робило Україну вразливою перед

¹ Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. – Ч. 1 / Упоряд.: І. О. Кресіна (керівник), О. В. Кресін, В. П. Ляхоцький, В. Ф. Панібудьласка; За ред. В. Ф. Панібудьласки. – К.: Вища шк., 1997. – С. 26. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/5-12-004308-9/5-12-004308-9.pdf> (дата звернення 11.11.2024).

² Проєкт автономного статуту України. 1917 р. / ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 1, арк. 108–111 зв URL: <https://old.archives.gov.ua/Sections/Constitution/2/index.php?26> (дата звернення 11.11.2024).

зовнішніми загрозами та залежною від російської політики безпеки. Також економічна залежність від центру – серйозний недолік, хоч і прописано про певну господарську автономію, проте ключові економічні важелі залишалися в руках федеральної влади.

Державотворчі погляди Грушевського під час керівництва Центральною Радою зазнали еволюції у відповідь на динамічні політичні зміни, що відобразилося в універсалах УЦР та Конституції УНР. Незважаючи на те, що у його діяльності зростали державницькі тенденції, він продовжував дотримуватися федералістської концепції. Своє бачення майбутнього устрою України Михайло Сергійович відобразив у квітневій статті 1917 року «Якої ми хочемо автономії і федерації». У цій статті було обґрунтовано необхідність національно-територіальної автономії, що мала об'єднати всі етнічні українські землі в єдину адміністративну одиницю. До її складу планувалося включити дев'ять повних губерній (Київську, Волинську, Подільську, Херсонську, Катеринославську, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Таврійську та Кубанську), а також українські частини суміжних територій – від Бессарабії до Ставропілля. Ключова особливість запропонованої автономії – це розвинена система самоврядування на демократичних засадах. Було передбачено створення власної вертикалі влади – від місцевих земських установ до сойму (загальноукраїнського законодавчого органу). У його планах автономія повинна була отримати широкі повноваження у трьох сферах: законодавчій, адміністративній та судовій. Особливу увагу було приділено економічним аспектам цієї автономії. Зокрема, передбачалося, що Україна отримає контроль над власними природними ресурсами, транспортною інфраструктурою, фінансами та збройними силами¹. Отже, така модель

¹ Грушевський М. Якої ми хочемо автономії і федерації – 4-е вид. – Київ, 1917. – 18 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00004244 (дата звернення 11.11.2024).

автономії, на думку діяча, мала забезпечити широкі політичні права України, проте в контексті збереження федеративних зв'язків з Росією, створюючи основу для демократичного розвитку українського суспільства.

Еволюція поглядів М. Грушевського щодо державного устрою відбулася після поразки УНР. Сумніви, щодо можливості створення демократичної держави на території колишньої Російської імперії охопили його коли він перебував в еміграції та спостерігав за тогочасною політичною ситуацією. У публікації «Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання», що вийшла у 1919 році Грушевський представив нове бачення української державності у формі соціалістичної республіки рад¹. Відомі дослідники І. Гирич та Я. Дашкевич вважають, що головне мета цієї статті – це обґрунтування стратегії повернення до радянської України, а не виправдання відсутності державності². Отже, М. Грушевський розробляв тактику для лівоцентристських політичних сил, певно розраховуючи на внутрішню трансформацію більшовицького режиму. На його думку, народницька ідеологія повинна була допомогти примирити українців, що зазнали військової поразки, з російською владою в Україні. Сутність його стратегії була у тому, щоб спочатку на деякий час прийняти іноземне правління, а потім поступово, мирно здобути власну державність шляхом витіснення російського впливу.

На думку Грушевського, революційні процеси мали привести до встановлення в майбутній українській республіці особливої форми диктатури пролетаріату. Її база – це федерація сільських громад та їх рад, що були доповнені представництвом робітників і трудової інтелігенції. Розвиток такої федеративної структури передбачався природним шляхом через культурний

¹ Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Т-во «Знання в Україні», 1991. – С. 225–236. – 240 с. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Hrushevskiy/Khto_taki_ukraintsi_i_choho_vony_khochut_zb.pdf? (дата звернення 11.11.2024).

² Гирич Ігор. Грушевський : між наукою і політикою // URL: <http://www.i-hyrych.name/Misc/Dashkevich/Hrushevsky.html> (дата звернення 11.11.2024).

та економічний розвиток народу. М. Грушевський пропонував зробити основою державного устрою автономну громаду – комуну, на противагу імперській централізації. У його уявленні комунна повинна була отримати широкі повноваження самоврядування без втручання адміністративної влади. Було передбачено об'єднання громад у більші союзи за трьома критеріями: географічними, транспортними та економічними. Але при цьому центральні органи цих союзів не мали права втручатися у справи, які належали до компетенції комун. У нього було критичне ставлення до простого копіювання західних демократичних моделей в українських реаліях¹. Врешті-решт, перемогла концепція радянської соціалістичної республіки, що була заснована на диктатурі трудового народу.

Отже, більшовицька влада України не сприйняла такий підхід Грушевського з декількох причин. Перш за все, концепція Михайла Сергійовича не передбачала особливості взаємин із Радянською Росією. По-друге, він ігнорував потребу розвитку промисловості України. По-третє, ним було запропоновано надто ідеалістичні плани суспільних змін, що нагадували концепції англійських та французьких утопістів, які вже довели свою неспроможність на практиці. Проте, найголовніше причина – це бачення держави Грушевського, де провідну роль мало відігравати селянство. Така концепція держави трудового українського народу докорінно суперечила більшовицькій моделі диктатури пролетаріату. Більшовики сприймали селян, як потенційних противників, аніж як опору держави.

Здійснивши комплексний огляд політичної діяльності Михайла Грушевського, варто зосередити увагу на висвітленні різноманітних історіографічних оцінок його державницької роботи. Розпочнемо зі статті Р. Пирога, який зображує М. Грушевського як неоднозначну політичну фігуру,

¹ Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. – Ч. 1 / Упоряд.: І. О. Кресіна (керівник), О. В. Кресін, В. П. Ляхоцький, В. Ф. Панібудьласка; За ред. В. Ф. Панібудьласки. – К.: Вища шк., 1997. – 540 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/5-12-004308-9/5-12-004308-9.pdf> (дата звернення 11.11.2024).

що опинилася у складному становищі в умовах радянської влади. Р. Пиріг показує суперечливе ставлення радянської влади до Грушевського як політика. З одного боку, влада намагалася контролювати публічний образ Михайла Сергійовича, що підтверджується постановою Політбюро ЦК КП(б)У, яка вимагала підкреслити, що «на його наукову роботу певною мірою вплинула ідеологія дрібнобуржуазного націоналізму і вона ж штовхнула Грушевського в галузі політика на шлях, який привів до краху»¹. Автор також висвітлює спроби М. Грушевського балансувати між науковою та політичною діяльністю. У своїх публічних виступах він обережно торкався політичних питань, зокрема «роз'єднаності українських земель», але робив це в контексті «сподівання на їх неминуче об'єднання в лоні робітничо-селянської України»². Значну увагу у своїй статті автор приділяє конфлікту між Грушевським та радянською владою, зазначаючи, що його розглядали як представника «буржуазної інтелігенції», яка «хоча й перефарбовувалася в соціалістичні кольори, але за соціальним походженням, психологією, зв'язками і симпатіями була ворожа пролетарському рухові»³. Отже, Р. Пиріг зобразив у своїй праці М. Грушевського як політичного діяча, який змушений був маневрувати між збереженням своєї наукової репутації та необхідністю пристосовуватися до вимог радянської влади, постійно перебуваючи під підозрою та критикою з боку офіційних структур.

В іншій статті Р. Пирога М. Грушевський зображений як складна політична постать, чий шлях був позначений значними трансформаціями та ідеологічною еволюцією. Особливу увагу автор приділяє періоду після 1918 року, коли Грушевський втратив свої владні позиції, що стало поворотним моментом у його політичній кар'єрі. Першим визначальним моментом у політичному портреті Грушевського стало його болісне відсторонення від

¹ Пиріг Р. Я. М. С. Грушевський: між історією і політикою (1924–1934 рр.). – С. 50–61 // Український історичний жур-нал. – 1991. – № 5. – С. 51. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/1991/7/5.pdf> (дата звернення 15.11.2024).

² Пиріг Р. Я. М. С. Грушевський... С. 50-61.

³ Пиріг Р. Я. М. С. Грушевський... С. 50-61.

влади після встановлення Директорії УНР. Це підтверджується словами самого Михайла Сергійовича, які наводить Пиріг: «А мене 1918 р., проголошуючи Директорію, вони позбавили всякого значення... Вони, Винниченко і Петлюра, тоді і потім старались усякими способами позбавити мене всякого авторитету, не допустити ні до чого...»¹. Саме це політичне відторгнення, за словами Пирога, стало каталізатором ідеологічної трансформації Грушевського, яка згодом привела його до компромісу з більшовиками. У своєму світогляді М. Грушевський бачив більшовизм як нову історичну силу, порівнюючи свою епоху з падінням Римської імперії. Показово, що для Грушевського державна незалежність не була абсолютною цінністю. Його рішення про повернення в радянську Україну було зумовлене змінами в політиці більшовиків, зокрема утворенням СРСР як федерації формально рівноправних республік. Як зазначає Пиріг: «Його федералістському світогляду імпонувало, що радянські республіки об'єдналися у федеративну спілку як рівноправні»². Отже, Р. Пиріг у своїй статті зображує Грушевського як політика, чиї огляди еволюціонували під впливом революційних подій, і який за висновком автора, «на наступному етапі української революції вже не відповідав потребам будівництва незалежної держави»³.

В. Рум'янцев, у своїй статті «Михайло Сергійович Грушевський—видатний український державний діяч (до 150-річчя з дня народження)» представляє М. Грушевського як визначного політичного діяча, який зробив вагомий внесок у розвиток української державності початку XX століття⁴. Автором було простежено еволюцію політичних поглядів діяча від ідеї автономії України у складі демократичної Росії до концепції повної

¹ Пиріг Р. Я. Феномен реєміграції Михайла Грушевського: сучасні інтерпретації // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. — 2007. — №. 91-93. — С. 47-50. URL: [41.VKNU Ist_2007_91-93_15.pdf](#) (дата зверненн 13.11.2024).

² Пиріг Р. Я. Феномен реєміграції Михайла Грушевського... С. 47-50.

³ Пиріг Р. Я. Феномен реєміграції Михайла Грушевського... С. 47-50.

⁴ Рум'янцев В. О. Михайло Сергійович Грушевський—видатний український державний діяч (до 150-річчя з дня народження) // Вісник Національної академії правових наук України. — 2016. — №. 4. — С. 19-28. URL: [file:///C:/Users/dasha/Downloads/vapny_2016_4_4.pdf](#) (дата звернення 12.11.2024).

незалежності української держави. В. Рум'янцев підкреслює далекоглядність Грушевського у питанні федералізації Росії, а саме: «Засади, на яких М. Грушевський вважав можливим перебудувати Російську імперію, полягали в збереженні і розвитку всіх народів, що населяли імперію, а засобом досягнення цієї мети були національно-територіальна децентралізація Російської імперії й утворення культурно-національних автономій»¹. Особливу увагу автором було приділено ролі Грушевського у створенні та діяльності Української парламентської громади в складі I та II Державних дум. На його думку, це мало велике політичне значення, адже «перед усім світом це був доказ, що в Російській імперії існує український народ і він домагається своїх природних прав на відбудову національної державності»². Також, автором було високо оцінений внесок діяча у розробку конституційних засад української держави. За його словами, Конституція УНР 1918 року, створена за активної участі Грушевського, «була побудована на кращих тогочасних досягненнях демократичних конституцій передових країн Європи та США»³. Важливий аспект, який зазначає автор статті – це послідовність Михайла Сергійовича у відстоюванні демократичних принципів. Навіть, після повалення гетьманату, Грушевський «виступив поборником відтворення не лише назви та її зовнішньої форми, а й суті, як демократичної, парламентської республіки»⁴. На мою думку, оцінка В. Рум'янцева політичної діяльності М. Грушевського є не зовсім об'єктивною, адже він розглядає діяча лише з позитивних сторін, наголошуючи на тому, що він «видатний», «великий», «визначний» і зовсім не говорить про мінуси його державотворчих поглядів та концепцій. Хоча варто зазначити, що огляд діяльності здійснено структурно, ґрунтовно та послідовно, з простеженням еволюційних змін у поглядах Грушевського.

¹ Рум'янцев В. О. Михайло Сергійович Грушевський... С. 19-28.

² Рум'янцев В. О. Михайло Сергійович Грушевський... С. 19-28.

³ Рум'янцев В. О. Михайло Сергійович Грушевський... С. 19-28.

⁴ Рум'янцев В. О. Михайло Сергійович Грушевський... С. 19-28.

Інша статті В. Тельвака ««Добрий історик, але поганий політик»: рецепція творчої спадщини Михайла Грушевського після 1914 року» надає більш змістовний аналіз сприйняття політичної діяльності М. Грушевського. Хронологічні мечі його дослідження з 1914 по 1934 роки, що стали визначальними у формуванні суспільної оцінки Грушевського як політика. 1914-й рік автором визначено як переломний момент у житті Грушевського, коли він був змушений відсунути наукову роботу на другий план, та зосередитись на громадсько-політичній діяльності. У цей період у різних середовищах сформувались різні оцінки його діяльності. Наприклад, в українському просторі було сформовано дві протилежні позиції: опоненти з консервативного табору, які гостро критикували політичну діяльність та прихильники, які уникали політичних оцінок, але акцентували увагу на наукових досягненнях. Зокрема, російські та польські критики переважно дотримувались негативної оцінки, вважаючи, що «політик в Грушевському остаточно переміг ученого»¹. 1917-1918 роки (період Визвольних змагань) – це апогей політичної кар'єри Грушевського. Він досяг безпрецедентного рівня визнання, як голова Центральної Ради, ставши символом національного єднання. У цей час було сформовано образ «батька Грушевського» – провідника нації, який не лише відновив історичну пам'ять народу, але й очолив процес державотворення. Але кардинальна переоцінка його політичної діяльності відбулася одразу після поразки Визвольних змагань. Д. Дорошенко, В. Липинський, С. Томашівський як представники консервативного табору критикували Михайла Сергійовича як «виразника застарілої історичної ідеології»². Саме в цей період сформувався стереотип «видатний історик, але поганий політик», через непослідовність політики Центральної Ради та її крах. Після повернення Грушевського до України, в

¹ Тельвак В. Добрий історик, але поганий політик»: рецепція творчої спадщини Михайла Грушевського після 1914 року. *Scriptorium nostrum*. 2015. No 1–2. С. 35–64. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Telvak_Vitalii/Dobryi_istoryk_ale_pohanyi_polityk_retseptsii_tvorchoi_spadschyny_Mykhaila_Hrushevskoho_pislia_1914.pdf (дата звернення 12.11.2024).

² Тельвак В. «Добрий історик, але поганий політик»... С. 35-64.

радянський період його політична діяльність отримала нові оцінки, особливо з боку марксистських критиків. Але після його смерті відбулося певне «примирення» з його спадщиною, навіть, марксистські критики значно пом'якшились. Отже підсумовуючи, варто зазначити, що В. Тельвак демонструє у своїй статті те, що оцінка політичної діяльності Грушевського була надзвичайно складною та суперечливою. Політична діяльність Михайла Сергійовича вплинула на сприйняття всієї його творчої спадщини, в результаті чого утворився феномен, коли наукові досягнення почали розглядати крізь призму політичних поглядів та дій. Але з часом діяльність Грушевського як політика почала сприйматись більш виважено та об'єктивно, що свідчить про поступове переосмислення його ролі в українській історії.

У своїй статті «Михайло Грушевський: суспільне усвідомлення історичної постаті», Р. Пиріг намагається надати збалансовану оцінку М. Грушевського як політичного діяча, уникаючи як надмірної критики, так і ідеалізації. Він згадує вищеописану дихотомію «добрий історик – поганий політик», але зауважує, що ця оцінка є спрощеною, та не відображає всієї складності постаті Грушевського. Автор визнає, що у Михайла Грушевського були певні політичні прорахунки, зокрема «неспроможність захистити УНР від більшовицької експансії, запрошення німецьких військ, непротидію гетьманському квітневому перевороту»¹. Але в той же час, Р. Пиріг наголошує, що «розглядати її треба у сукупності тогочасних геополітичних чинників, а також у загальному контексті здобутків і втрат української революції»². Також автор вважає, що важливий аспект політичної діяльності Грушевського – це еволюція його поглядів від федералістських поглядів до ідеї незалежності. При цьому Пиріг зазначає: «подавати М. Грушевського як

¹ Пиріг Р. Я. Михайло Грушевський: суспільне усвідомлення історичної постаті //Український історичний журнал. 2016. №4. – С. 7. URL: <file:///C:/Users/dasha/Downloads/Пиріг%20Р.%20Я.%20М.%20Грушевський%20суспільне%20усвідомлення%20історичної%20постаті.pdf> (дата звернення 12.11.2024).

² Пиріг Р. Михайло Грушевський... С. 7.

твердого самостійника було б відступом від історичної правди. Проте не слід і применшувати його заслуг у національному відродженні, відстоюванні соборності України»¹. Автор відкидає старі оцінки повернення Грушевського до радянської України, адже раніше історики називали цей крок «зрадою ідейних принципів». Він переосмислює цю подію, та вбачає у цьому рішенні щире бажання служити українському народу через науково-культурну працю. Я вважаю, що у поданій статті відомий дослідник постаті Грушевського Р. Я. Пиріг здійснив комплексну, виважену та об'єктивну оцінку політичної діяльності Михайла Сергійовича. У своїх оцінках він уникає крайнощів, намагається врахувати історичний контекст та складність тогочасних політичних обставин. Також він закликає до подальшого критичного осмислення ролі Грушевського в українській історії, уникаючи як надмірної героїзації, так і невиправданої критики його політичної діяльності.

Монографія «Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби» Р. Пирога та В. Тельвака – це сучасне дослідження політичної біографії М. Грушевського, в якому автори уникають спрощених та однозначних інтерпретацій його діяльності. У дослідженні розкрито політичну сферу діяльності Михайла Сергійовича в різних історичних контекстах. Період революційних трансформацій є особливо показовим, адже саме тоді на думку дослідників Грушевський опинився в епіцентрі державотворчих процесів. Автори підкреслюють, що Грушевському «довелося відігравати соціальні ролі, до яких він не готувався: лідера новонародженої України, політичного емігранта, науковця в тоталітарній державі»². Також Р. Пиріг та В. Тельвак вважають, що важливо спростовувати міфи, що були поширені про Грушевського. Вони критично аналізують такі стереотипи, як «Грушевський-антидержавник» чи «Грушевський-хабарник», акцентуючи увагу на

¹ Пиріг Р. Михайло Грушевський... С. 7.

² Пиріг Р. Я., Тельвак В. Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби //Херсон: Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС. – 2021. – 572 с. URL: <https://oldiplus.ua/files/contents/959.pdf> (дата звернення 14.11.2024).

багатошаровості його політичної діяльності. При розгляді федералістських поглядів М. Грушевського автори зазначають, що це була не політична наївність, а продумана стратегія. Навіть, у 1918 році, в умовах війни з більшовицькою Росією, він «залишався на автономістично-федералістській платформі»¹. Дослідники вважають, що це пов'язано з фундаментальною ідеєю соціальної рівності, яка ймовірно лежала в основі його світогляду. Особливо детально проаналізовано період взаємодії Грушевського з радянською владою. Всупереч звинуваченням еміграційних середовищ, вони демонструють його прагматичну стратегію. Розуміючи необхідність збереження українського інтелектуального потенціалу, з 1920 року Грушевський «наполегливо шукав компромісу з більшовицькою владою»². Автори зазначають, що принциповий момент – це ставлення Грушевського до влади. Вони підкреслюють його «небажання засвідчувати вірнопідданськими заявами свою підтримку більшовикам», що на їх думку демонструє внутрішню незламність Михайла Сергійовича³. На мою думку, це дослідження є унікальним в тому, що Р. Пиріг та В. Тельвак розглядають Грушевського не як ідеалізованого героя, а як реальну людину, яка діяла в надзвичайно складних політичних обставинах. Автори наголошують на тому, що його політична діяльність постає як неперервне служіння українській справі через науку, культуру та обережну політичну боротьбу. Дане дослідження мені здалось дещо дивним, ніби автори мали на меті виправдати дії Грушевського будь-яким чином.

Отже, підсумовуючи варто зазначити, що було розглянуто та проаналізовано політичну діяльність Грушевського, а також різні праці в яких історики надавали свою оцінку його діям та вчинкам. У процесі дослідження історіографічних джерел я помітила суттєву різницю в підходах науковців до оцінки Грушевського як політика. Перші дослідження мали

¹ Пиріг Р., Тельвак В. Михайло Грушевський... 572 с.

² Пиріг Р., Тельвак В. Михайло Грушевський... 572 с.

³ Пиріг Р., Тельвак В. Михайло Грушевський... 572 с.

виражено-схвальний характер, зображуючи Михайла Сергійовича винятково як героя національно-визвольного руху. Такий однобічний підхід, на мою думку, є методологічно хибним, адже унеможлиблює критичний аналіз діяльності М. Грушевського. Я вважаю, що праця ««Добрий історик, але поганий політик»: рецепція творчої спадщини Грушевського після 1914 року» є більш збалансованою, адже автор розглядає як позитивні сторони діяльності, так і негативні. Спільна монографія Пирига та Тельвака на перший погляд видається більш виваженою, адже у ній автори намагались розглядати Грушевського, як реальну людину, яка здатна на помилки. Але місцями праця є дещо апологетичною. Деякі пояснення дій Грушевського здаються занадто м'якими, немовби автори намагаються виправдати кожен його вчинок. Підсумовуючи, можу стверджувати, що на основі досліджених праць можна зробити висновок про те, що кожен дослідник зображує М. Грушевського, або занадто ідеально, або занадто критично, і лише в деяких працях його образ політика розглянуто збалансовано.

Висновки

Михайло Сергійович Грушевський – це людина з великої літери, він був вченим та політичним мислителем, демократом та гуманістом, одним з ініціаторів та ідеологів відродження Української держави, саме він зробив неоцінний вклад у з'ясування та вирішення питань та проблем національного характеру, зумів пробудити національну свідомість нашого народу, українське національне відродження. Він увійшов в історію, як неординарна особистість, що була всебічно розвинена: історик, політичний, громадський, культурний діяч. Михайло Сергійович жив у складні часи, але не зважаючи на ці обставини, він багато чого зробив за життя, його згадують та досліджують після смерті.

Образ М. С. Грушевського в сучасній українській історіографії та публічному просторі постає надзвичайно багатограним і глибоко суперечливим феноменом. Проведене дослідження демонструє суттєву відмінність у сприйнятті Грушевського як історика та політичного діяча. Наукова спільнота одностайно визнає Грушевського справжнім архітектором української історичної науки. Дослідники підкреслюють його унікальний внесок у формування національної історіографії через низку принципово важливих методологічних та концептуальних здобутків.

Серед ключових наукових досягнень М. Грушевського виділяють декілька принципових напрямків. По-перше, методологічну інноваційність, яка виявляється у впровадженні критичного аналізу, «неперестанного скептицизму» та міждисциплінарного підходу. По-друге, унікальний універсалізм наукових досліджень, який охоплював історію, етнологію, соціологію та літературознавство. Особливо важливим став концептуальний внесок вченого у розуміння української історії. Михайло Сергійович фактично створив власну «історичну схему», запропонувавши концепцію «відроджень і занепадів» українського історичного процесу. Він сформував цілісну картину національної історії, перетворивши історіографію на

потужний інструмент національного самоусвідомлення. Водночас дослідники не оминають увагою й певні методологічні обмеження праць Грушевського, що були характерними для історичної науки ХХ століття. Проте, навіть, ці обмеження не применшують його глобального внеску в українську історичну науку.

Натомість, медійний простір демонструє діаметрально протилежну картину сприйняття постаті М. Грушевського. Аналіз провідних українських періодичних видань виявляє разючу невідповідність між науковим визнанням та медійною репрезентацією. Дослідження архівів таких впливових видань, як «Зоря Полтавщини», «Кременчуцька газета», «Вечірній Київ» та «Факти та коментарі» демонструє майже повну відсутність глибоких публікацій про Михайла Сергійовича. Більшість розміщених публікацій мають епізодичний, фрагментарний характер, обмежуючись короткими згадками або цитуваннями. Наприклад, у «Вечірньому Києві» за майже десятирічний період було опубліковано лише кілька статей, але переважно до ювілейних дат. У 2016 році до 150-річчя науковця вийшло три статті інформативного характеру. У період з 2022-2024 років публікації зводилися переважно до поодиноких цитат або контекстних згадок. Подібна ситуація спостерігається й в інших національних виданнях. «Факти та коментарі» здебільшого позиціонують Грушевського як політика, а не вченого, що додатково ускладнює формування цілісного образу. Цей разючий дисонанс між науковим визнанням та медійною репрезентацією підкреслює складність сприйняття постаті Михайла Грушевського в сучасному українському інформаційному просторі. Він залишається геніальним істориком, чий внесок назавжди змінив вітчизняну історіографію, але водночас залишається маловідомим широкому загалу.

Проведений науковий аналіз наукових праць та періодичних видань дозволяє сформувати цілісне уявлення про те, як сприймається постать Грушевського як політика. Розглядаючи висвітлення постаті Грушевського в пресі, варто відзначити неоднорідність уваги різних видань до його

особистості. Проаналізувавши матеріали регіональної преси, зокрема «Зорі Полтавщини», помітно відносно низький рівень висвітлення діяльності Михайла Сергійовича, навіть у знакові ювілейні дати – 145-річчя (2009 рік) та 155-річчя (2021 рік) від дня народження. Подібна ситуація спостерігається і в «Кременчуцькій газеті», де за весь період доступного архіву (з 2016 року) виявлено лише одну публікацію, датовану 2024 роком. Натомість, столичне видання «Вечірній Київ» демонструє значно активніше висвітлення політичної діяльності М. Грушевського. Особливо показовим став 2017 рік, коли було опубліковано низку матеріалів, що були присвячені Українській Народній Республіці та 100-річчю Української Центральної Ради. У цих публікаціях постать Грушевського розкривається через призму його політичної діяльності. Видання також регулярно висвітлює урочисті заходи, пов'язані з вшануванням пам'яті діяча. Всеукраїнське видання «Факти та коментарі» також приділяє увагу постаті Грушевського, хоча й не так системно. Починаючи з 2017 року, видання опублікувало серію матеріалів, де розкривається його роль як політичного та громадського діяча, особливо у контексті діяльності Центральної Ради. Помітно, що увага до постаті Грушевського зростає у зв'язку з визначними датами української історії та державності.

Аналізуючи наукові праці, присвячені Михайлу Грушевському, можна простежити еволюцію підходів до оцінки його політичної діяльності. Ранні дослідження характеризувалися виразно апологетичним підходом, представляючи Грушевського виключно як героїчну постать національно-визвольного руху. Проте такий однобічний підхід поступово змінюється більш збалансованим аналізом. Підсумовуючи, можна стверджувати, що образ М. Грушевського як політика в сучасній українській пресі та науковій літературі все ще перебуває у процесі переосмислення. Спостерігається поступовий відхід від крайнощів – як від надмірної ідеалізації, так і від надмірної критики – у бік більш збалансованого та об'єктивного аналізу його

постаті як політичного діяча. Проте цей процес ще далекий від завершення, що відкриває простір для подальших досліджень та дискусій.

Отже, Михайло Сергійович залишається унікальним феноменом української історії – геніальним науковцем, який пробудив національну свідомість, та політичним мислителем, що стояв біля витоків відродження української державності. Попри певну фрагментарність сучасного сприйняття, внесок Грушевського в українську науку та культуру є непереборним і назавжди закарбований в історії України та українців. Завдяки багатоаспектній діяльності Михайла Сергійовича ми знаємо його, як автора визначних досліджень, як одного з ключових творців українського відродження, як історика, як видатного культурного, громадського, та політичного діяча. Всі його здобутки важко переоцінити, адже він зробив великі внески у розвиток нашої держави, нашої історії. Велич Михайла Грушевського і неперевершене значення його творчої спадщини для українського народу є безсумнівними.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Асадчева Т. Золотий тризуб на синьому щиті: цікаві факти про Державний герб України // Вечірній Київ. 2024. 19 лютого. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/95101/> (дата звернення: 07.11.2024).
2. Асадчева Т. Київоблрада змінила рік заснування Київщини: що кажуть історики // Вечірній Київ. 2023. 31 березня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/80682/> (дата звернення: 07.11.2024).
3. Асадчева Т. У столиці з'явилася вулиця на честь засновника Галицько-Волинського князівства // Вечірній Київ. 2022. 12 грудня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/75619/> (дата звернення: 07.11.2024).
4. Афіша киянина на 1 та 2 жовтня // Вечірній Київ. 2016. 30 вересня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/8596/> (дата звернення: 07.11.2024).
5. Бесперстова О. Анатолій Крим: «Мій новий роман — про майбутнє України, там вона розпалася за інтересами» // Факти та коментарі. 2021. 4 листопада. URL: <https://fakty.ua/388530-anatolij-krym-moj-novuj-roman---o-buducshem-ukrainy-tam-ona-raspalas-po-interesam> (дата звернення: 08.11.2024).
6. Вишневська С. «Торговець смертю мертвий»: як помилковий некролог змусив Альфреда Нобеля придумати престижну премію // Факти та коментарі. 2021. 10 грудня. URL: <https://fakty.ua/391304-torgovets-smertyu-mertv-kak-oshibochnyj-nekrolog-o-smerti-zastavil-alfreda-nobelya-pridumat-prestizhnuyu-premiyu> (дата звернення: 08.11.2024).
7. Вишневська С. Завод з випуску радянських «Жигулів» хотіли побудувати в Броварах під Києвом // Факти та коментарі. 2021. 26 березня. URL: <https://fakty.ua/371711-zavod-po-vypusku-sovetskih->

- zhigulej-hoteli-postroit-v-brovarah-pod-kievom (дата звернення: 08.11.2024).
8. Вишневська С. Концерт ніколи не закінчувався без того, щоб хто-небудь не втратив свідомість // Факти та коментарі. 2021. 21 березня. URL: <https://fakty.ua/371179-koncert-nikogda-ne-zakanchivalsya-bez-togo-chtoby-kto-nibud-ne-poteryal-soznanie> (дата звернення: 08.11.2024).
 9. Вишневська С. Якщо відрубають руки, то буду писати музику, тримаючи перо в зубах»: Дмитро Шостакович народився 115 років тому // Факти та коментарі. 2021. 26 вересня. URL: <https://fakty.ua/385692-esli-otrulyat-ruki-to-budu-pisat-muzyku-derzha-pero-v-zubah-dmitrij-shestokovich-rodilsya-115-let-nazad> (дата звернення: 08.11.2024).
 10. Вітрич М. Із когорти патріотів України // Зоря Полтавщини. 2018. 28 лютого. URL: <http://zorya.poltava.ua/iz-kogorti-patriotiv-ukraini/> (дата звернення: 05.11.2024).
 11. Гирич І. Б., Тихолоз Н. Б. Носіться далі з своїм Грушевським...: листи Анни Ключко до Володимира Дорошенка з архіву УВАН у США // Українська біографістика. – 2022. – №. 23. – С. 192-261. file:///C:/Users/dasha/Downloads/103268630.pdf
 12. Голова Шевченківського району вшанував пам'ять Грушевського // Вечірній Київ. 2017. 17 березня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/12759/> (дата звернення: 07.11.2024).
 13. Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. – Рипол Классик, 2013. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=ru&lr=&id=kvjAgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA1&dq=«Освобождение+России+и+украинский+вопрос»&ots=tF2_OARX86&sig=5dyD6GXKeysovEvX7TmbY92xwjY&redir_esc=y#v=onepage&q=«Освобождение%20России%20и%20украинский%20вопрос»&f=false (дата звернення 11.11.2024).

14. Грушевський М. С. З біжучої хвилі //Статті й замітки на теми дня. – 1905. – Т. 1906. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Hrushevskiy/Z_bizhuchoi_khvyli_Polsko-ukrainski_motyvy.pdf?PHPSESSID=pbdh5b1670cki07vb4kb20n5u5 (дата звернення 11.11.2024).
15. Грушевський М. Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання // Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Т-во «Знання в Україні», 1991. – С. 225–236. – 240 с. URL: https://shron2.chtyvo.org.ua/Hrushevskiy/Khto_taki_ukraintsi_i_choho_vony_khochut_zb.pdf (дата звернення 11.11.2024).
16. Грушевський М. Якої ми хочемо автономії і федерації – 4-е вид. – Київ, 1917. – 18 с. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00004244 (дата звернення 11.11.2024).
17. З нагоди Дня народження Михайла Грушевського влаштують вечірку // Вечірній Київ. 2017. 12 вересня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/16530/> (дата звернення: 07.11.2024).
18. За матеріалами «ТСН» та «Апостроф». 20 березня, свято – все про цей день, яке церковне свято, що не можна робити // Кременчуцька газета. 2023. 20 березня. URL: <https://kg.ua/news/20-bereznaya-svyato-vse-pro-sey-den-yake-cerkovne-svyato-shcho-ne-mozhna-robiti> (дата звернення: 06.11.2024).
19. За матеріалами офіційного сайту УІНП // Зоря Полтавщини. 2020. 15 січня. URL: <http://zorya.poltava.ua/100-rokiv-tomu-poltavec-simon-petljura-zapochatkuvav-kulturnu-diplomatiju-unr-abo-pro-svitovij-triumf-shhedrika/> (дата звернення: 05.11.2024).
20. За матеріалами ТСН. 11 грудня – все про цей день, яке церковне свято, що не можна робити // Кременчуцька газета. 2023. 11 грудня. URL:

- <https://kg.ua/news/11-grudnya-vse-pro-cey-den-yake-cerkovne-svyato-shcho-ne-mozhna-robiti> (дата звернення: 06.11.2024).
21. За матеріалами ТСН. 20 березня – все про цей день, яке церковне свято, що не можна робити // Кременчуцька газета. 2024. 20 березня. URL: <https://kg.ua/news/20-berezhnya-vse-pro-cey-den-yake-cerkovne-svyato-shcho-ne-mozhna-robiti> (дата звернення: 06.11.2024).
 22. За матеріалами ТСН. 29 вересня 2022 року – цей день в історії, народні традиції та основні події // Кременчуцька газета. 2022. 29 вересня. URL: <https://kg.ua/news/29-veresnya-2022-roku-cey-den-v-istoriyi-narodni-tradiciyi-ta-osnovni-podiyi> (дата звернення: 06.11.2024).
 23. Інформаційні матеріали до 25-річчя від дня ухвалення Конституції України. Український інститут національної пам'яті // Вечірній Київ. 2021. 28 червня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/uploads/2021/06/10/2021.pdf> (дата звернення: 07.11.2024).
 24. Кальницький М. Як це було: Михайло Грушевський і дочка Костянтина Ушинського фінансували навчальні заклади Києва // Факти та коментарі. 2021. 29 серпня. URL: <https://fakty.ua/383818-kak-eto-bylo-mihail-grushevskij-i-doch-konstantina-ushinskogo-finansirovali-uchebnye-zavedeniya-kieva> (дата звернення: 08.11.2024).
 25. Катаєва М. В музеї показують, яким бачили Київ Грушевський, Булгаков, Пушкін // Вечірній Київ. 2016. 26 серпня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/7898/> (дата звернення: 07.11.2024).
 26. Катаєва М. Від Петлюри до батяр: топ-4 українські картини вересня // Вечірній Київ. 2018. 30 вересня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/25487/> (дата звернення: 07.11.2024).
 27. Катаєва М. У центрі Києва навколо пам'ятника Михайлові Грушевському зробили новаторське укриття: фото // Вечірній Київ. 2022. 30 травня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/67007/> (дата звернення: 07.11.2024).

28. Катаєва М. Як не посварилися в Києві // Вечірній Київ. 2016. 27 травня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/6380/> (дата звернення: 07.11.2024).
29. Колесникова Ю. День народження Республіки // Вечірній Київ. 2017. 16 листопада. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/data/archive/pdf/5a0c8cb568396.pdf> (дата звернення: 07.11.2024).
30. Корнєва В. Дослідник минувшини і творець живої історії // Зоря Полтавщини. 2016. 28 вересня. URL: <http://www.old.zorya.poltava.ua/2016/09/28/doslidnyk-mynuvshyny-i-tvorets-zhyvoyi-istoriyi/> (дата звернення: 05.11.2024).
31. Корнєва В. Знак української свободи // Зоря Полтавщини. 2018. 20 квітня. URL: <http://zorya.poltava.ua/znak-ukrainskoi-svobodi/> (дата звернення: 05.11.2024).
32. Корнєва В. На роздоріжжі долі обнялись... // Зоря Полтавщини. 2018. 29 травня. URL: <http://zorya.poltava.ua/na-rozdorizhzh-doli-obnjalis/> (дата звернення: 05.11.2024).
33. Косова О. Представники міської влади поклали квіти до пам'ятників Шевченка і Грушевського // Вечірній Київ. 2021. 24 серпня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/55790/> (дата звернення: 07.11.2024).
34. Микитюк В. «Прочитати книгу Грушевського»: в Одесі суд виніс вирок чоловіку, який агітував за рашистів // Факти та коментарі. 2022. 18 липня. URL: <https://fakty.ua/404243-prochitat-knigu-grushevskogo-v-odesse-sud-vynes-prigovor-muzhchine-kotoryj-agitiroval-za-rashistov> (дата звернення: 08.11.2024).
35. Моє прізвище Грушевський. Центральна Рада деє тут? // Факти та коментарі. 3 березня. 2017. URL: <https://fakty.ua/231456-moya-familiya-grushevskij-centralnaya-rada-gde-to-zdes> (дата звернення: 08.11.2024).

36. Назарова Н. У Кременчуці Шевченку стерли вуса // Кременчуцька газета. 2019. 5 грудня. URL: <https://kg.ua/news/u-kremenchuci-shevchenku-sterli-vusa> (дата звернення: 06.11.2024).
37. Омельченко Г. Україна чи Русь-Україна? Про шахрайство московитів, які привласнили собі назву нашої країни // Кременчуцька газета. 2022. 5 квітня. URL: <https://kg.ua/news/ukrayina-chi-rus-ukrayina-pro-shahraystvo-moskovitiv-yaki-privlasnili-sobi-nazvu-nashoyi> (дата звернення: 06.11.2024).
38. Осипчук І. «В словах путіна про те, що «Ленин создал Украину», історичної правди немає ані крихти»: як насправді УНР стала незалежною // Факти та коментарі. 2023. 22 січня. URL: <https://fakty.ua/414105-v-slovah-putina-o-tom-chto-lenin-sozdal-ukrainu-net-ni-krohi-istoricheskoy-pravdy-kak-na-samom-dele-unr-stala-nezavisimoj> (дата звернення: 08.11.2024).
39. Осипчук І. За яких обставин Таганрог та Білгород ставали столицею України, але все ж опинилися в складі росії: історик про ці драматичні події // Факти та коментарі. 2024. 26 серпня. URL: <https://fakty.ua/442319-pri-kakih-obstoyatelstvah-taganrog-i-belgorod-stanovilis-stolicej-ukrainy-no-vse-zhe-okazalis-v-sostave-rossii-istorik-ob-etih-dramaticheskikh-sobytiyah> (дата звернення: 08.11.2024).
40. Осипчук І. Спочатку депутати Української Центральної Ради зарплатню не отримували // Факти та коментарі. 2017. 10 березня. URL: <https://fakty.ua/231831-ponachalu-deputaty-ukrainskoj-centralnoj-rady-zarplatu-ne-poluchali> (дата звернення: 08.11.2024).
41. Переяславська рада: погляд крізь віки // Зоря Полтавщини. 2013. 24 січня. URL: <http://www.old.zorya.poltava.ua/2013/01/24/iadhayneaanuea-dhaaa-iaaeya-edhcu-aee/> (дата звернення 04.11.2024).
42. Петришин О. «Сьогодні кожен впізнає у гербі Київщини – герб Москви»: інтерв'ю з геральдистом Олексієм Руденком про некоректну

- символіку // Вечірній Київ. 2023. 8 серпня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/86673/> (дата звернення: 07.11.2024).
43. Пирлик О. Ювілей Універсалу // Вечірній Київ. 2017. 16 листопада. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/data/archive/pdf/5a0c8cb568396.pdf> (дата звернення: 07.11.2024).
44. Полтавській офіс УІНП. Грушевського, Бандери, Шухевича, Стуса: у Глобинській громаді деколонізували топонімію // Інтернет-видання «Полтавщина». 2023. 29 вересня. URL: <https://poltava.to/project/7966/> (дата звернення: 06.11.2024).
45. Походун П. Село неначе погоріло ... // Зоря Полтавщини. 2021. 23 листопада. URL: <http://zorya.poltava.ua/selo-nenache-pogorilo/> (дата звернення: 05.11.2024).
46. Прес-служба Полтавської ОДА. У Полтаві відкрили меморіальну дошку історику і політику Михайлу Грушевському // Інтернет-видання «Полтавщина». 2016. 26 вересня. URL: <https://poltava.to/project/1775/> (дата звернення: 06.11.2024).
47. Проект автономного статуту України. 1917 р. / ЦДАВО України, ф. 1115, оп. 1, спр. 1, арк. 108–111 зв URL: <https://old.archives.gov.ua/Sections/Constitution/2/index.php?26> (дата звернення 11.11.2024).
48. Пустовіт Т. Весна 1918 року: початок нового етапу в Українській революції // Зоря Полтавщини. 2018. 8 травня. URL: <http://zorya.poltava.ua/vesna-1918-roku-pochatok-novogo-etapu-v-ukr/> (дата звернення: 05.11.2024).
49. Пустовіт Т. Добро нашого народу вимагає од нас високого напруження // Зоря Полтавщина. 2013. 8 листопада. URL: <http://www.old.zorya.poltava.ua/2013/11/08/dobro-nashogo-narodu-vumagaе-od-nas-v/> (дата звернення 04.11.2024).
50. Пустовіт Т. Михайло Сергійович Грушевський і його полтавські друзі та кореспонденти // Зоря Полтавщини. 2016. 26 вересня. URL:

- <http://www.old.zorya.poltava.ua/2016/09/26/myhajlo-sergijovych-grushevskij-i-jogo-poltavski-druzi-ta-korespondenty/> (дата звернення: 05.11.2024).
51. Романченко Л. У Кременчуцькому краєзнавчому музеї нові надходження: медаль «Михайло Грушевський 1866-1934» // Кременчуцька газета. 2024. 18 квітня. URL: <https://kg.ua/news/u-kremenchuckomu-kraieznavchomu-muzeyi-novi-nadhodzhennya-medal-mihajlo-grushevskiy-1866-1934> (дата звернення: 06.11.2024).
 52. Руденко Л. Куди поїхати до Карпат – популярні серед туристів об'єкти та напрямки // Вечірній Київ. 2023. 29 травня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/83507/> (дата звернення: 07.11.2024).
 53. Степаненко М. Історія України очима Олеся Гончара // Зоря Полтавщини. 2020. 21 липня. URL: <http://zorya.poltava.ua/istorija-ukraini-ochima-olesja-gonchara/> (дата звернення: 05.11.2024).
 54. Таран П. Місто Лева // Зоря Полтавщини. 2009. 22 жовтня. URL: <http://www.old.zorya.poltava.ua/2009/10/22/inoi-eaaa/> (дата звернення: 05.11.2024).
 55. Творець Української держави новітнього часу // Зоря Полтавщини. 2011. 4 жовтня URL: <http://www.old.zorya.poltava.ua/2011/10/04/oaidhaou-oedhainuei-aadhaeaae-iaoiuia-i-ano/> (дата звернення 04.11.2024).
 56. Хронологія розвитку України під час революції 1917-1918 рр. // Вечірній Київ. 2017. 19 січня. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/data/archive/pdf/587f8bafca939.pdf> (дата звернення: 07.11.2024).

Література

- 57.Алієва З. Імагологія в літературі: національні стереотипи та конструювання ідентичності в художній літературі //Scientific Collection «InterConf+». – 2023. – №. 32 (151). – С. 262-267. <https://archive.interconf.center/index.php/2709-4685/article/view/3065>
- 58.Бондар Г. Між історією та пам'яттю:(не) конструювання образу Михайла Грушевського в сучасних друкованих медіа України //Вісник Львівського університету. Серія історична. 2017. – С. 48.
- 59.Бурлака Г. Соціальні мотиви у літературній творчості Михайла Грушевського //Міжнародна наукова конференція до 150-ліття МС Грушевського: тези доповідей (17 вересня 2016 р., м. Острог). – 2016. – С. 176-181. <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6230/1/53.pdf>
- 60.Буряк Л. Пам'ять про Михайла Грушевського у спогадах його сучасників: штрихи до просопографічного портрету людини, політика, вченого //Наукові записки з української історії. – 2012. – №. 32. – С. 232-236. file:///C:/Users/dasha/Downloads/Nzzui_2012_32_38.pdf
- 61.Верба І. Михайло Грушевський як людина (Mykhailo Hrushevskyi as a Human) //Міжнародна наукова конференція до 150-ліття МС Грушевського: тези доповідей (17 вересня 2016 р., м. Острог). – 2016. – С. 190-191. <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6238/1/57.pdf>
- 62.Винар Л. Михайло Грушевський в історії України //Наукові записки [Національного університету Острозька академія]. Історичні науки. – 2013. – №. 21. – С. 176-181. <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/2251/1/29.pdf>
- 63.Винар Л., Кент О. Ювілейний рік Михайла Грушевського й УІТ //Український Історик. https://shron1.chtyvo.org.ua/Vynar_Liubomyr/Yuvileinyi_rik_Mykhaila_Hrushevskoho_i_UIT.pdf
- 64.Власюк С. Михайло Грушевський у політиці пам'яті сучасної України (Mykhailo Hrushevskyi in Memory Policy of Modern Ukraine) //Міжнародна наукова конференція до 150-ліття МС Грушевського:

- тези доповідей (17 вересня 2016 р., м. Острог). – 2016. – С. 65-66.
<https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6181/1/17.pdf>
65. Галан О. Морально-етичні принципи Михайла Грушевського // Рекомендовано до друку науково-методичною радою Луцького педагогічного фахового коледжу Комунального закладу вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради (24.11.2021, протокол № 2). – С. 19. <https://biotechuniv.edu.ua/wp-content/uploads/2023/05/kaf-unesco-stud-zb-5.pdf#page=20>
66. Гирич І. Б. Досягнення і перспективи розвитку сучасного грушевськознавства (до 150-річчя від дня народження МС Грушевського) (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 28 вересня 2016 року) // Вісник НАН України. – 2016. – С. 1-7. http://www.visnyk-nanu.org.ua/sites/default/files/files/Visn.2016/11/Visn_11-2016%2B7_Hyrych.pdf
67. Гирич І. Б. М. Грушевський у досягненні ідейно-культурної соборності та подоланні наддніпрянського партикуляризму в 1906–1907 рр. (за матеріалами щоденника) // Український історичний журнал. 2016. – С. 38.
https://shron1.chtyvo.org.ua/Hyrych_Ihor/M_Hrushevskiy_u_dosiahnenni_i_deino-kulturnoi_sobornosti_ta_podolanni_naddniprianskoho_partykuliaryzm.pdf
68. Гирич Ігор. Грушевський : між наукою і політикою // URL: <http://www.i-hyrych.name/Misc/Dashkevich/Hrushevsky.html> (дата звернення 11.11.2024).
69. Голобородько Я. Речник української національної ідеї: до 140-річчя від дня народження Михайла Грушевського // Вісник Національної академії наук України. – 2006. – №. 9. – С. 44-52.
file:///C:/Users/dasha/Downloads/vnanu_2006_9_4.pdf

70. Гоцуляк В. В. МС Грушевський-ключова постать української історії //Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції" Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку", присвяченої 615-річниці першої документальної згадки про місто Ров, 475 річниці з часу надання місту Бару Магдебурзького. – 2016. – С. 142-146. <https://eprints.cdu.edu.ua/860/1/barska.pdf>
71. Дашкевич Я. Михайло Грушевський як особа і особистість. Передмова // Листи Михайла Грушевського до Кирила Студинського (1894-1932 pp.). Л.; Нью-Йорк, 1998. – 807 с. <http://archeos.org.ua/wp-content/uploads/2014/09/%D0%94%D0%B0%D1%88%D0%BA%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87-%D0%AF.-%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%96.pdf>
72. Дашкевич Я. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. Львів, 2006. 808 с. https://shron3.chtyvo.org.ua/Dashkevych_Yaroslav/Postati_Narysy_pro_diia_chiv_istorii_polityky_kultury.pdf
73. Денисюк О. Грушевськіана в Острозькій академії (Hrushevskiana in Ostroh Academy) //Міжнародна наукова конференція до 150-ліття МС Грушевського: тези доповідей (17 вересня 2016 р., м. Острог). – 2016. – С. 67-68. <https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6182/1/18.pdf>
74. Дисциплінарні виміри української історіографії: Колективна монографія / Відп. ред. та кер. авт. кол. О. А. Удод. НАН України. Інститут історії України, 2015. 462 с. https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirnyk_statei/Dystsyplinarni_vymiry_ukrainskoi_istoriohrafii.pdf
75. Дічек Н. П. Імагологія як новий напрям дослідження історії освіти України. – Науково-видавничий центр “Sci-conf. com. ua”, 2020. <https://sci-conf.com.ua/wp-content/uploads/2020/08/FUNDAMENTAL-AND-APPLIED-RESEARCH-IN-THE-MODERN-WORLD-28-28.08.20.pdf#page=147>

76. Єрмоленко С. Думки понад часом (До 150-річчя від дня народження МС Грушевського) //Культура слова. – 2016. – С. 1-5.
<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/122934/03-Yermolenko.pdf?sequence=1>
77. Завальнюк О. М. Михайло Грушевський як історик освіти українців //Освіта, наука і культура на Поділлі. – 2016. – №. 23. – С. 17-32.
file:///C:/Users/dasha/Downloads/Onkr_2016_23_4.pdf
- 78.Зайцева З. В. Вернадський і М. Грушевський: долаття конфліктногенних зон в організації української науки //Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – 2013. URL:
http://history.org.ua/JournALL/xxx/xxx_2013_18/12.pdf (дата звернення: 15.11.2024).
79. Історія В. До 150-річчя з дня народження Михайла Грушевського //До 150-річчя з дня народження Михайла Грушевського. – 2016. – С. 185.
<file:///C:/Users/dasha/Downloads/8-2-PB.pdf>
80. Киридон А. Образ Михайла Грушевського: еволюція пам'яттєвого дискурсу (Image of Mykhailo Hrushevskiy: Evolution of Memorable Discourse) //Міжнародна наукова конференція до 150-ліття МС Грушевського: тези доповідей (17 вересня 2016 р., м. Острог). – 2016. – С. 11-14. 13. Киридон.pdf
81. Корнійчук Л. Михайло Грушевський у творчості Аркадія Жуковського (Mykhailo Hrushevskiyi in Works of Arkadii Zhukovskyi) //Міжнародна наукова конференція до 150-ліття МС Грушевського: тези доповідей (17 вересня 2016 р., м. Острог). – 2016. – С. 69-71.
<https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6183/1/19.pdf>
82. Корнійчук Л. Постать М. Грушевського у творчому доробку А. Жуковського [Електронний ресурс] / Л. Корнійчук // Наукові записки [Національного університету "Острозька академія"]. Історичні науки. – 2008. – Вип. 11. – С. 343-354. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoai_2008_11_31. – Назва з екрану.

83. Людина великого масштабу : до 150-річчя від дня народження Михайла Грушевського: бібліогр. покажч. / уклад.: О. А. Горбань, О. В. Мартинова; відп. за вип. Н. М. Чала; Запорізький національний університет. – Запоріжжя : ЗНУ, 2016. – 56 с.
https://library.znu.edu.ua/bibliograf/pokazniki/Do_150_rokiv_M-Grushevskogo.pdf
84. Магунь М. Музей Михайла Грушевського у Львові—меморіальна садиба та наукова база грушевськознавства //Historical and cultural studies. – 2015. – №. 2, Num. 1. – С. 67-71. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hcs_2015_2_1_15
85. Мартос Б. М. С. Грушевський, яким я його знав / Б. Мартос // Український історик. – 1966. – № 1-2. – С. 73-81.
https://web.archive.org/web/20150727141218/http://shron.chtyvo.org.ua/Martos_Borys/MS_Hrushevskiy_iakym_ia_ioho_znav.pdf
86. Марченко Н. Столітній ювілей Михайла Грушевського на сторінках діаспорної періодики //Наукові записки [Національного університету Острозька академія]. Історичні науки. – 2013. – №. 21. – С. 189-198.
file:///C:/Users/dasha/Downloads/Nznuoai_2013_21_33.pdf
87. Масненко В. В. Формування образу М. С. Грушевського в масовій свідомості сучасного українського суспільства //Український історичний журнал. 2006. №. 5. – С. 16.
<http://history.org.ua/JournALL/journal/2006/5/2.pdf>
88. Мойсей А. Михайло Грушевський—дослідник витоків культури українців //Актуальні питання суспільних наук та історії медицини. – 2015. – №. 1. – С. 15-21. <http://e-apsnim.bsmu.edu.ua/article/view/2411-6181.1.2015.66>
89. Музика І. В. Михайло Грушевський - ідеолог і творець української держави. Часопис Київського університету права. 2016. № 3. С. 9-14.
URL: <http://jnas.nbuv.gov.ua/article/UJRN-0001041951>

90. Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2 ч. – Ч. 1 / Упоряд.: І. О. Кресіна (керівник), О. В. Кресін, В. П. Ляхоцький, В. Ф. Панібудьласка; За ред. В. Ф. Панібудьласки. – К.: Вища шк., 1997. – 583 с. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/5-12-004308-9/5-12-004308-9.pdf> (дата звернення 11.11.2024).
91. Нестеренко М. Культурно-громадська діяльність Михайла Грушевського кінця XIX–початку XX ст. В оцінках сучасників // *Axis Europae*. – 2024. – №. 4. <https://ae.eessc.org.ua/article/view/310366/302404>
92. Петрикова В. Інформаційна культура М. Грушевського в національній соціокультурній творчості [Електронний ресурс] / В. Петрикова // *Українознавчий альманах*. – 2010. – Вип. 2. – С. 123-126. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2010_2_39. – Назва з екрану
93. Пиріг Р. Я. Відзначення шістдесятиліття Михайла Грушевського: політичний контекст // *Література та культура Полісся. Серія: Історичні науки*. – 2016. – №. 85. – С. 4-12.
94. Пиріг Р. Я. Відзначення ювілею Михайла Грушевського 1926 року в контексті подальшої долі вченого // *Архіви України*. – 2016. – №. 5-6. – С. 7-19.
95. Пиріг Р. Я. М. С. Грушевський: між історією і політикою (1924–1934 рр.). – С. 50–61 // *Український історичний журнал*. – 1991. – № 5. – С. 51. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/1991/7/5.pdf> (дата звернення 15.11.2024).
96. Пиріг Р. Я. Михайло Грушевський і Академія: нереалізоване президентство (1924—1928 рр.) // *Вісник НАН України*. – 2016. <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/107368/03Pyrih.pdf?sequence=1>
97. Пиріг Р. Я. Михайло Грушевський у контексті українського сьогодення // *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України]*. 2006. №.

32. — С. 7.
file:///E:/%D0%9D%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F/6%20%D0%BA%D1%83%D1%80%D1%81/%D0%94%D0%B8%D0%BF%D0%BB%D0%BE%D0%BC/%D0%9B%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0/6.%20Nzipiend_2006_32_8.pdf
98. Пиріг Р. Я. Михайло Грушевський: суспільне усвідомлення історичної постаті //Український історичний журнал. 2016. №4. – С. 7.
file:///C:/Users/dasha/Downloads/Пиріг%20Р.%20Я.%20М.%20Грушевський%20суспільне%20усвідомлення%20історичної%20постаті.pdf
99. Пиріг Р. Я. Михайло Грушевський:... жив у Києві інкогніто //Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. – 2011. – №. 6. – С. 5-20.
100. Пиріг Р. Я. Проблеми підготовки наукової біографії Михайла Грушевського // Український історичний журнал. 2005. №4. – С. 14.
https://shron3.chtyvo.org.ua/Pyrih_Ruslan/Problemy_pidhotovky_naukovoio_biohrafii_Mykhaila_Hrushevskoho.pdf
101. Пиріг Р. Я. Феномен рееміграції Михайла Грушевського: сучасні інтерпретації //Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2007. – №. 91-93. – С. 47-50.
102. Пиріг Р. Я., Тельвак В. Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби //Херсон: Видавництво ОЛДІ-ПЛЮС. – 2021. – 572 с.
<https://oldiplus.ua/files/contents/959.pdf>
103. Рум'янцев В. О. Михайло Сергійович Грушевський–видатний український державний діяч (до 150-річчя з дня народження) //Вісник Національної академії правових наук України. – 2016. – №. 4. – С. 19-28. file:///C:/Users/dasha/Downloads/varny_2016_4_4.pdf
104. Сабінський М. Михайло Грушевський як організатор науки в рецепції закордонних істориків 1968–1989 років. //Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка.

- Серія Історія. – 2023. – №. 12/54. – С. 268-284. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.12/54.283750>.
105. Сабінський М., Степанчук Ю. Столітній ювілей Михайла Грушевського: конференційний рух //Scientific Papers of the Vinnytsia Mykhailo Kotsyiubynskyi State Pedagogical University Series History. – 2024. – №. 49. – С. 103-112. <https://vspu.net/nzhist/index.php/nzhist/article/view/1000/978>
106. Тельвак В. В., Тельвак В. П. Сучасне грушевськознавство: здобутки, втрати, перспективи. Український історичний журнал. 2021. No 5. С. 4–16. file:///C:/Users/dasha/Downloads/ukrayinskii_istorichnii_zhurnal_2021_no_05_560.pdf
107. Тельвак В. Громадсько-політична діяльність Михайла Грушевського в Галичині в оцінкахсучасників. Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F. Lublin, 2016. Vol. LXXI.S. 65–88. http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_17951_f_2016_71_65
108. Тельвак В. Грушевськіана на сторінках «Українського історичного журналу» (1991–2010 рр.).Історіографічні дослідження в Україні. 2012. Вип. 22. С. 483–498. https://shron1.chtyvo.org.ua/Telvak_Vitalii/Hrushevskiana_na_storinkakh_Ukrainskoho_istorychnoho_zhurnalu_1991_2010_rr.pdf?
109. Тельвак В. Добрий історик, але поганий політик»: рецепція творчої спадщини Михайла Грушевського після 1914 року. Scriptorium nostrum. 2015. No 1–2. С. 35–64. https://shron1.chtyvo.org.ua/Telvak_Vitalii/Dobryi_istoryk_ale_pohanyi_polityk_retseptsiiia_tvorchoi_spadschyny_Mykhaila_Hrushevskoho_pislia_1914.pdf

110. Тельвак В. Методологічні проблеми сучасного грушевськознавства //Південний архів. Сер.: Історичні науки. – 2010. – №. 31-32. – С. 8-16.
111. Тельвак В. Науково-популярні праці Михайла Грушевського в історіографічних дискусіях початку ХХ століття. Дрогобицький краєзнавчий збірник. 2006. Вип. Х. С. 348–358.
https://shron1.chtyvo.org.ua/Telvak_Vitalii/Naukovo_populiarni_pratsi_Mykhaila_Hrushevskoho.pdf
112. Тельвак В. П. Конференційні підсумки ювілейного року Михайла Грушевського //Український історичний журнал. – 2016.
<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/130128/13Telvak.pdf?sequence=1>
113. Тельвак В. П., Тельвак В. В. Сучасна польська та російська Грушевськіана: спроба історіографічного порівняння //Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – 2009. – №. 160-161. – С. 77-86.
114. Тельвак В. Постать Михайла Грушевського в польській історіографії (кінець ХІХ –ХХ ст.).Український історичний журнал. 2006. № 5. С. 67–82. <https://elibrary.com.ua/m/articles/view/ПОСТАТЬ-МИХАЙЛА-ГРУШЕВСЬКОГО-В-ПОЛЬСЬКІЙ-ІСТОРИОГРАФІЇ-кінець-ХІХ-ХХ-ст?ysclid=m2olow83fo520284389>
115. Тельвак В., Вернер В., Тельвак В. Рецепція постаті Михайла Грушевського у світлі джерел «born digital» як елемент сучасної історичної свідомості //Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія. – 2023. – №. 12/54. – С. 285-309. <file:///C:/Users/dasha/Downloads/95355547.pdf>
116. Тельвак В., Тельвак В. Грушевський-історик у полемічному просторі Центрально-Східної Європи зламу століть: наукове, громадське, приватне //Електронний історичний журнал Scriptorium nostrum. – 2017. – №. 2 (8). – С. 65-90.

117. Тельвак В., Тельвак В. Михайло Грушевський у колі французьких колег: проблеми реценції //Eminak: Scientific Quarterly Journal. – 2022. – №. 4 (40). – С. 120-138.
<https://www.eminak.net.ua/index.php/eminak/article/view/610/430>
118. Тельвак В., Тельвак В. Ювілейна грушевськіана першої третини ХХ століття. – 2016. – С. 1-3.
<https://eprints.oa.edu.ua/id/eprint/6161/1/4.pdf>
119. Токарська А. Слово, закорінене у національний дух (до 150-річчя від дня народження М. Грушевського) //Вісник Національного університету Львівська політехніка. Серія: Юридичні науки. – 2016. – №. 855. – С. 259-263.
file:///C:/Users/dasha/Downloads/vnulpurn_2016_855_42.pdf
120. Черкаський історіографічний симпозиум / За ред. В. Масненка. – Т. I (Присвячений 150-річчю від дня народження Михайла Грушевського). Черкаси, 2016. 312 с.
<file:///C:/Users/dasha/Downloads/0002510.pdf>
121. Шаповал Ю., Вербa І. Михайло Грушевський. К., 2005. 352 с.
Література\4. shapoval_iu_verba_i_mikhailo_grushevskii.djvu
122. Шарко В. О. Великі українці. Михайло Грушевський: до 150-річчя від дня народження Михайла Сергійовича Грушевського. – 2016. – 51 с.
123. Ясь О. Життєва історія Михайла Грушевського у світлі сучасного грушевськознавства. Рецензія на кн.: Пиріг Р., Тельвак В. Михайло Грушевський: життєпис на тлі доби. – Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. – 572 с. // Архіви України. – 2022. – № 1. – С. 221–226.
<file:///C:/Users/dasha/Downloads/88167264.pdf>
124. Ясь О. Михайло Грушевський як історик-концептуаліст. Світогляд, 2023, №5. – С. 1-5.
https://shron1.chtyvo.org.ua/Yas_Oleksii/Mykhailo_Hrushevskiy_iak_istory

- k-kontseptualist_Do_150-
richchia_Naukovoho_tovarystva_imeni_Shevchenk.pdf?
125. Hrushevsky M. Hrushevsky, Mykhailo //A History of Ukraine.
<https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?AddButton=pages%5CH%5CR%5CHrushevskyMykhailo.htm>
 126. Telvak V. " Deadly enemy of the polish people": images of Mykhailo Hrushevsky in polish journalism //Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія. – 2020. – №. 5/47. – С. 294-308. <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1028419>
 127. Telvak V., Telvak V., Yanyshyn B. Between cooperation and conflict: Mykhailo Hrushevskyi through the eyes of Polish intellectuals of the late 19th and early 20th centuries //Echa przeszłości. – 2023. – №. XXIV/2. – С. 89-104. <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1228152>
 128. Telvak V., Yanyshyn B. Lviv Region State Archive documents as a source for the study of cultural and educational activity of Mykhailo Hrushevsky //Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія. – 2020. – №. 5/47. – С. 153-166. <http://phh.dspu.edu.ua/article/view/217815>
 129. Tur O., Krot V., Shabunina V. Lesia Ukrainka and Mykhailo Hrushevskyi: creative connections and sociopolitical views //Communications and Communicative Technologies. – 2021. – №. 21. – С. 59-65. <https://cct.dp.ua/index.php/journal/article/view/193>

Резюме

Дипломна робота має назву «Образ М. С. Грушевського в сучасній Україні». Вона присвячена комплексному дослідженню М. С. Грушевського як історика та політика в сучасній Україні впродовж 1991-2024 років. Проаналізовано особливості репрезентації постаті Грушевського в науковій літературі та пресі. Визначено основні тенденції трансформації сприйняття його діяльності в незалежній Україні. Розкрито специфіку формування образів історика та політичного діяча в суспільній свідомості. Виявлено вплив суспільно-політичних процесів на інтерпретацію його спадщини.

Ключові слова: Михайло Грушевський, образ, історик, політик, наукова література, преса, незалежна Україна.

Resume

The thesis is entitled «The Image of M. S. Hrushevsky in Modern Ukraine». It is dedicated to a comprehensive study of M. S. Hrushevsky as a historian and politician in modern Ukraine during 1991-2024. The features of the representation of the figure of Hrushevsky in scientific literature and the press are analyzed. The main trends in the transformation of the perception of his activities in independent Ukraine are identified. The specifics of the formation of images of a historian and a political figure in public consciousness are revealed. The influence of socio-political processes on the interpretation of his legacy is revealed.

Keywords: Mykhailo Hrushevsky, image, historian, politician, scientific literature, press, independent Ukraine.